

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

СВЕТИСЛАВ МАРИЋ

ОДАБРАНИ СПИСИ

Ова књига штампана је према одлуци Одбора Одељења за књижевност и језик
од 12. маја 1978. године на основу реферата академика Младена Лесковца и
др Ђожидара Ковачека

Издавање ове књиге помогла је Самоуправна интересна заједница за научни
рад САНУ Војводине

НОВИ САД * 1979.

Предговор

Има људи за које је штета што пишу, поготову ако пишу сувише много. За Светислава Марића је штета што је писао мало. Филозоф, математичар и физичар по струци, био је једнако обдарен за науку и поезију, за апстрактна размишљања и јака осећања. У високом степену радознао, располагао је енциклопедијским знањем и свестраним интересовањем за филозофију, за књижевност, за природне науке, школу, омладину, јавни живот, народ. Ни у чему дилетант, за све то је имао дара и културе, читao је на старогрчком, латинском, енглеском, француском, руском, немачком. Медитативан и говорљив, није сматрао за потребно да објављује књиге и сви његови списи као да су настали под случајним импулсима и више ради одржавања физичкот живота него показивања духовног. Себе није сматрао ни књижевником ни научником, иако је био и једно и друго. Да је продужио објављивати песме, постао би један од најоригиналнијих наших песника између два светска рата. И остао би један од најсјајнијих наших есејиста да је написао само једну збирку есеја о филозофима, као што би се и убрајао у најлуцидније наше историчаре књижевности да се сав предао изради књижевних студија. Уместо десет, оставио је иза себе свега једну књигу од двеста страница.

По менталитету и животу, Светислав Марић није без поређења у нашем научном и књижевном свету. Не вређајући пропорције, он личи на Божидара Кнежевића, који је сав живот провео по провинцијским средњим школама и, још више, на Перу Слијепчевића, који је такође почeo као песник, а завршио као ерудит у познавању историје наше и стране књижевности. На шта све Марић није морао да троши своје време и своју памет! На састављање речника и библиографија, на антологије, некрологе, на чланке о годишњицама културних установа и о моралном васпитању школске деце и младог нараштаја, да редигује түће списе, да преводи с руског и енглеског и можда не оно што би хтео, већ што се од њега тражи, да буде директор гимназије и председник Савеза културних друштава. У првом светском рату изгубио је четири године на ратишту у аустријској

војци и био рањен; у другом, исто толико, ако не више, намучио се у немачком заробљеништву. Крајње савестан и темељан у свему што је радио, више је енергије утрошио на шта не треба него треба. Директор гимназије је био од јутра до мрака, па и ноћу; положаја потпредседника Матице српске примио се не из сујете и користи, већ по дужности. И какав је био у животу, такав је био и кад је писао. У њега се не може наћи ниједна залудна реченица ни недоречено казивање, ниједна магловита ни недомишљена или празна мисао. На први поглед сталожен, истину је био борбен. Више од свега, волео је истину и говорио само оно што је сигурно знао или у шта је веровао, не марићи што се са његовим мишљењем није свако слагао. Био је од оне врсте његових земљака какви су били Тихомир Остојић, Милан Петровић и Марко Малетин — далеко значајнији по добром раду него по славном имену — којима је с великим симпатијама писао некрологе, као да је хтео показати каквих је људи до јуче било, а од скора неће.

Личност Светислава Марића је утолико одређенија што она није резултат само његових индивидуалних особина него и утицаја околине. На његово формирање су, у великој мери, утицали класична новосадска гимназија и аруштво у којем је одрастао, а на његов начин мишљења и писања још и предмети које је студирао на универзитету. Да случај буде редак и занимљив, Марић није био никада флегматичан ни сув човек; колико логичан и рационалан толико је био осетљив. Као и већина филозофа, у политичким расуђивањима се показивао детиње-наиван.

Увек живог интереса за духовне покрете у свету, Марић се није у њима изгубио. Провео је годину у Паризу, али га Париз није прогутао. Читao је Бергсона, али је читao и Декарта. Кад је писао, писао је о Шестову, а не о Сартру. Објављујући песме, није точинио ради тога да покаже како припада некој „авангарданој“ европској песничкој групи, него што има да нешто каже. Антисноб, није могао да зајми од других поглед на живот, него га је тражио сам.

Не будући професионалан писац, Светислав Марић није био књижевник ни научник ограничен на једну врсту рада. Његови оригинални списи настали су више спорадично него плански, по тренутној, а не сталној унутрашњој или спољној потреби. За непрекидан и полодан рад њему је недостајало снажне амбиције и аруштвених услова. Скромност и честитост нису основне врлине великих писаца.

За крупније резултате у научном и књижевном послу, Светиславу Марићу је недостајала концентрисаност. Од његове младости, њега је на једнак начин и у исто време интересовала поезија, филозофија, физика, аруштвени живот и политика, и отуд је његова књижевна и научна активност била више разноврсна но усредсређена и систематична: она се кретала од сентенција до стихова, од метафизике до физике, од античких мислилаца до модерних филозофа и научника. О чему год да је писао, Марић је писао једнако добро, али и расуто. Као заљубљен младић певао је песме; као ратни заробљеник састављао мисли; као пријатељ Матице српске радио је чланке и студије из историје књижевности. Било је то на његову штету, али не и на штету науке. Иако није био филолог, написао

је један од најразборитијих чланака о нашем језику и правопису. Није био ни историчар књижевности, а дао је једну од најтемељитијих студија из наше књижевне историје својом расправом о Стојковићевом преводу Старог завета. Као научник, у сваком послу био је крајње савестан. За израду *Филозофског речника* употребио је петнаест научних дела — на српскохрватском, на француском и немачком — и додао им списак свих оригиналних и преведених филозофских радова објављених у нашој земљи — све уводе у филозофију, све историје филозофије, теорије сазнања, логике, метафизике, филозофије природе, етике, естетике, филозофије религија, филозофије историје и културе, социологије, филозофије права, психологије, педагогије, као и дела светских филозофа преведених на наш језик. Треба ли рећи да је он сву ту литературу и прочитao? Не може бити сумње.

Остајући у традицији својих земљака XVIII и XIX века који су се више посвећивали народном просвећивању него науци, Марић је саставио антологијску књигу *На изворима физике*, у којој је дао избор из дела великих физичара свих народа и времена с биографским и библиографским подацима о свима њима и са својим коментаром. Не сведочи та књига само о Марићевом познавању физике и физичара, него и о његовом познавању језика: он с једнаком сигурношћу преводи с грчког, латинског, немачког, француског, руског и енглеског. Саставио је и један мали енглеско-српски и српско-енглески речник, а и преводио је, из невоље, популарне књиге са руског и енглеског.

У оригиналном књижевном раду Светислав Марић се прво јавио песмама и кратким приказима нових књига. Као песник, одвајао се од већине младих људи који су се јавили стиховима непосредно после првог светског рата. Док су једни ишли познатим путем наших симболиста, а други се угледали на сувремене француске песнике, или на аустријске и немачке, па и мабарске, Марић се није угледао ни на кога, иако је годину дана провео у Паризу и познавао француску књижевност, ничег у њега нема од Бодлера, ни од Аполинера и Сандара, као што нема у његовим песмама ништа ни од Дучића и Ракића, па ни од Диса. Кад се јавио, Марић се показивао као један од најособенијих песника у својој генерацији. Читани данас, његови стихови дају утисак да су писани не после првог, већ после другог светског рата. Био је модеран и оригиналан песник и не знајући да је то.

Светислав Марић је написао свега двадесет и три песме и скоро све их објавио у *Летопису Матице српске* између 1922. и 1925. Сем једне, две, све су то љубавне песме, изразито исповедне. Циклус првих песама он је тако и назвао *Слабости срца*. Упркос наслову, у њима нема ничег сентименталног ни патетичног. Изразито спиритуалне, оне не садрже у себи ништа сензуално. Њих је писао филозоф и, ако треба да на нешто подсећају, подсећају на Ничеове стихове.

С два, три изузетка, Марићеве песме су дате у слободним стиховима, што је у нас била реткост у време њихова настанка. Он је слободни стих узео, очевидно, зато да би се, неспутан формалним

препрекама, непосредно изражавао, могао је лако да се одлучи на то, јер није сматрао себе за песника, барем не за писца који ће трајно и целог живота остати песник. Уистину, он их је писао док је трајала његова љубав према његовој девојци, а кад је та љубав одживела, и у њему су одживеле песме.

Мисаон, Светислав Марић није у својој поезији апстрактан, поготову није безосећајан. Он стихове не пише занатски, него као заљубљен младић, и не ради тога да их штампа, већ да их упути воленој девојци. Он не пева, већ говори, или, како сам признаје, он се исповеда. Не обраћајући се читаоцу, већ девојци, он не пише ради тога да та други чита, него зато што не може да ћuti.

Да ли је неко приметио Марићеве стихове кад су излазили у *Летопису*? Не зна се. У јавности, на њих није указивано, нити је ко нашао за потребно да их скупи у књигу, па ни он. Не прецењујући их, не треба их ни потцењивати. Светислав Марић је од оних песника какви су били у генерацији која му је претходила Милош Видаковић и Душан Срезојевић, чије су песме за дуже време заборављене зато што су малобројне и писане годину-две дана.

Рано напустивши писање песама, Марић је свој сензибилни и мисаон живот пренео на писање мисли. Иза њега је остала бележница у коју их је уписао близу пет стотина. Оне су скоро све настале у немачком ропству и за прве две године по његову повратку кући, био је то његов најомиљенији начин изражавања, којим се служио не само у писању него и у живом разговору. Љубав према сентенцијама свакако је понео још из средње школе и са универзитета, кад је упознао Сенеку и Марка Аурелија. Читao је он и *Мисли Божидара Кнежевића, Дучиново Благо цара Радована, Погледе и покушаје* Светислава Стефановића, *Филозофске фрагменте*, Ксеније Аганасијевића, али ни идејама ни изразом не личи ни на једног свог претходника. Марић је у своју бележницу уписивао своје мисли непосредно, као што други воде дневник о времену и сусретима с другим људима. Као да му је живот у заробљеништву протицао без догађаја, као да се око њега и с њиме није ништа дешавало, он је мирно, без узбуђења, записивао своје хладне закључке о човеку и свету. Ни у једној забелешци он се не тужи на свој живот и не жали се на људе с којима проводи дане и ноћи у заробљеничком логору. Напротив, „Средине погодне за духовно стварање”, тврди он, то су „мрак, слепило, манастир, пустинја, тамница”. Он, песник у младости, у *Мислима* није сензибилан ни флуидан, него рационалан и духовит, па и парадоксалан. Оштар и кратак у изразу, као ретко ко у нашем распричаном свету, он саставља мисли које су ретко дуже од две реченице, а често се састоје од једне једине.

Центар Марићевих размишљања није висиона, није живот, није љубав, није смрт — центар његовог размишљања је човеково биће. Готово да нема у њега мисли у којој се не налази на реч човек или на реч људи и у којој се не говори о човековој природи и односу међу људима. Процес мишљења је за Марића главни феномен човекова бића и он томе процесу посвећује нарочиту пажњу, указујући на то како људи не знају да мисле или мисле наопако. Од свих греха, за њега је најтежи онај противу разума, а од свих невоља једна од

највећих је у томе што људи не разумеју један другог. „С човеком је лакше поделити сузу и смех него мисао”, тврди он у једној сентенцији, а у другој: „Писац је човек који има много да каже, а нема коме”.

Ретке су у Марића мисли које су само духовите. Најчешће оне имају морално значење. При томе он на прво место ставља истину. Ниједна морална категорија нема по њему ту важност у животу појединог човека, па и људског друштва. Он истино љубиве личности ставља изнад свих других. „Има људи који осећају огромну потребу да објективно мисле и да безобзирно говоре истину, као што бисерна школјка мора да лучи бисер.” Шта је, по Марићу, интелектуалац и његова дужност? „Интелектуалац је стражар у борби човека са свемиром и дужан је да јави све што види на хоризонту, као и војник.” С таквим уверењем, Марић не очекује од интелектуалаца ништа друго до мисао. „Потпуно изведена и изражена мисао је завршна акција, њено извршење је радња сасвим друге врсте, за коју су потребни други интереси и друге способности; зато су мислиоци већином „неактивни” људи.”

Као и већина моралиста, Марић се ретко диви човекову бићу и више него његове врлине види његове недостатке. „Заступати истину могу само ретки појединци”, каже он, јер је човеку „важније како он стварност доживљује него како она заиста изгледа.” Тако бива са човеком не због тога што он то хоће, већ што је такав створен. „Истина за цео живот не може се наћи, као што се не може најести једном за свагда. Највише што треба желети да се може, то је да човек у сваком часу изврши свој задатак.” То вреди не само за појединца, него и за друштво. „Могуће је да цео један народ у нешто верује, бори се и за то доприноси жртве, а да то не буде истина.”

Скептик према човеку као мисаоном и моралном бићу, Светислав Марић је такав и према човековом научном сазнању. „Свака наука представља само један правац у мишљењу, један конач у ткиву људског знања. Из којег се конца може закључити каква је и колика цела хаљина?” Судбина савременог филозофа није аргачија него у старозаветног пророка Мојсија, „кога није било съђено да уђе у земљу обећану, већ да је само издалека, са брда, обухвати једним погледом.” Као и већина оних који су забележили своја животна искуства у облику сентенција и максима, Светислав Марић не мисли добро о људима на власти. „Ако народ у извесно доба нема великог песника, научника или филозофа, онда се, обично, нико за таквог и не издаје и не признаје; али и кад нема ниједног правог државника, има шефа државе, владу, неко представништво и још неколико гарнитура њихових противника, који су сваког момента спремни да ускоче на њихово место.” „Слободу мишљења гуше они који имају амбиција да сами важе за паметне а нису такви, или они који уопште не цене мишљење, јер оно у њихову животу не игра никакву улогу.” Песимист је Марић и кад мисли о онима којима се влада. „Многи људи немају својих идеја, а када приме тубе, оне постају њихове фиксне идеје.”

Сасвим природно, ко је таквог мишљења о људима и таквих погледа на живот, тај не може гледати с ведрином на савремени свет. „Да ли је заиста живео онај ко је живео само духом свога времена?” пита се он и додаје: „Најтежа је судбина човека рођеног да говори истину у време када је људи не подносе.” Често, говорећи о добу у којем живи и о људима који су у томе тренутку на видику, Марић записује и ово: „Највећа срамота данашњег времена није то што се људи клањају златном телету, него што су се томе толико привикили да се клањају телету и кад није златно.” Размишљајући Марић, неки пут, прелази у хумор: „Када се човек шета кроз музеј старих људских веровања, не може да се отрgne литању које се тад јавља у њему: којем ће се нашем веровању будућа поколења смејати као необјашњиво глупости?”

С *Мислима*, најоригиналнијим својим списом после песама, Марић није имао много среће. Неколико их је објавио у београдским *Видицима*, новосадском *Дану* и *Летопису Матице српске*, нешто више у београдској *Књижевности*, а неколико их се први пут штампа тек сад у његовим *Одабраним списима*; још увек, већина их остаје необјављена. Истина, Марић у својим *Мислима* говори претежно о ономе о чему су мислиоци писали од античких времена, али он то чини на свој начин, и речнички и мисаоно. Иако у њима његова личност није свагда једнака јака и изразита, она је свуда видљива — он не говори тубим гласом, већ својим. Ко год га је знао, види да то није писао нико други него он. У његовим мислима има више туге но радости, више скепсе него вере, и више потиштености него усхићења. Чега нема у Марића, нема ироније ни цинизма. Њему је жао људи.

Сматрајући своје *Мисли за кондензоване есеје*, Марић саме есеје није много писао. Има их у ствари свега два, о Шестову и Декарту, и оба настала из пригодних разлога, први поводом седамдесетогодишњице филозофова живота, други поводом теристагодишњице *Расправе о методу*. Марић је, чини се, не само први, него и једини у нас писао о Лаву Шестову, филозофу који је другу половину свога живота провео у Паризу, а писао увек само на руском, с којег су га многи писци преводили на француски, енглески и немачки. У најшој филозофској литератури има мало тако концизних, тако јасних и тако стилски уједначених есеја као Марићев есеј о Шестову. Он је, у нашим приликама, и веома значајан. Из њега се читалац може упознати, у основним линијама и до извесног часа, са једним од значајних филозофа нашег доба, код нас скоро потпуно непознатим.

Почевши, у младости, с песмама и приказима нових књига, да продужи с пригодним чланцима и есејима и задржи се једно време на сентенцијама, Марић је свој оригинални књижевни рад завршио чланцима и студијама из историје наше књижевности и културе. При томе, њега су највише занимали писци и дела из последње четвртине XVIII и прве XIX века, чији је он био не само велики зналац, него и поштовалац. „Више пута се,” каже он у једном од тих чланака, „приписивало појединим нашим књижевницима, уметницима и научницима да су почели да код нас уносе европски дух или европска мерила; међутим, изгледа да никад касније нисмо имали

међу нама веће европљане него што су били ови наши људи из XVIII века.” Делећи народни језик од књижевног — као што се то чинило и чини свуд у свету — Марић није ниједног писца из те епохе сматрао мањим зато што није писао данашњим нашим књижевним језиком и правописом, као што није искључивао из књижевности оне који нису писали песме и приповетке. „Историја књижевности — каже он — треба да проучава онакву књижевност каква је била у ком времену, оно што су тада и писци и публика сматрали за књижевност, а не према схватању каснијих векова.” Независан од еснафских група, а смео у доношењу закључака, Марић је у својим књижевним студијама исказивао и оно што специјалисти нису смели или су се устрчавали да кажу. За Јована Скерлића је тврдио да је пре неопходних претходних студија преурађено дао преглед српске књижевности у XVIII веку, а за Вука Карапића да је „насилно развалио врата која су већ била упала отворена.”

Знајући шта је наука, Светислав Марић се није задржавао на уопштеним идејама, поготову не на оним које би могле подлегати сумњи, него је радио чланке и студије и с пуним научним апаратом. Његови чланци под насловом *Стари војвођански писци као научни извори* и, не мање, *Природне науке код Срба у Војводини крајем XVIII и почетком XIX века* драгоцен су прилог и подстрек за проучавање наше модерне културе. У њима Марић с пуном акрибијом врши истраживања једва познатих научних и књижевних радова из једне значајне и омаловажене наше културне епохе. Арђећи да треба подврћи ревизији изречене судове не само о појединцима, него о целим групама писаца, Марић у првом чланку указује да неколики наши писци тога доба дају материјала за етнологе, археологе, филозофе, педагоге, економисте, а у другом наводи близу двадесет писаца који су крајем XVIII и почетком XIX века објављивали књиге и чланке из астрономије, физике, биологије, зоологије, ботанике, анатомије и физиологије човека, минералогије, геологије, палеонтологије, физика и опште географије, медицине. У тим чланцима, Марић показује којлико своју љубав ка истини, толико ширину знања.

Од наших научника и књижевника из последње четвртине XVIII и прве четвртине XIX века, Марић је, као филозофа и физичара, највише привлачио Атанасије Стојковић, о коме је писао више пута. После чланка у којем је показао да Стојковићев *Кандор* није роман него филозофски спис и после објављивања грађе за библиографију тога писца, кога с правом ставља у најзначајније наше људе његовог времена, Марић је написао велику студију о Стојковићеву преводу *Новог завета*, скидајући с тог великог човека љагу плаџијатора. У тој магистралној студији Марић је дао модел научног рада, који је сем њега мало ко био у стању да изведе, већ и због познавања језика. Марић је у тој својој студији поредио преводе Св. Писма на седам језика: на српском, грчком, руском, латинском, француском, немачком и енглеском. Никад се не би рекло да је ту студију израдио човек чије су струке филозофија, математика и физика, — еклатантан доказ да само временске и социјалне случајности одређују у чему ће се показати нечији талент.

Темпераментан у животу и жујстар у усменом казивању, Светислав Марић је био одмерен и уздржљив у писању. Зажарен кад год би о чему говорио, био је хладан кад је стављао на хартију оно што је мислио. Строгост је једна од битних особина и његових сентенција и његових научних радова. Логичар и физичар, он је у доказивањима толико убедљив да чак и његови парадокси у *Мислима* изгледају као чисте истине. Изразит интелектуалац, али ни сух рационалист у својој прози, ни артистички формалист у стиховима, био је сензибилилан у поезији и недвосмислен у науци.

Као писац, Светислав Марић је не само знао мислити и умео осећати, него и своје мисли и осећања ваљано изрећи. Као да има послас с математичким формулама, а не књижевним саставима, био је у писању изузетно прецизан и једноставан. Он је српски књижевни језик колико знао толико га осећао, и не само кад је расправљао о њему и о правопису, него и кад је на њему писао. Ничега небулоznог у његовим размишљањима, ни збуњеног у његову излагању, никаквих накарадних речи у њега, никаквих запаљујућих метафора. Те његове особине су утолико више за хваљење што су ретке у наше време, у коме се и у даровитих писаца срета подивљалост језика и смущеност мисли. Светислав Марић није био многописац, али у свему што је написао био је исто толико темељит колико луцидан.

Милан Кашанин

I

ПЕСМЕ

У зиму

Хоћеш ли погледати ову санту леда
Што плови мутним Дунавом
Кад проће крај твога града?
Хоћеш ли знати да сам на тебе мислио?

Погледај је, и сети ме се!
Јер овај гавран што на њој чучи
Узлетеће на прву врбу коју сусретне.
А зар би ти и могла рећи шта осећам
Ова црна птица са гласом ко да проклиње?

Час вечности

Ко сад седи на оној клупи над Кораном?
Ми седимо, драга, још увек.
Твоје другарице доле где начас камењем лице водино,
Брда у даљини скривају твоје село.
Иако ти пружаш руку своју
И ја за њом упирим своје очи,
Не даду нам да га видимо.
Сунце нам се смеје у лице:
„Шта би још хтели,
Није вам доста што сте сами?“

Дијалог

- Зашто твоја слика у души
рађа радост у срцу као ти сама?
- Да будеш ко цвет што арагу своју носи у срцу,
не чезне за њом и не пати.
- Зашто бол и сүмња због тебе долазе?
- Да ме познаш пре него ме изгубиш.

Веруј, и не питай зашто

Зашто ми не верујеш кад ти кажем „срећо моја“?
Не сањам ја. Знам да ниси ни краљица ни вила;
Не требаш ми за утеху —
Нисам побеђен јунак да бежим под женин скут;
Ниси ни моја нада —
За наду имам мисао.
Волим те такву као што си,
Јер ко камен у дубину, ко река у море
теби тежи моје срце.

Не говори ми: „Остави ме, нађи другу!“
Нема друге!
Нисам пчела којој је жена цвет.
Само си једна Ти,
Као што је једно Ја,
Веруј, и не питай зашто.

Уздах

Патња вуче и другу бразду по мом образу,
Мисао реже моје глатко чело.
Хоћеш ли ме познати кад ме опет угледаш?

И дрво, које не чезне ни за ким, шири своје руке у загрљај,
Само моје висе ко сломљена крила.
Хоћеш ли ме моћи таква гледати?

Проповед

Робови танке кожице на телу женину,
Чујте!
Нема граница у животу.
Ни ваше рођење ни смрт није граница,
Зар река губи своје име код сваке врбе крај које противче.
Не делите овај час што се зове ваш живот у стотину других,
Зар би да сте још ситнији него што сте.

Чујте, —
Нисам ни пророк, ни Бог,
Зашто да се понавља свет,
Од истине се на да побећи!

Не бојте се грома, ни трада небеског!
То су деца отпала са груди мајчиних,
Да се опет врате у њен загрљај,
То су птице одлетеле са својих гнезда,
Да опет падну на њих.

Не очекујте спас од неба.
Ако се затресе свод небески, срушиће се и смрвиће вас,
А ви сте они који можете то знати и отклонити га.
Са земље има да добе спас небу,
Спремај се, човече!
Нисмо пошли од Бога,
Њему идемо.

Вапај богочовека

Зар играти се с Њоме као с мачетом,
Варати је ко мало дете,
И смејати се њеној лудости;
Гонити је ко дивљу звер,
И приковати је стрелом за ледину;
Дићи на њу и последњу кап крви своје,
Ко на крвника свога народа,
И побеђеној стати ногом на груди
За час насладе?
Не могу.
Та, никако сам под њеним срцем.
Она ме је научила шта је Бог,
И показала пут човеков;

Она даје свету човека да се сазнају путеви звезда
И како постаје камен у утроби земљиној.
Што ме оставља сама на путу куда ме је повела,
Зашто ме неће грејати њено срце док не порастем
до звезда?

Жено,
Видиш ли шта си учинила?
Ако мора бити тако,
Дај да се не обазрем више за тобом,
Избави ме од жене!

Непознатој

Не устављај се, проби,
Доста је само поглед:
То је све што ми можеш дати!
Не жели да се познамо,
Ја сам грозан човек,
Рекао бих ти одмах истину:
„Имаш њене очи”,
А то би те болело.
Доста је само поглед;
Проби, не устављај се!

Освета

Крик, врисак и вапај душе моје
зариће ти се у груди к'о нож за освету.
Свака кап крви из мог прободеног срца
пуниће ти чашу отрова што је имаш да испијеш.

Ниси је хтела;
Нисам ни ја;
Мораш је испити,
Не могу ти помоћи.

Молитва

Зaborав, заборав!
Њој си га дао, Боже,
А мене си претворио у стену
са записом путника који прође туда један час.
Јеси ли ти писао њеном руком, кад се не да збрисати?
Зaborав, заборав!

Гледање

Каменом се може покрити лице земљино,
да га не бију колита ногу коња ваших.
Може се диги кров над главама жена и деце ваше,
да их не смрви град —
Јер град ће проћи за један час, а човек је за вечност —
Од камена се може диги храм Богу,
да показује пут неба.
У камен се може уписати и само лице божје.
Све је као и камен.
Не гледајте оно што се види!
То је фереца на лицу булину!

Жена

Жена је барјактар пред војском божјом,
Човек је златан крст на врху њене заставе.
Високо држи, жено, заставу,
Не спуштај је,
Далеко је још до победе!

Два бола

Како је низак онај бол!
Бол због онога што је било, а није требало бити.
Како је узвишен овај бол!
Бол за оним чега нема, а могло би бити.

Кајање

Смрт сише срж костију твојих, несрећна девојко.
Отићи ћеш без среће у иједном часу,
А ја сам ти је могао дати ма за трен.
Крив сам пред тобом.
Опости ми грех мој!
Јер и Њој сам исти учинио,
А ти је волиш.

Зашто

Што се болови свих срца сливају у моје срце?
Зар ми није доста мог бола!

Што туба радост испуњује целу моју душу?
Зар ја не могу имати своје радости!

Спасење

Научићу се бити од камена:
Не пролити сузу на растанку,
Не задрхтати под погледом љубљене жене,
Не пустити туб бол од свог срца,
Не разлити у речи истину.

Песниково име

Остани непознато, име моје.
Зар да не могу проћи улицом
Не мислећи да сам оно што други виде.

Идите, људи, својим путем;
Не треба ми ваша заблуда о мени,
Вас хоћу ја да видим!

И чemu још једна таштина и стотина нових заблуда.
Који је то човек што је рекао људима шта је видео,
А они да не сачуваше од свега само његово име.

Њој

Родила си ме поново, друга мати моја
Хоћеш ли ми и ти дати само оно чему су те
други научили
А даље да лутам сам кривим, мучним путем,
И да ти се враћам само краткад, по дужности,
Јер ти не могу заборавити што си ми учинила;
И да те, не знајући, вређам много
И да ти патим што ми и у овом часу ниси мати,
А ти да не разумеш моју патњу
И да си срећна гледајући шта си створила.

Знаш ли мој пут и видиш ли куда морам,
Хоћеш ли икад зажалити што морам тако.
Да знаш како је благословена свака моја мисао
Огрејана на твом срцу.
Јер од сумње сам саздан, од бола и од чежње,
Разведри моју сумњу, спери бол и задовољи чежњу.
Зашто да сипам отров у људска срца
Кад им могу слати молитве душа њихових Богу.

Не пусти ме себи док не сазнаш
Како је крвав био пут до тебе.
Не дај ми никад ништа,
Не могу примити.
Само оно што се само да и само узме
Благословено је.

Очајање

Човече,
Боже пред створовима земљиним,
Црве у прашини пред женом коју волиш.
Скриј све у себи и ћути,
Нико ти не може помоћи.
Са човеком се може поделити
Сузу и смех, а не мисао,
И кад би те разумели,
Задао би им само бол.
Ником се нипшта не да рећи.
Скриј све у себи и ћути,
Човече, боже пред створовима
земљиним,
Црве у прашини пред женом коју волиш.

Љубав

Увек кад волим,
Ја сам ко људа,
И као кад се разболим,
Променим људа.

Нек разум ћаво носи,
Ја сам га сит.
Зар срећни да пркоси,
Да кида живота нит.

Радости, радости чисте
Дајте ми један час,
Па разбите богова бисте,
И време нек лети у кас.

Песма

Песма је реч неречена ником
И дата сваком да је чује,
Плач и смех избио са криком
Што на дну срца вечно кљује;

Сећање тренутка кратке среће.
Увек жељене, ретко дочекане,
Када је срце од свемира веће,
И кад се живот не мери на дане;

Стварање света где с њим Господ преста
Створивши земљу и суворе створе,
А за лепе душе не оставив места
И не давши снаге да се с њима боре.

Поздрав

Поздрав значи радујем се што те видех,
Волим те и поштуюјем.
Како је страшно рећи сваком
Радујем се што те видех —
Кад то није истина,
Волим —

Кад и не знам шта је то овај час,
Поштујем те —
Кад то не могу.
Ко је био тако свиреп да заповеди
Да се све то свима рече,
А да се ћути пред оним
Пред ким се ништа не да скрите?

Победник

Не вреди ништа што је било,
Живот је ово што је сада,
Нека пропадне све што је гњило,
На новом темељу диже се зграда.

Немај милости према себи,
Немају је ни природа ни људи,
И ништа ти помогло не би
Да се осећање опет пробуди.

Заборави сваки дан по један час,
Простор и време у којима живиш;
Слободан, презрен и гладан к'о пас
Стварај сам чему ћеш да се дивиш.

II

МИСЛИ

1.

Разлика између правог и обичног мишљења, као што људи најчешће мисле кад мисле да мисле, тако је велика као између ходања по земљи и идења по разапетом конопцу.

2.

Оно што мисле и што могу речима да изразе људи сматрају реалним или бар могућим. Међутим, то је много пута толико далеко од стварности као ходин запис од лека купљеног у апотеци.

3.

Да ли смо исправно решили неки проблем, више је меродавна тачност наших опажања и сужења при томе извршених него ли слагање тога решења са чијим било мислима, па и са научним резултатима.

4.

Како да човек буде доследан, кад постоје бол и задовољство, који се увек јављају свако за себе, и не само да никадо не личи једно на друго него представљају највеће противности које се уопште могу замислити.

5.

Астроном не покреће звезде, не жељи да их креће и неће никад ни доћи у прилику да то чини; он само хоће да јасно и тачно види како се оне крећу. Кад човек то може да чини као астроном, може и у неком другом својству.

6.

Ако имате криво мишљење о некоме, вероватно је да ћете ви ћад тога имати више штете него он. Лако је могуће да је то систематска грешка, коју чините и приликом посматрања других људи и ствари.

7.

Тешко да ће мишљење икад имати у људском друштву ону вредност која му припада, јер већина људи не може да га оцени. Да се установи ко брже трчи, не мора се то чинити, чак се ни ноге не морају имати; да се види ко подиже већи терет, није потребно бити јак, чак се може бити и без руку; али да се сазна ко од двојице боље мисли, треба мислити боље од обојице или бар као онај паметнији.

8.

Догматизам је алстрактни фетишизам.

9.

Принцип противречности — производ менталитета који није знао да броји даље од два или није могао у исти мах да држи у свести више од две јасне представе.

10.

Човек је дужан да развија и брани своје мисли као и децу коју је породио.

11.

Интелектуалац је стражар у борби човека са свемиром, и дужан је да јави све што види на свом хоризонту, као и војник.

12.

Ни мишљење најгенијалнијег човека о некој ствари не сме бити претежније од стварних потреба живих људи.

13.

Јачина нашег убеђења није никакав доказ да је оно у што верујемо истина, као што има истина о којим и немамо убеђења, јер и не знамо за њих.

14.

Човек као тело несумњиво има своје тежиште у себи самом; зар би га као дух могао другде имати!

15.

Туђе одело ретко нам пристаје; зато га морамо преудесити, или га уопште не можемо носити. Исто је и са идејама и уверењима: они који напросто преузимају туђе идеје сакате свој дух, и од живих бића постају аутомати.

16.

Људи су вековима хипнотисани и дресирани, и огромна већина њихових хипнотизера и дресера није већ давно у животу; зато само ретки појединци успевају да се пробуде из хипнозе и да се отресу дресурсе.

17.

Кад човек има намеру да нешто ради, почне то да ради и мисли да то ради, још није извесно да он заиста то ради (што жели и што мисли да ради); потребно је испитати резултате тога рада и уверити се да ли је то заиста тај рад. Писац прве књиге у Библији није могао да замисли чак ни да је Бог способан да изврши добро неки посао не контролишући га, и зато после сваког Божјег стварања каже: „... и виде Бог да је добро.”

18.

Људи више пута не разликују лудака од генија и обратно, и преваре се у томе понекад баш зато што знају како је то опасно по људско друштво.

19.

Лако је пророку отићи у пустињу, кад међу људима не само што не би добио признање за своје речи него не би могао ни до пола да искаже своју мисао.

20.

Потпуно изведена и изражена мисао је завршена акција, њено извршење је радња сасвим друге врсте, за коју су потребни други интереси и друге способности; зато су мислиоци већином „неактивни” људи.

21.

Нетрпељивост према противном или само арукчијем мишљењу потиче из недовољног убеђења у тачност своје мисли и из неоправданог веровања да народне масе уопште не умеју мислити и да ће се њихов добар део, или чак већина, окренuti другом мишљењу чим се оно појави.

22.

Воденица не сме дуже да меље него што међу њеним жрвњима има жита, јер се квари и сама воденица и варају се људи који слушају хуктање њена точка.

23.

Друштво ратова и револуција налази се отприлике на оном степену развоја на коме је било пчеларство када су људи убијали пчеле да узму њихов мед.

24.

Дужност сведока је да говори истину, без обзира у чију ће корист суд изрећи пресуду по његовој изјави. А човек је често сведок, иако не зна пред којим судом.

25.

Неки „примитивни”, „дивљи” народи тетовирају себи кожу на лицу и телу, Европљани тетовирају свој мозак.

26.

Овај свет није само свет човеков већ свет свих бића, свих ствари и свих појава у њему. Због тога су човекове оцене вредности света врло наивне.

27.

Све зависи од тога да ли је свет велика добро и лепо уређена економија или огромна пустиња са ретко посејаним стазама.

28.

Јато скакаваца, хрдо дивљих свиња и Атила каквог било народа, из којег било века, са својим хордама уништавају све испред себе, гурани неком сличном елементарном снагом.

29.

Свесну вољу неке групе људи у стању су да представљају врло многи (отуда отимање о положаје и власти), али заступати истину могу само ретки појединци.

30.

Ако народ у извесно доба нема великог песника, научника или филозофа, онда се, обично, нико за таквог и не издаје и не признаје; али и кад нема ниједног правог државника, има шефа државе, владу, неко представништво и још неколико гарнитура њихових противника, који су сваког момента спремни да ускоче на њихова места.

31.

Ако велике људске масе за дуже време уједине све своје снаге у једном правцу, то може да буде штетно по човечанство као што је опасно по мост кад преко њега маршује војска једнаким кораком.

32.

Политичке и социјалне револуције су напредне уколико проширују обим појма човечности на дотле запостављане и злостављане групе људи, а назадне, ако занемаре много што друго или све друго.

33.

Опасно је дати дивљаку у руке какво било оруђе или оружје. Што су савршеније машине, да би од њих било праве користи по човечанство, морао би и човек бивати све савршенији.

34.

Неки биологи тврде да је човек постао од исте животне матерije и у исто време кад и остала жива бића, само се од њих брже развио и престигао их у савршенству. Међутим, природа и даље неуморно ствара све врсте бића, па и „заосталих“ и „несавршених“, а човек стално оспорава право на живот људима друге вере, нације, расе, класе итд. и покушава да их уништи.

35.

Краве у зиданој штали, са водоводом, електриком и одводним каналима остају опет само краве. Исто је тако могуће да народ, и кад се већ служи свим могућим техничким уређајима, још увек остаје варварски, а други да, и поред тога што заједно са стоком станује, буде племенит.

36.

Мишљење није лебдење над понором, као што је лов на лавове и пењање на глечере, па опет свет верује да има више одважних пењача и ловаца него смелих мислилаца, и људи више воле прве него друге, јер они први не траже да се иде за њима.

37.

Многи људи од акције су као зоље, које сатима лете око прозора у соби, ударажују се о окно тражећи излаз док случајно не налете на њега, а све време и не помисле да се зауставе и да најпре погледају где је отвор. А кад га нађу, верују да је цео тај дуги и кривудави пут био прави, јер је довео до резултата.

38.

Систем водених путева на континенту начињен је спајањем природних река са вештачким каналима, где реке чине највећи део мреже. И у другим областима треба у првом реду употребити постојеће природне снаге и повезати их таквом комбинацијом да најбоље служе човеку.

39.

Жеља да се једе не туби свој значај тиме што ће ситост кратко трајати и поново се јавити глад. Истина за цео живот не може се наћи, као што се не може најести једном за свада. Највише што треба желети да се може, то је да човек у сваком часу изврши свој задатак.

40.

Човек понекад долази у положај да бира између две могућности, од којих му се ниједна нарочито не свиђа и, што је најгоре, ако не може или неће ни за једну од њих да се одлучи, резултат је исти као да је једну од њих изабрао и да за њу активно ради.

41.

Могуће је да цео један народ у нешто верује, бори се за то и доприноси жртве а да то не буде истина.

42.

Не постоји поступак којим би се од чега било могло произвести шта било; а, и кад би постојао, не би се то радило, него би се производило од онога од чега је лакша, бржа или боља производња.

43.

Постоји стварност, а постоји и наше доживљавање те стварности, али човеку је више пута важније како он ту стварност доживљава него како она заиста изгледа.

44.

Природне појаве су стално у дејству и утичу на развој свега без обзира да ли их ми исправно схватамо и да ли уопште имамо појма о њима.

45.

Ако гладном човеку објасниш зашто је гладан и зашто није добио да једе, он ће од тога бити сит.

46.

Речи често не значе оно што кажу, чак и кад људи говоре најискреније.

47.

Интерес може играти велику улогу у животу човекову, али је за то потребно троје: да зна шта је његов прави интерес, да познаје начине на које се он може остварити и да има енергије и способности да на томе и ради. Није интерес Луја XVI да иде на гиљотину већ да и даље буде краљ.

48.

У филозофији, коју многи сматрају непрактичном и некорисном, рационализам је владао још у XVII веку, а у економији, која треба да је најважнија, тек у XX.

49.

Свака појава мора имати узрок, само узрок не мора бити оно што ти мислиш да је, нити ти уопште мораши овога момента знати, нити моћи знати шта јој је узрок.

50.

Економска су питања врло важна за људски род, и морају се решавати као прешна и неопходна, али се не смеју прогласити за идеале човечанства. То је знао још онај сељак који је изрекао народну пословицу: једемо да живимо, а не живимо да једемо.

51.

Кад људи виде неку ствар која им се допада и желели би да је имају, онда се они или осећају постићени као да су криви што је немају, јер не умеју да је начине или набаве, или се осећају увређеним, превареним и покраденим, што их нису звали кад су се те ствари делиле.

52.

Психологија и физика — копање тунела са обе стране брда. Докле је већ дошло и да ли је у истом правцу?

53.

„Главно код живог бића је храњење.“ Није ли то исто као кад би се казало: главно код писца је трошење хартије и мастила!

54.

За разговор вреди исто правило као и за шетњу у аруштву: одржати приближно исти корак као и околина.

55.

Кравама је свако цвеће само трава, и много пута врло лоша.

56.

Исправка Оченаша: не отклони од човека никаква искушења, зар би он без тога могао бити човек!

57.

Имаш сузне жлезде, значи да си створен и за плач.

58.

Свака наука представља само један правац у мишљењу, један конац у ткиву људског знања. Из којега се конца може закључити каква је и колика цела хаљина?

59.

Што човек дуже постоји и даље се развија, све је мање задовољан са стварима какве их налази у природи и све их више преравдаје, зато ће, и поред усавршавања и олакшавања начина рада, ипак морати више да ради.

60.

Зашто су и како су могла ускоро после оснивања социјалистичке државе да се појаве два фалсификата, а за фалсификат бисера било је потребно више хиљада година?

61.

Гимнастика је, изгледа, пронађена да човек не би деформисао своје тело радећи разне послове и изводећи при томе само кретње које одговарају потребама посла али не и потребама човекова тела. Исто тако морају постојати и духовне делатности које не служе неком спољашњем раду него одржавају и чувају дух здравим и помажу његов развој.

62.

Човек је телесно кичмењак, а духовно може да буде и глиста.

63.

Кад човек о некој ствари од општег значаја има своје мишљење треба да га саопшти другима; ако је оно погрешно, наћи ће се неко ко ће му, ваљаним разлозима, помоћи да се ослободи заблуде; ако је тачно, биће од користи многима; ако због њега страда, то ће бити жиг срамоте на лицу времена у којем је живео.

64.

Филозоф је као Мојсије коме није било суђено да уђе у земљу обећану, већ да је само издалека, са брда, обухвати једним погледом.

65.

Истина је нешто сасвим друго за онога које сам тражи него за онога који између разних већ формулисаних истине бира једну од њих; за онога које сам тражи, она је увек Платонова истина — вечна, апсолутна.

66.

Психолози још увек расправљају о томе да ли се може мислiti без речи. Ако је тако — а врло је вероватно да јесте (главонеми!) — онда је могуће да је било, и да и сад има, значајнијих и племенитијих мисли од оних које су речима изражене и забележене, и које су тако дошли до нас.

67.

Изгледа да је између греха најтешки онај против разума: ако згрешиш рођаку, пријатељу, народу, држави, они ти могу оправдати, али нема никога у свемиру ко би могао оправдати грех против разума — он неминовно повлачи своје последице.

68.

Приговара се да су истине до којих долазимо само људске истине, али то не може ни бити друкчије, јер су оне само одговори на људска питања.

69.

Оно што не могу да разумеју, људи су често склони да прогласе за бесмислицу, док за терет који не могу да подигну не кажу да је без тежине него, напротив, да је сувише тежак.

70.

Има нешто у чему паметан човек треба да се угледа на лудог: да ради по својој памети.

71.

Кад човек не зна шта и како да ради, не може или не сме да ради, он починje да мисли.

72.

Када би свет могао да стане у једну главу човечију, не би морао ни да постоји: дosta би била сама та глава.

73.

Свака наука, на свој начин, по различитом принципу, разбија на комаде целу стварност или неки њен део; како се од тих разноврсних и разнородних делова може начинити целина?

74.

Разумом се постаје паметан али и луд.

75.

Свако огледало према својој природи даје слику предмета који стоје испред њега и нико се не срећи ако је слика искривљена. Заšto би човек имао мање права него огледало, заšto да он одговара због слике света која настаје у њему?

76.

Основна људска веровања и мишљења, раширене вековима, морaju имати свој корен у човечијем организму: није искључено да има истина не само ока, уха, руке итд. него и истина срца, плућа, жељеца...

77.

Борити се за своје младе или залога може свака лавица, па и квочка то чини; за истину могу да се боре само ретки људи.

78.

Мисли расту у глави као коса на глави, па и у глави има „ћелавих”, али је зло што већина тих „ћелаваца” носи перику.

79.

Памети се не сабирају него у најбољем случају укључују у најачу, а најчешће нивелишу према некој средњој. Од колико се глупака може начинити један паметан човек?

80.

Многи људи немају својих идеја, а када приме туђе, оне постају њихове фиксне идеје.

81.

Онај ко каже да стонога има много више ногу од човека и да магарац има дуже уши него човек, не врши тиме пропаганду за стоногу и магарца а против човека.

82.

Старци често кажу: да ми је сад здравље које сам имао, снага као у младости, моје очи, некадање памћење, али нико никад није рекао: да ми је сад мој ранији разум.

83.

Ако неко у разговору с неким постане свестан своје глупости, нема разлога да се на њега љути: овај га није глупим начинио него је само прецењио његове способности и говорио му изнад његове моћи схватања.

84.

Лаж је неистина врло слична истини, тако да се од ње тешко може разликовати; неистина која се одмах препознаје није лаж него увреда за онога коме је речена или знак глупости њеног аутора.

85.

Човек је лав који сам себи ствара гриву и канџе, корњача која себи израђује окlop, птица која себи прави перје и крила, мајмун који самог себе имитује.

86.

Човек је једини животињски врста која постоји још само у дресираним стању.

87.

Да би се могао родити, човек мора још пре свога зачећа да победи у такмичењу са бар две стотине милиона учесника; можда је због тога толико уверен у своје „право на живот”.

88.

Човек једино мора бити животиња, све остало може бити или не мора: и он бере воће са дрвета као и мајмун, само се не држи за грану репом; и он коле овцу као и вук, само не својим зубима.

89.

Цивилизован човек је стоструки богаљ који непрестано мења своје штаке, поправља их, измишља нове и повећава њихов број и више ни у детињству не сања да му израсту крила или која нова моћ.

90.

Зашто је бог стварање света завршио са човеком: да ли је мислио да је достигао савршенство или се разочарао у свом делу и дигао руке од даљег посла?

91.

Свако може пливати само у реци у којој се налази, зато треба да му је важније пливање него река.

92.

Да ли зна пливати онај ко никада не плива против струје и да ли је заиста живео онај ко је живео само духом свога времена?

93.

Вера се не оснива на незнанју нечега што се зна него на незнанју онога што се не зна.

94.

Они који не верују у бога требало би да воле и цене човека више него побожни људи, јер они би то чинили ради самог човека, и по својој вољи, а не по заповести божјој.

95.

Да ли је човечанство друштвена заједница или само животињска врста; ако је оно прво, који су то идеали за којима сви теже и које принципе сви признају и спроводе?

96.

Старо грчко *gnothi seauton* (упознај себе) данас гласи: *dare to be yourself* (усуди се да будеш ти). Ко је био срећнији: стари Грк који је живео онако какав је био, а требало је да упозна себе да би могао да отклања своје мане или данашњи човек који зна какав је, или „мора” да живи као други?

97.

Када се набрајају особине по којима се човек разликује од животиње, никада се не спомиње једна од најважнијих: да је човек једино живо биће које данас више не би могло постојати без земљорадње.

98.

Логика сматра *argumentum ad hominem* за погрешку у доказивању, али многим људима се много шта не може друкчије ни доказати.

99.

Када се човек штета кроз музеј старих људских веровања, не може да се отргне питању које се тада јавља у њему: којем ће се нашем веровању будућа поколења смејати као необјашњивој глупости?

100.

Завист је накнада човеку што не може да поступа слично као пас, који, кад види кост у другог пса, скочи да му је отме.

101.

Споразумевање између људи је врло често узалудан посао, као слагање камена неправилног облика у сандук, са жељом да у њему не остане празна простора.

102.

Шта може значити саосећање са човеком који нема осећања?

103.

Контрадикција је просторна категорија. А није поп *A* изгледа да је само уопштен физикални закон о непробојности тела: тврђење да у исто време на истом месту не могу бити два тела.

104.

Сваки дан видимо да од живог постаје мртво, никад обрнуто. Научници ипак истрајно настоје да реше „загонетку живота” покушавајући да од „мртве” материје створе „живу”; ваљда зато што је и писац Прве књиге Мојсијеве исто тако мислио и написао: „Опет рече Бог: нека пусти земља из себе траву, биље . . .”

105.

Изгледа да су стари Грци мислили да и онај ко открива природне тајне треба да буде кажњен због шпијунаже и да је отуда настао мит о Прометеју.

106.

Платон је говорио да захваљује боговима што се родио као Грк а не Варварин, као слободан а не роб, као мушкирац а не жена и што је живео у Атини у време Сократово. Само је заборавио да им се захвали што се родио као Платон а не као неки други Грк.

107.

Критеријум истине траже они који се боје да је неће познати ако на њу наиђу, па би хтели да имају за то поуздан знак. Кад бисмо знали све истине, критеријум би било оно што им је свима заједничко, само што он тада не би био потребан.

108.

И онај ко жели да излечи болесника и онај ко хоће да га отрује, мора исто знати: у којој боци је отров, а у којој лек.

109.

Животињу у детету треба дресирати, а човека у њему васпитавати.

110.

Модерно је оно што неко успе да натури људима који немају сопственог мишљења и укуса.

111.

Култура је као горостасно калифорнијско дрвеће, које расте хиљадама година.

112.

Темељи европске културе су: јеврејска религија, хришћански морал, римско право и грчка уметност и филозофија. Није никакво чудо што се у њеним зидовима често јављају пукотине и што никако не може да се подигне кров.

113.

Најпре се јави мит у нечијој глави и, пошто се он препричава стотинама година, нађе се песник да га опева; опет после дугог времена почну о њему да мудрују филозофи, најзад га се лате научници и најчешће га прогласе за празноверје и бесмислицу, а ипак се понекад деси да и техничари нешто на основу њега начине.

114.

Можда жене знају нешто више о животу него ми: оне нас разбају, оне нас хране, оне нас негују у болести, оне нам склапају очи кад умиремо.

115.

Кажу да су жене врло лакоумне и сјујетне; међутим, оне не разбијају огледало кад им покаже боре на лицу и седе власи на глави, него шминкају лице и бојадишу косу.

116.

Откад се зна да постоји, човек је увек имао исте телесне оргane, значи да је увек морао имати и неке сталне особине и потребе. Због тога би ове требало упознati, да се не би узалуд покушавало мењати оно што је непроменљиво у човеку или оно што он не може променити.

117.

Добро је што угљ нема свести, јер када би сазнао за своју једнакост са дијамантом могао би тражити да се и од њега израђују накити за жене.

118.

Некада су се људи на мору равнали према Северној звезди, и никада нису ни помислили да на њу путују. Можда би требало да се људи слично односе према идеалима и принципима: да се њима руководе у решавању проблема које им живот намеће, а не да покушавају да остваре саме идеале и да буквально спроводе принципе.

119.

Кад год људи науме да покушају остварити неку величанствену замисао, треба их подсетити да је од постанка приче о Дедалу и Икару до лета првог авиона протекло много хиљада година.

120.

За идеално уређење људског друштва не би много требало: један писац који би написао драму за онолико лица колико има људи на Земљи, један редитељ који би поделио улоге и да упутства за игру и — да сви хоће и могу да науче и играју те улоге.

121.

Пословица каже: „Два лоша избише Милоша”. Дешава се, међутим, да Милош избије двојицу или више лоших. Али када би пословица гласила: „Два лоша оптужише Милоша или надгласаше Милоша”, била би увек тачна.

122.

Прави писац је онај ко нема коме да каже оно што види, мисли и осећа, али не може то да закопа у земљу, као беरберин у служби цара Трајана.

123.

Човек који се непрестано духовно развија често је бојажљив, неодлучан и неспретан: он стално осећа да није у своме друштву, а његове навике и готовости су увек у заостатку за његовим духом.

124.

Биће — бивање; простор — време; материја — енергија; нумен — феномен; статика — динамика; све је то исти брачни пар само у разним хаљинама.

125.

Многи људи толико верују у свој бедни разум да чине све што им прво падне на памет.

126.

Сви су људи донекле конзервативни: желе да што дуже живе и што дуже остану млади.

127.

Многи човек је само грађа од које би се можда могао истесати прави човек.

128.

Разлика између отворених и затворених врата може да буде и хиљаду пута мања од разлике између двају отворених врата.

129.

Када се људи између себе колју, то на мене тако страшно делује да заборавим на све узвишене идеје ради којих они то чине.

130.

Из тежње за идеалним понекад се занемари или чак уништи нешто сношљиво или чак доста добро.

131.

Шта вреди рационализам или рационализација, ако је у свету однос између рационалног и ирационалног отприлике онакав као између множине рационалних и множине ирационалних бројева.

132.

Архимедов закон о пливању тела важи без обзира чији су бровови и ко има суверенитет над водама у којима они плове.

133.

Изгледа да природа нема сувише богату машту када није могла да измисли потпuno различите облике за човеков мозак и орахову језгру.

134.

Духовито је речено да је штета што глупост не боли, али је још далеко већа штета што истина може да наноси бол.

135.

Нагони и осећања су погонски материјал, а разум само мерилац, регистратор и регулатор. Питања долазе из осећања и жеља, а разум даје одговоре или бар помаже њихово тражење.

136.

Човек дубоко верује у свој разум и мисли да му је моћ сазнања неограничена. Можда због тога што инстинктивно осећа оно што су анатомија и физиологија утврдиле тек у новије време: да мозак расте скоро два пута дуже него остало тело, да му се развије само једна половина и да се не искоришћује ни једна његова петица.

137.

Егистенција спољашњег света: кад постоји магнетна индукција, електрична инфлуенција, постоји вероватно и некаква афекција нашег организма, па и свести, која се јавља под утицајем спољних објеката. То, додуше, не мора значити да на тај начин добијамо

тачну слику самих ствари по себи, али несумњиво доказује да оне постоје. А понекад нам се можда даје и сама ствар по себи, као што магнет изазива у гвожђу баш магнетизам, а електрицитет у изолованом металу баш електрицитет.

138.

С човеком је лакше поделити сузу и смех него мисао.

139.

Сваки талентован човек не може сам искористити своје способности, као што сиромах не може отворити рудник на својој њивици, ма се у њој налазило и само злато.

140.

Слободу мишљења гуше они који имају амбиције да сами важе за паметне, а нису такви, или они који јошште не цене мишљење, јер оно у њихову животу не игра никакву улогу.

141.

За своја убеђења треба себе жртвовати, а не друге убијати.

142.

Човека највећма боли истина о њему самом.

143.

Лаж се не може претворити у истину ни речима, ни хлебом, ни тамницом, ни топовима.

144.

Политичари треба да имају потпуну слободу стварања, као и филозофи, уметници и научници, али исто тако да буде слободна и критика њихова рада као и критика филозофских, уметничких и научних дела.

145.

Да се може корети свој народ, треба бити пророк Јеремија, Ниче или Шо, а да би се могао градити туђи народ, довољно је бити и само обичан простак.

146.

Трговање патриотизмом је већи грех и од самог издајства отаџбине. Издајство отаџбине наноси материјалну штету, али изазива једнодушан револт против издајника, и тиме јача народну свест и снагу. Трговина патриотизмом не изазива револт само против трговца и његова „патриотизма”, него и против патриотизма јошште, и трује душу народну.

147.

Идеал данашњег времена је „монодугме”: траже се апарати који се стављају у покрет притиском на једно место и вапије се за једним човеком чије ће се мисли, осећања и заповести слушати.

148.

Највећа срамота данашњег времена није то што се људи кланају златном телету, него што су се томе толико привикили да се кланају телету и кад није златно.

149.

Хришћанство није победило својом истинитошћу, него љубављу и лепотом.

150.

Човек не само да нема права на јудобан живот, него уопште нема права ни на какав живот, и због тога мора да га стално отима својим радом од природе. Међутим, човечанство се тако размножило, и рад толико поделио, да људи више и не виде природу, већ само људско друштво, и мисле да живот треба узимати од људи а не од природе.

151.

Има људи који осећају органску потребу да објективно мисле и да безобзирно говоре истину, као што бисерна школка мора да лучи бисер.

152.

Хиљаде робова, везаних и бичеваних, саградиле су египатске пирамиде, које су надживеле и државу фараона, и царство Александра Великог и римску империју. Вероватно је да би људи под кнутом каквога тирана и крволовка могли створити и нешто величанственије, али све би то отет било само грађење у пустини.

153.

Ствар је јукса да ли ће неко веровати у Исуса из Назарета, који је сам прао ноге својим ученицима, или ће обожавати којега од новијих пророка који су своје сараднике изводили пред суд као издајнике или их својом руком убијали.

154.

„Колика неправда што се један човек рађа у колиби сиромаха, а други у раскошној палати!“ Али онај што се родио у колиби ипак треба да помисли на то да њега није хтео нико други да роди него тај сиромашак, а да га није ни он родио, не само што не би живео у дворцу, него не би уопште могао ни да привири на свет.

155.

Култура спада међу жива бића а цивилизација у ред ствари.

156.

Средине погодне за духовно стварање: мрак, слепило, манастир, пустинја, тамница.

157.

Песник је човек чији су и смех и сузе лепи.

158.

Пчелиње сађе није рационалног порекла, али је рационалног облика.

159.

Ја сам оно што осећам и мислим а не он ошто једем, јер кад бих то био, био бих исто што и ти.

160.

Само сам обичан човек, међутим и такав ипак живим само један једини пут.

161.

Природа непрестано ствара и уништава жива бића. Како се може од човека више тражити!

162.

Ја знам: ти би хтео да те снажнији не надјача, паметнији не надмудри, богатији не надмаши својим благом, сматрајући иначе да ти се чини неправда. Какву правду имаш за слабијег, глупљег и сиромашнијег од себе?

163.

Писац је човек који има много шта да каже, а нема коме.

164.

Најтежа је судбина човека рођеног да говори истину у време када је људи не подносе.

III

ЕСЕЈИ

I

Значајни руски филозоф, чија су дела већ превођена на енглески, немачки и француски, остао је и до своје седамдесете године код нас скоро сасвим непознат.¹ Али није само код нас, већ и код најпозванијих. На универзитетима се не може чути његово име, у приказима новије филозофије и енциклопедијама такођер, у каталогизму филозофских дела једва, па и тамо су његова дела наведена на сасвим другим местима него где би их ставио онај који их по знаје. Али не мора се због тога извући неповољан закључак ни о њима ни о њему. Универзитети су школе, и дужност им је да своје ученике упознају са опште познатим и признатим. Не могу се тамо чути ни последње речи науке, иако она долази брже до признања него филозофија. Приказивачи модерне филозофије имају много муке да се снађу у њеној шароликости и да направе неки распоред и дају неке знаке за распознавање у њој. Један такав филозоф као Шестов само би још отежао тај посао. Његову филозофију није могуће крстити неким — измом, нити би он пристао на тако нешто, али није ни лако наћи друштво коме је он сродан и у које би га могли сврстати. Његова дела која, — по признању Жила де Голтјеа, у уводу француском преводу Шестовљева дела *Идеја добра код Толстоја и Ничеа* — ниједан човек развијеног унутрашњег живота није читao без узбуђења; она не узбуђују само, него уносе немир, колебање, и у стању су да однесу сасвим другим путем онога који је, међутим, хтео да их стави у известан ред.

Већ и сами наслови Шестовљевих дела и чланака сасвим су аркучији него што је то обичај код филозофа. Речи: теорија, историја, принципи, анализа, психологија, пролегомена, метафизика, етика, естетика итд. једва се могу наћи код њега у насловима. Они чудно звуче: *Филозофија трагедије* (Достојевски и Ниче), *Апогеоза беспочвености* (немања земље под ногама), *Почеци и крајеви, Власт*

¹ Види *Летопис Матице српске*, књ. 310, стр. 170.

кључева (*Potestas clavium*), *На Јововим теразијама* (Путовање по душама); *Откровења смрти, Гордијеви чворови, Гетсиманска ноћ* итд.

Његова дела није могуће разврстати ни према филозофским дисциплинама, иако би се дало говорити о његовој теорији сазнања и његовој метафизици, на основу разних или скоро свих његових дела. Не само да он нема филозофског система, него код њега уопште нема система. Он не врши никакво насиље над мислима, чак се труди да им да највећу могућу слободу.

Има само једно у чему се његова философија слаже са савременом филозофијом: то је да је и њен главни проблем сама филозофија; а са филозофијом уопште: да се и у њој налази величина општих вечних филозофских проблема и да се код њега налазе споменици, цитирани и третирани многи филозофи, почевши од најстаријих грчких, па не изоставивши ни средњевековне филозофе ни свете оце, све до Бергсона, али никад у неком историјском прегледу.

Шестов и не тврди да је решио загонетку света; није нашао никакав „апеирон“ Анаксимандров, „волју“ Шопенхајерову или *élan vital* Бергсонов; нити је нашао рецепт по којем се до тако нечега може доћи.

Он нема ученика и не може их имати, бар онаквих какве су ученике досада имали филозофи који су их имали: утврђиваче, проповеднике и прошираваче мисли својих учитеља. Његови ученици могли би имати само своју филозофију, и то сваки друкчију, јер од њега се може само учити, заправо само добити помоћ да се наслuti како би требало филозофијати. Јер он је борац за ничим неограничену слободу филозофирања не само „с оне стране добра и зла“, као што је говорио Ниче, него и „с оне стране разума“.

II

По Шестову је скоро сва досадања филозофија била рационалистичка. Кантова критика „чистога ума“, „практичног разума“ и „расудне моћи“ није никаква критика, јер је Кант претпоставио да метафизика мора бити наука као и математика и природне науке.

Шопенхајер је називао разум паразитом и слугом (а Лутер чак женом која се продаје). Међутим, и Шопенхајер није избегао чарима разума, иако је учио да је разум помоћу опажајних форми створио илузоран свет, свет маје и, према томе, даје само знања о појавама. Иако је нашао да је свет у своме бићу воља, та воља је у непрестаном сукобу са разумом, који стално остаје њен победилац. Воља тежи за животом и радошћу. Разум доказује да су радости пролазне и да је живот ништаван. Воља снажно тежи за љубављу, а разум доказује да је љубав само обмана којом природа нагони јединку да продужује врсту. Воља тежи за вечним животом, а разум доказује да је као двапут два четири извесно да све што постаје мора безусловно и пропasti, па и човек.

Чак и о Бергсону, и поред његове интуиције, тврди Шестов да се није могао отети разуму. Његова интуиција је кћи разума, јер он говори о нашем ја, о људском ја уопште и трансформира људску

свест, која је јединствена и неразрешива, у *élan vital*, у једну општу идеју. И у *Старапачкој еволуцији* Бергсон доказује доказима разумом добијеним да је идеја реда основна идеја, а да је идеја хаоса контрадикторна. Осим тога, он је статику заменио динамиком, која је исто тако механистичка као и статика, а кретање нам исто тако мало може открити о животу као и мировању.

Да су стари грчки филозофи били рационалисти, није потребно нарочито наглашавати. Неколико изузетака, као Хераклит и софисти, од којих је остало свега неколико реченица — можда баш зато — не слабе ову тврђњу. Сократ, који је нашао да је човек способан да се сам одржи у свету, без помоћи богова, самим својим разумом, победио је дијалектиком своје противнике, дијалектиком којој није увек стало до истине, него да се победе противници, као што и софистима није увек било стало само до новаца. И од тада се разум зацарио у филозофији и постао коначна инстанција која има да оправда све што постоји и како постоји. Ни Библија ни хришћанство, чија учења имају сасвим други извор, нису могли против тога ништа да учине. И од њих су људи примили само оно што је могло да се прилагоди учењима Грка, нарочито Аристотела, тако да је нетачно називати средњевековну филозофију слушкињом теологије, као што је уобичајено, него баш обратно: теологија је морала слушати филозофију и држати се њених учења; теологија је била слушкиња филозофије.

И о рационализму Декарта, Спинозе и Хегела није потребна ниједна реч. Спиноза, кога Шестов много цени и кога, уместо Декарта, сматра оцем нове филозофије, толико је далеко отишао у свом рационализму да је из свога бића истинску све чулне елементе и своју душу претворио у општи појам. Код Хегела је чак и несрећа постала разумна, као што је он назвао Сократову смрт. Али најдаље је отишао Хусера, који сматра да филозофија треба да буде „строга наука“. Против тога је Шестов написао два чланка: *Momento mori* (у *Potestas clavium*) и *Шта је истина* (у *На Јововим теразијама*).

Емпиристе и позитивисте Шестов и не сматра филозофима. То су људи који ваљда први пут живе, сада на земљи, па код њих нема Платонова анамнезиса (сећања на раније биће) и можда последњи пут, па им није потребно никакво друго знање осим онога за свакидашњи живот.

Имао је рационализам и озбиљних противника, нпр. скептицизам, али га је увек побијао на исти начин, тврдећи да је нетачна она теорија у којој има теза која онемогућује ту теорију. Али шта онда, вели Шестов, ако узмемо да противник није глуп, па није то разлог његове тврђње, него је паметан или паметнији од нас па налази као истину оно што тврди?

Шестов критички рационализма није посветио један или више чланака или цело једно дело, она се налази скоро у свему што је он писао, онако како су и кад су му долазиле појединачне мисли које могу бити аргументи против рационализма. И она ће се несумњиво јављати и у новим његовим делима, можда само у новим облицима.

Шта Шестов замера рационализму? Чак и саме логичке принципе мишљења: принцип идентитета, контрадикције и довољног разлога. Принцип идентитета вреди само у логици и никад више. Сваки мухамеданац већ данас обожава другог Алха а не онога за кога је јуче ставио свој живот на коцку. Два човека врло ретко разумеју потпуно један другог, значи немају исте појмове.

О принципу контрадикције вели Шестов да противречност некога суда није још никакав приговор његовој истинитости. Ако у животу има противречности, мора их бити и у филозофији. Кад бисмо били заиста уверени да је принцип контрадикције основни принцип сазнања, морали бисмо да изјавимо: живот и смрт не могу заједно постојати, постоји само живот или само смрт. Зашто кад хоћу да кажем оно што сада мислим, морам гледати није ли то у противречности са оним што сам раније рекао? То значи спутавати, ограничавати слободу мисли и деформисати истину. Зашто не смејмо противречити себи самима а другима можемо, кад теорија сазнања учи да не суди емпириски субјект него објективни ум, а тај је, кад судимо, у свих нас једнак. Дакле, не бисмо смели противречити ни другима, а не само себи. Међутим, противречност тубим мишљењима изгледа нам природна. Пртивречности изгледају људима као pudenda (срамни удови) људског духа, као што су извесни органи pudenda људског тела, али генијални људи не крију своје противречности, него их слободно износе, и то некажњено. Захтеви логике имају за извор једну укорењену људску предрасуду.

Принципи идентитета и контрадикције су основе нашег мишљења, али $A=A$ у исто време и на истом месту, а пошто метафизичари прелазе преко појмова простора и времена, можда за њих не вреде ови закони. О принципу довољног разлога и каузалитета држи Шестов да им је порекло у људском страху од случаја, од непредвиђеног. Људи већма воле било какав непроменљиви ред него својевољу. Нема за човека страшније мисли него да би његова судба или судба целога света могла бити игра случаја. Човек је слободан, али се он највише од свега боји те слободе и због тога тежи за сазнањем, тражи неки непобитни и непогрешиви ауторитет, коме би се бацио пред ноге. Људи чак не би хтели признати ни једнога бога који не би био подложен законима, а, међутим, конзеквентности може бити само у речима и логици. Ми додуше можемо у својој глави успоставити ред и хармонију, али реалност и после тога остаје каква је била, и не да се поставити ни у какву било идеалистичку било материјалистичку структуру. Разум неће да има послана слушачним, не зато што оно можда нема смисла, већ зато што се оно никако не да регистровати ни дефинисати, ни класификовати, ни везати чиме било. А оно што непрестано постаје и нестаје не да се скватити разумом.

Са становишта разума и сама појава света је случај. По њему свет је исто тако могао и не постати као што је постао; он није логички нужан. Постанак је у противречности с разумом. Осим тога, разум мрзи живот, осећа у њему свог непомирљивог противника. Све је са становишта разума чист бесмисао, јер се ничим не да

оправдати. Што разум добија више превласти тим мање остаје места за реалност, јер он свагда уместо реалности даје неку конструкцију.

Шестов не одриче опште вредност разуму, он му је признаје, али само у извесним границама, које је дужна теорија сазнања да одреди. Разум се креће у извесном кругу и интересују га само централна питања света и живота, али погранична он није у стању да реши. Он му признаје да је много учинио — и зато рационалисти и верују у његову свемоћ, али из тога изводити његову непогрешивост — неоправдано је. Јер „много“ и „све“ разликују се током генете и припадају различитим категоријама. Постоје извесне границе изван којих се човек више не може руководити општим законима логике него нечим другим, за чега још не постоји ни име, а можда се неће никад ни наћи. У животу има нешто више од разума, живот извире из једног извора више од разума. Оно што разум не може скватити не мора бити и немогуће. Захтев разума да све обухвати има свој извор у томе што нам се допада ограниченошћ, која воли да се затвори у уметне ограде јер се боји неизвесности. Зашто да је дух који „мисли“, који признаје само разум, виши, слободнији и мудрији од било којег духа, тита Шестов.

За рационализам није конкретно већ опште; та се мисао провлачи кроз целу филозофију почевши од Грка. За Аристотела, додуше, идеје не постоје, већ само појединачне ствари, али предмет сазнања и за њега није то појединачно — што постоји, већ опште — што не постоји. И ту своју контрадикцију Аристотел није видео, ни други после њега. Опште је мишљење да се човек као умно биће разликује од животиња као неумних створова тиме што је способан да помоћи мишљења преће од појединачног на опште, од појединачних опажаја и представа на појмове и идеје. Шестов држи да би се могло и обратно тврдити: да животиње виде у стварима опште а не појединачно. За курјака је јагње само храна, значи свако му је јагње само јагње уопште. Птице не познају своја јаја, зато кукавица и може да снесе јаје у туђем гнезду. Могло би се рећи да је виши степен сазнања сазнање о појединачном, које се тек временом, и постепено упознаје, и да је прелаз од појединачног ка општем пад, а не уздизање. Прелажењем од појединачног на опште не може се прећи у метафизику. У „конкретној“ реалности има много више елемената вечности него у ма којој идеји. Човечји живот је тако сложен да се не може стрлати ни у коју нашу измишљену идеју.

Између идеализма и материјализма нема у суштини никакве разлике, и један и други хоће живот да укаљује. И идеалисти би, на пример, радије пристали да принцип света буде материја него самовоља. У филозофији трагедије Шестов каже да идеализам није ни близу тако идеalan као што би се могло очекивати. Он живи од земаљских нада. Његово a priori и Ding an sich су само високи зидови којим се он ограђује од тежих питања стварнога живота. Може се са уверењем рећи да је сваки непомирљиви непријатељ идеализма и сам некада био — крајњи идеалиста. Из овога се види да Шестов није против рационализма и идеализма можда због тога што би му био тежак, као што је многима математика, него да га је

преживео и отишао даље. Као и Ниче после раскида са Шопенхауером и Вагнером и Достојевски када је писао *Записе из подземља*.

На другом месту каже Шестов да људе стално опомињу да се чувају скептицизма и пессимизма и уверавају их у неопходност да се по сваку цену сачува вера у идеале, али те опомене ни уверавања немају никаквог утицаја, јер највеће вуче нека судбиносна сила напред, у неизвесност. Нисмо ли у праву да у тој стихијској сили гледамо залог будућег успеха и да већ сада тражимо у пессимизму и скептицизму не непријатеље него непознате пријатеље?

Поред све критике рационализма Шестов још непрестано пита ко је дао разуму свемоћ, откуда се он понаша као какав источњачки (овај пријед би данас могао изостати) деспот, зашто се верује у његову непогрешивост као у непогрешивост римског папе, откуда му, као светом Петру, potestas clavium (власт кључева), којим је именом Шестов називао и једно од својих најбољих и најобимнијих дела.

То питање нису филозофи уопште ни постављали, као што математичари оперишу са бројевима не питајући се шта је број. И Шестов као да би хтео да натера филозофе да поставе себи то питање, иако зна да је то немогуће — јер он је мислио и о томе како се рабају питања — понавља га као лајтмотив кроз сва своја дела.

Као што критикује разум тако је и против разумевања и објашњавања. Важније је знање од разумевања. Разумевање је само механичко објашњење. Људи су још увек уверени да је филозофија наука и то која објашњава (немотетичка), и да је метафизичка потреба да се „разуме” живот. Међутим, ако у стварности треба нечemu објашњења, не треба га животу него „смислу”. Не треба објашњавати живот терминима смисла него смисла у терминима живота. Како из малог семена постаје велика бундева, остаје неразумљиво и поред оних објашњења ботаничара, исто као што би било неразумљиво кад би из истог семена израстао носорог. Филозофија историје хоће да објасни историју свих народа као што је у Библији објашњена историја Јевреја. Зар историја сваког народа баш мора имати неки смисао? И насиљне генерализације и синтезе служе за објашњење. Тако социолози фетишизам дивљака и религију културног човека сматрају истом појавом и стављају их у исти појам, и друго објашњавају првим, иако они немају ништа заједничко.

Дарвинова теорија о постankу врста је исто тако нетачна. Што се тиче порекла човека, Шестов отворено изјављује да он више верује простом Јеврејину (Библији) него образованом Енглезу (Дарвину), и можда с иронијом, предлаже овај компромис између Библије и науке. Један део људи стварно води порекло од патог Адама, осећа у својој крви грехе свога претка, мучи се и тежи за изгубљеним рајем, док други заиста воде порекло од мајмуна, имају мирну савест, не муче се и не сањају о недостижним стварима. О Хеклу каже да овај о себи сигурно зна да је постао од мајмуна.

Људи примају какво било објашњење, чак и бесмислено, само ако свет нема тајанствен изглед, јер они мисле да је „природно” принцип на који се може и мора свести све што постоји; а материјализам се сав и исцрпује у томе.

И поред свега тога Шестов је и сам наклоњен да верује да ће рационализам остати можда заувек, и да ће Сократ остати трајан победилац својих противника. Јер, кад човек има да бира између стварног и разумног, он се увек ставља на страну разумног. Људи су кукавице, а само разум је у стању да им да извесност (certitudo).

III

А каква је филозофија самога Шестова? Његове изјаве нису ни близу тако одређене и тако категоричне као што би по ономе што је напред изложено могло изгледати. Њих много пута треба наслућивати и читати између редова или осетити по нагласку који је дат тубим мислима, чијим цитатима врве Шестовљева дела. Истина није од истог материјала као идеје, каже Шестов. Она је жива, има своје властите потребе, и боји се отеловљења, као што се све живо боји смрти. Зато истину може видети само онај који је тражи само за себе а не за друге. Ко хоће да је ухвати и да је стално другима показује тај ће живети у илузијама: све отеловљене истине су отеловљене заблуде.

Шта је филозофија, то питање се налази често код Шестова и поред њега одговори многих филозофа, од којих је Плотинов: да је филозофија то *timiotaton* — оно што је највредије, што је најважније — изгледа најближи Шестовљеву схватању. Шта све спада у то *timiotaton* није могуће рећи, али бесумње да је и Бог ту. Шестовљево дело *Идеја добра код Толстоја и Ничеа* завршује се овим речима: „Добро — братска љубав — Ничеово искуство највеће је томе научило — *није Бог*. „Тешко ономе ко љуби и ко нема ништа изнад свога саосећања“. Ниче је показао пут. Треба тражити оно што је изнад саосећања, што је изнад добра. Треба тражити Бога“. А *Potestas clavium* почиње овако: „Да ли је и један једини филозоф признао Бога? — Осим Платона, који је признао Бога само упола, сви остали тражили су само мудрост“. Истина је да су многи филозофи доказивали да постоји Бог, али кад се читају ти докази, нпр. код Ансемла, Спинозе или Хегела, човек се не може отети утицку да ти људи нису веровали у Бога. Ни католицизам не верује у Бога већ у самога себе. „Логика“ религиозног човека је са свим дружчија, она је као код Псалмопевца: „Из дубине вићем к теби, Господе!“

Шестовљев Бог понекад изгледа да је онај из Старога завета, о коме су пророци говорили да су његови путеви непознати. Други пут и не изгледа баш тако. Једном, говорећи о боговима, Шестов каже да људи криво мисле да богови имају све што им треба. Мислити да су они савршени значи не разумети их. Човек који је доживео моменте очајања и безнадежности не би хтео да то из његове свести ишчезне, иако не би хтео да се понови. Значи да такви доживљаји имају велику вредност; зашто их одрицати боговима? Савршеном бићу су притискали као особине свезнање и свемогућност. Међутим, то су досадне особине, и не приличе најсавршенијем бићу. Ту су људи мислили само на своје интересе и дали савршеном бићу

такве особине да би их оно могло што боље заштитити и бити им од помоћи. Декарт је своје истине доказивао позивајући се на то да Бог не може човека варati. Шестов каже да Бог може човека варati и несумњиво је и да га вара. Човек не сме варati, а Бог може све. За њега нема никаквог ограничења. Ко њега може позивати на одговорност? Па и ако Бог вара човека, зар то одмах мора значити неправду или неко зло?

Да видимо како Шестов тражи истине и шта мисли о њима. Тежити за истином може значити желети мир, а може значити тражити подстрека за нову борбу, и најзад тражити неко оригинално гледиште које још досад ником није пао на памет. За Шестова вреди највише оно друго, јер, по њему, филозоф тражи потешкоте, он тражи борбу. Његов је елеменат проблематично, вечно проблематично.

Интуиција се сматра једином методом за сазнање последњих истина. Интуиција долази од речи *intueri* — гледати. Људи много верују гледању, и с разлогом, али треба знати и слушати. Требало би и од *audire* извести једну именицу и дати јој иста права као интуицији. Можда још и већа. Оно што је најважније и најпотребније може се само чути. Суштина сваке филозофије — чак и Аристotelове — лежи у „музици“. Извор филозофије је не само „духовно“ гледање него и „духовно“ слушање, можда и духовно осећање и чак мирисање и кушање. Не може се знати да ли не постоје неке „чулне моћи“ које још није открила психологија и о којима ће се испоставити да су оне извор највиших филозофских откровења.

Шестовљева интуиција, и — иције осталих чула, разликује се од Брегсонове; не може је имати ко хоће и кад хоће. Сазнање долази изненада, као муња. Ретко у обичним моментима, него кад човек живот избаци из света заједничког свима, кад га остави самоме себи, кад му измакне тло испод ногу. Зато Шестов пише *Апoteозу безпочвености, Откровења смрти и Путовање по душама*. Зато он пише о Достојевским *Записима из подпоља*, које сматра критиком чистог ума, док Кантово дело са тим насловом назива апoteозом, а не критиком. Толстојев *Дневник једног лудака*, о којем се као и о Достојевским *Записима из подпоља*, не може ништа сазнати од књижевних критичара него једино наћи у Целокупним делима, служују такођер Шестову за илустрацију како се долази до истине. И очајање је извор сазнања, оно је Ничеу налагало: „Сазнај или пропадни!“ Људи увек траже истину, а понекад истина тражи човека, и то је баш она највреднија.

Као што су неодређени извори сазнања, исто тако је и са његовим критеријем. Не могу се поставити никакви критерији, а нису ни потребни. Права ће филозофија тек онда почети кад човек буде изгубио све критерије. Очевидност (евиденција) такођер није критериј истине, јер је можемо осећати и кад не знамо истину. Необrazовани су људи исто тако уверени да земља мирује, као што су школовани убеђени да се креће. Можда још и већма. Прва глава Шестовљевог дела *На Јововим теразијама* има наслов *Борба против очевидности*, а у последњој глави каже Шестов да истина долази у живот не показујући никоме своје документе. Истини нису по-

требне никакве основе — зар она не може сама себе носити! Последња истина коју тражи филозофија, што је за живе људе најважније, долази изненада. Она сама не зна ни за какво приморавање и никога ни нашто не сили. Као што каже Плотин, „само тада можеш поверијати да си је видео, кад изненада у душа засија светлост.“ А Шестов каже у *Potestas clavium* (немачки превод, стр. 85): „Када у човеку тиња ватра, он је дубоко равнодушан да ли су други људи с њиме сагласни или нису и да ли се његове истине могу спознајно-теоријски оправдати.“

Кад истина долази појединцима изненада, у ретким тренуцима, јасно је да она не може бити „истина за све“. Истине нису апсолутне ни вечне. Кад су могли умрети Платон и Сократ, зашто би њихове истине требале да буду вечне! Оправдаваје би било да се људи буње због њихове смрти него због смрти њихових истина. Шестов се не нада да ће људи примити његове истине, то га ни мало не дира, јер није извесно да их се неће једном и сам одрећи. Људима је досадно држати се увек једне истине, јер и људске истине брзо старе и губе своју драж, као и жене, и бацају их једног дана на сметиште, и оне ће морати да уступе своје предикате вечности и непроменљивости другима. Значи ли то одузимати људима сваку наду? Не. Људи се стално боје и дршћу; нека се угледају на ноћну лептирицу (јер људи и онако живе увек у мраку), која лети у пламен не питајући ни себе ни друге шта је чека.

Кад су истине доживљаји појединача, онда они који их доживљавају треба да су искрени и свесни, јер то је једина гаранција — пошто не постоје критерији — да и други људи дознају истину. Шестов каже: „Филозоф је, очевидно, пре свега сведок и сведочи о нечemu таквом што не може по жељи бити проверено. А кад је тако, то је пре свега потребна искреност и истинитост.“ (*На Јововим теразијама*, XXII, стр. 175). И Шестов често ставља као мото или цитира речи Паскалове: „Нека нам се не пребацује да смо нејасни, јер ми се исповедамо.“ А на истом месту где Шестов говори о искрености филозофа, тражи од њега и одговорност и каже да он мора знати да једна или друга његова реч може спаси или упропастити његову душу, а можда и цео род људски.

Како Шестов замишља каква треба да буде филозофија најјасније је изразио овим речима: „Ја се чак надам да већ није далеко време када ће филозофи добити привилегију да отворено признају да њихов посао никако није да решавају проблеме него да на уметнички начин приказују живот што мање природним а што више тајанственим и проблематичним. Тада и главни „недостатак“ филозофије — огромна количина питања и потпуно одсуство одговора — неће више бити недостатак него ће се преобразити у заслугу.“ (*На Ј. тер. XXVIII* стр. 135).

Говори Шестов и о вечним истинама. Оне имају овој почетак, али можда немају краја. Човек није дорастао да их сазна, јер га Бог може да вара и стално га вара.

Јасно је да Шестов, који сматра да је најважније тражити Бога и који критикује принцип каузалитета, верује у бесмртност душе (заправо тежи за бесмртношћу) и у слободу воље. „*Potentia audendi*“, „дерзновенje“, смелост је за њега главни услов сазнања.

У погледу супстанције Шестов нагиње плурализму. На једном месту пише да можда индивидуална егзистенција није грех, као што се мислило од Анаксимандра до Плотина, него природа хоће да од човека начини посебну супстанцију, *causa sui*, а он, као рак, бежи натраг у крило природе.

Етичка питања су далеко мање важна од метафизичких, она, по Шестову, скоро и не спадају у филозофију. Он држи да је етички проблем уопште криво постављен. Филозофи постављају норме морала, и главно им је да ли се те норме одржавају, а садржај морала свеједно им је какав је. Међутим, Шестову је баш садржај, суштина добра главно. Он се исмева са нормама, нпр. са Кантовим категоричким императивом, и пита се шта би било кад би сви стари учени људи обријали браду и заљубљивали се у Маргарете, као Фауст. Зар решење о томе да ли је нешто добро зависи од тога шта би било кад би сви то радили?

Човек мора непрестано да пази да не би кога повредио, да му не би учинио неко зло; а природа, она може уништавати људе колико хоће. Њу ништа не веже, никаква норма, она је неосетљива. Па зашто и човек да буде осетљив и да осећа саучешће према другом? Ако му може помоћи, чему саучешће, кад саучешће не значи ништа друго него да се човеку више не може помоћи. А кад би човек изумрео какву паклену справу и одлучио да све уништи, цео светмир, да ли би природа и онда остала према њему неосетљива или би га признала за себи равна?

Сазнање добра и зла није ништа позитивно, као што су нас учили, већ негативно. И не вечно, него временско и пролазно; не божанско него човечанско, исувише човечанско. Дрво познања добра и зла не храни наше сile, него их умањује. Човек мора бирати између дрвета познавања добра и зла и дрвета живота.

О метафизици Шестов вели да ће се људи једном сагласити да у њој нема сигурних истин. Метафизика неће никако да буде наука, она хоће да је слободна и да буде сасвим независно знање. Она се никако не може прилагодити видљивој реалности. Ми можемо рећи да су њена учења илузије, али не жртвујемо ли ми често и саму истину ради илузије! У чему је задатак филозофије: да ли у томе да се испита смисао целине, по сваку цену у једној завршеној Теодицеји, или да се испитају судбине поједињих људи до последњих појединости, тј. да се поставе таква питања која искључују могућност било каквих разумљивих одговора? Шестов чини ово друго, нарочито са Достојевским, Толстојем и Ничеом.

Али Шестов говори и оно што други филозофи не чине. Сваки човек има две филозофије: једну јавну, изречену, свакоме приступачну и другу, тајну, не само неприступачну свима, него понекад несхватајиву чак и ономе који ју је створио. Из те друге филозофије, Платонове, Шестов више пута спомиње ово: „Има једна тајна која је позната само посвећенима: Филозофи имају један задатак, да се спреме за смрт и да умру.”

IV

Филозофи су већином охоли, код њих влада *sancta superbia*, као што је говорио Спиноза. Шестов није. Он чешће употребљава две речи које се не налазе код филозофа: „не знам” и „верујем”. Зна он да није таштина само тежња за богатством и славом него и тежња за људским истинама. Има Креза и Наполеона и међу мислиоцима који су изгубили своје духовно благо и осећали се као Крез у ропству и на ломачи и као Наполеон на Св. Јелени. Само људи о томе ништа не знају, јер је „духовним банкротима” много лакше да скрију своје сиромаштво. Шестов је исцрпно приказао такав случај Достојевскога и Ничеа. А и без тога је мудрац не „краљ краљева”, као што каже Хорације, већ роб робова, и не изостаје само иза Јупитра, него и иза најништавијега од смртника, као што каже Шестов. И најгенијалнија творевина само заблесне друге, себи самоме нико не може светлити.

Шестов високо цени грчку филозофију, више него каснију, а од ње више можда само Библију. Он иде филозофима, песницима, свецима и теолозима без обзира на век у којем су живели, правац којем су припадали и начин којим су писали, и приступа им као увек кад тражи истину. Иза сваке мисли њихове тражи човека и његов доживљај из којег је она потекла и послушкује глас којим је изречена, да би се уверио у искрености, и, са Паскалом, одобрава само онима „који траже уздишући”. Зато се код њега налазе многи наводи из разних филозофских дела које бисмо узалуд тражили у историјама филозофије или у монографијама о поједињим филозофима. Те мисли, тек кад их Шестов изнесе, забљеште пуним сјајем. Код њега и Тертулијаново *credo, quia absurdum est* постаје и дубокомислено и убедљиво. Пред њим се ни Спиноза својим *ordine geometrico* није могао сакрити. Он подједнако прати Платона и кад овај прича митове и кад се служи дијалектиком, иако му је прво милије, јер тамо налази да има више истине. А ко је боље од њега слеђио Плотину у његовим екстазама, пробдио с Паскалом у његовој гетсиманскомо ноћи и проживео с Ничеом његово очајање и преboleo *Umwertung aller Werte?*

У делима других филозофа непрестано се јављају филозофски термини, код Шестова сваки час срећемо се са речима из његових цитата, најчешће у језику њихова оригиналa. Толико код овог слободног и самовољног философа има места и за туђе истине.

О начину писања код филозофа обично се не говори. Само кад је реч о некима од њих, нпр. о Платону, Паскалу, Шопенхајеру, Ничеу и Бергсону, историчари филозофије и филозофски критичари налазе за потребно да кажу нешто и о томе, да похвале њихов стил, али одмах дају на знање да томе не придају нарочиту важност, јер то ипак није филозофска особина већ уметничка. Шестовљево име се несумњиво мора приброяти горњима. Његова су дела као романи и као песме. У њима се понављају и развијају исти и слични мотиви у много варијација. Ко прочита шта је Шестов писао о Достојевском, Толстоју и Ничеу, иако са мало биографских података, откриће му се нов свет. Нарочито после онога што је Лав Иса-

ковић Шварцман (Шестов је псеудоним; да ли има везе са руским „шестовой”, што значи радник који чакљом тера лађу против струје?) писао о Ничеу, осетиће да патник Ниче није био ни заточник ни виновник ничега од свега онога што су други говорили и чинили као да то ради у његово име, и од Дурантова чланка о Ничеу у *Ум царује* неће моћи прочитати више од прве реченице. И Ниче би се несумњиво сагласио са Шестовом да су сви људи који проповедају само једну истину опасни за културу, јер спречавају да се постомству сачувају и мишљења њихових противника.

Хоће ли Шестову и филозофи и књижевни критичари чинити друго неправдау, препуштајући га једни другима „на надлежност”? Њега то као нешколованог филозофа и свршеног правника вероватно не чуди.

Критика Шестовљеве филозофије? Није потребна. Њу треба доживети, разумети и примити или, ако се не разуме, питати шта говори и шта хоће тај човек. Може ли се тако и мислiti као што он говори? Несумњиво!

ЛИТЕРАТУРА

Chestov, Léon, *L'idée de bien chez Tolstoi et Nietzsche* (Philosophie et predication), traduit du russe par T. Beresovski—Chestov et G. Bataille; Paris, Editions du siècle, 1925.

Chestov, Léon, *Les révélations de la mort, Dostoievsky—Tolstoi*, préface et traduction de Boris de Schloesser, Paris, Librairie Plon, 1923.

Schestow, Leo, *Potestas clavium oder die Schlüsselgewalt*, München, Verlag der Nietzsche-Gesellschaft, 1926.

Шестов, Лев, *Достоевский и Ницше (философия трагедии)*, издавательство „Скифы”, Берлин, 1922.

Шестовъ, А., *На вѣсахъ Iova (Странствованія по душамъ)*, Издательство „Современныя записки”, Парижъ, 1929.

Декарт

У оквиру Међународне изложбе у Паризу одржан је јула месеца 1937. године на Сорбони IX Интернационални филозофски конгрес, назван Декартовим, у част триста годишњице његовог првог дела и првог филозофског дела на француском језику, *Расправа о методи*; а у Националној библиотеци у Паризу приређена је изложба: Декарт и његово време. Од дванаест свезака велике осмине филозофских радова¹ поднесених томе конгресу прве три, са шездесет и шест расправа, на француском, немачком, енглеском и талијанском језику, од филозофа многих народа и са разних континената посвећене су искључиво Декарту. Париски лист *Књижевне новости*² — да не спомињемо стручне филозофске часописе — расписао је анкету за књижевнике са питањем: „Јесте ли читали *Расправу о методи*”, и осим њихових одговора донео је више чланак о Декарту, међу којима и један од Бергсона, најзначајнији: *Треба радити као човек од мисли, и мислiti као човек од акције*, где се веза Конгреса са Изложбом, претежно индустријском, оправдава духом данашњег времена, а још више будућег и именом Декартовим, који је филозофији и науци ставио у задатак „да нас учине господарима и поседницима природе”.

И сам Декарт, и његова *Расправа о методи*, као и чињеница да се већ три стотине година пишу филозофска дела на француском језику заслужили су да у данашње време буду овако јарочито истакнути.

Оште познати и давно утврђени судови о Декарту као „очу”, „иницијатору” новије филозофије, оснивачу систематске филозофије, оснивачу аналитичке геометрије, по некима и оснивачу и модерне физиологије, и значајном физичару нису могли бити ни оборени, ни уздрмани — него можда само у неким појединостима модифицирани — ни данас после три стотине година. Јако је међу онима

¹ *Actualités scientifiques et industrielles*, № 430—541, Travaux du IX-e Congrès International de Philosophie, Congrès Descartes, publiés par les soins de Raymond Bayer, Secrétaire général du Comité d'Organisation du Congrès. Paris, Hermann et Cie, Editeurs, 6. Rue de la Sorbonne, 6 — 1937.

² *Les Nouvelles Littéraires*, № 771 и 778 — 1937.

који су сада писали о Декарту било не само таквих који су покушавали да исконструишу Декартову естетику (Баш), социологију (Комарнеску), па чак и инфантилну психологију (Полнов), него и таквих који су покушали да докажу да Декарт није велики писац, па ни мислилац (Пол Клодел) или да изабу с тврђњом да ми уопште не знамо шта је Декарт стварно мислио, јер је власт цркве у његово време била тако велика да он то није могао, ни смео отворено рећи (Бернард Шо). Јер, иако се о појединим учењима Декартовим могу дати разни судови, оно главно остаје неоспорно: да са Декартом престаје вишеековна ера људског умовања под туторством цркве и у границама католичких догми и Аристотелових теорија, да се филозофија поново враћа човеку, као у доба Сократово, и да човекова свест постаје извор сазнања.

Расправа о методи, сада, после израђене методологије појединачних наука, филозофије науке и теорије сазнања, која је постала доминантна у модерној филозофији, на први поглед не чини се као епохално и дубоко дело, исто тако што у доба телефона, авиона и радија није лако разумљиво ни то да су изумити точка и завртња морали бити несумњиво генијални људи. Њена четири правила: не примити ништа за истинито док не постане евидентно да је тајво; поделити свако теко питање на више делова, ради лакшег решавања; при испитивању почети са најједноставнијим предметима па ићи постепено до најсложенијих, претпостављајући да има реда и међу оним предметима који природно не претходе једни другима; и, да се ништа не би пропустило, вршити непрестано набрајања и опште прегледе — доиста изгледају као једноставна и кратка. Али она садржи један критериј истине, евидентију, две методе научног истраживања: анализу и синтезу и једну од метода научног излагања, класификацију. А у њеној петој глави налазе се набачена толика питања из космичке физике, физике и физиологије, од којих су многа после Декарта решена, да се човек нехотице сети Вергилијева Енеје у подземном свету како гледа душе оних који ће се тек родити и који ће у будућности стварати римску историју. Знак да је Декарт стајао на таквој висини одакле се могло добро загледати у свемир и дубоко, и далеко.

Први преводиоци Библије сматрају се врло заслужним за књижевност и културу народа на чији су језик превели ту вечну књигу; наш Вук Каракић, уводилац народног језика у књижевност слави се као један од наших највећих људи; зар је мања заслуга Декартова што је француски језик учинио и филозофским језиком, тиме што је прве плодове свога филозифирања, изнесене у *Расправи о методи*, а засноване на слободи мисли и бескрајној вери у способност људског разума, дао на француском и учинио их разумљивим целом своме народу; нарочито кад се узме у обзир да су филозофи у Енглеској у његово доба, а у Немачкој још и много касније, писали своја филозофска дела само на латинском језику или још и на француском, баш Декартовом заслугом, као што је то чинио Лајбница.

Живот Декартов није лично на живот већине филозофа, који су, тако рећи, неопажено провели свој век; него, као многи велики људи, и он је имао више нарочитих доживљаја, тако да је у збирци романсираних биографија великих људи *Les grandes existences* међу

првима изашла и његова биографија. Он је био син племића, а родио се на ливади. Мајка му је због куге променила своје боравиште пре његовог рођења, а после тога је убрзо умрла од неке друге болести. Свршио је право, а бавио се целога живота филозофијом, математиком, физиком и физиологијом. Био је слабога здравља, а неко време се посветио војничком позију у разним најамничким војскама осам година, учествујући и у ратовима. Тукао се због жена у двобојима, а није се женио. Волео је усамљенички живот, а много је путовао и упознао целу Европу осим Турске и Русије. Писао је да се треба покоравати обичајима и законима своје земље, а провео је већи део свога живота, скоро цело своје зрело доба, у иностранству. Као Сократ, врло рано је дошао до уверења да ништа не зна. Као што је Аристотел својим бекством из Атине спречио да Атињани неправедно осуде још једног филозофа (њега, као рације Сократа), тако је Декарт спаљивањем својега дела *Traité du monde*, после осуде Галилеја, спасао инквизицију од још једног греха према науци и још једне срамоте пред историјом. Мрзео је „занат прављења књига”, а написао их је шест, поред три свеске писама.¹ Васпитавао се код језуита, а био је најсамосталнији дух свога времена. Борио се за живота за слободу мисли, а кад је умро, сахрањен је у храму. Целога живота држао се трију принципа: *primum vivere deinde philosophari; bene vixit qui bene latuit; vitam impendere vero.* (Најпре живети па онда филозифирати; добро је живео ко је добро крио; живот посветити истини). Живео је педесет и четири године (1596—1650), а мислио је да ће се, нарочитим начином живота, и после напретка медицине у који је као мало ко веровао, човечији живот моћи продужити и до пет стотина година. Због његове даровитости, која се врло рано показала, отац га је још у детињству назвао „малим филозофом”, и нису га касније демантовали ни Декарт, ни историја филозофије, осим у једноме, што је Декарат постао велики филозоф.

Дела многих великих уметника често су аутобиографске природе; таква су и Декартова филозофска дела, нарочито *Расправа о методи* и *Медитације*. Оне не садрже систем Декартових мисли него историју његових размишљања, датих као доживљај, а не као логички резултати. Иза сваке реченице стоји жив човек, не апстрактна мисао. Његова би се дела могла назвати монолозима; у њима је мало реченица у којима се не налази заменица „ја”, понајчешће у првом падежу. Због тога треба читати самога Декарта и не ослањати се на његове приказиваче. Он сам каже у последњем, шестом делу *Расправе о методи* на једном mestу: „... Иако сам често неке своје мисли објашњавао личностима врло доброг духа и које су, док сам им говорио, изгледале као да су их разумеле врло јасно, ишак кад су их поновиле, приметио сам да су их увек тако измениле да их више нисам могао признати за своје. Поводом чега врло радо молим овде наше потомке да не верују никада да ствари које ће им се рећи долазе од мене, док их ја сам не будем објавио ...”

¹ Le Discours de la Méthode, 1637; Meditationes de prima philosophia, 1641; Principia philosophiae, 1644; Traité des passions de l'âme, 1649; Le Traité du Monde, 1664; Le Traité de l'Homme, 1664 (после смрти).

По Ансельму Кентерберијском, оснивачу сколастике, вера треба да претходи сазнању, разум има само да објашњава садржаје веровања. Декарт сматра да ће доћи до сазнања преко сумње у све, не само да ли је такво као што изгледа, него сумњајући чак и да ли уопште постоји. Ова радикална сумња, иако само методична, до које је морао доћи због неразмере између његове тежње за сазнањем и тадашњег стања науке и филозофије, довела га је ипак до једног несумњивог сазнања: да постоји он који сумња, мисли, до чувеног става: *Cogito, ergo sum* (Мислим, дакле постојим). После ће држати за истину све што буде тако очевидно и јасно и разговетно као тај став. Тако долази до сазнања да постоји Бог и спољашњи материјални свет, у којему ће објашњавати помоћу физикалних схватања и аномранске и органске појаве, изузев човекове душе, која је од њега, односно од материје различите супстанције, са мишљењем као атрибутом, док је атрибут материје само просторност. Ради објашњења материјалног света он ће створити физикалне и математичке теорије и бити проналазач у обе ове науке.

Декарт се латио грандиозног потхвата: да, незадовољан стањем науке и филозофије у своје време, не имајући шта да тражи у књигама, него тражећи истину у себи самоме и „у великој књизи света”, изгради сам филозофију и науку, и да при томе не поће од никакве претпоставке, да сам себи створи методу и критерије истине које ће га довести до те јединствене зграде. Покушао је то због тога што је видео да дела која је створило више људи нису ни тако хармонична, ни савршена, ни солидна као дела једнога човека, и, јер један човек може пре имати право у некој ствари него цео народ, пошто већина гласова није никакав доказ за истинитост нечега. А никако није то чинио због тога што би мислио да он има више разума од других, јер „разум је ствар која је најбоље подељена на свету” и једнака је код свих људи, пошто се нико не тужи да је мало има, а није могуће да се сви варају у томе. Људи се разликују само у томе како употребљавају свој разум. Декарт је себи зато израдио методу и саопштио је другима, али не зато да им је наметне.

Само из ових неколико речи о Декартовој доктрини види се у њој поред рационализма и критицизма и релативизам, и поред идеализма, реализам, те донекле и материјализам, почеци разних струја новије филозофије. Иако није израдио и своју практичну филозофију, Декарт је био свестан да је његова филозофија представљала револуцију духа, и морао је да се огради од њене примене на политику.

Декарт је извршио огроман утицај на филозофију и уопште на духовни живот XVII и XVIII века. Добра просвећености узело је његову методу сазнања, разум, у помоћ за решавање свих могућих питања, па и политичких, иако је Декарт у своје време био против тога.

На нашу филозофију једва да је имао непосредног утицаја, јер су у његово време у нашем народу владале такве прилике да филозофије није могло ни бити, а касније, када смо дорасли до филозофије, већ су се на њеном небу појавиле многе друге звезде чији је сјај био свежији и примамљивији. Али, ако Декарт није имао

код нас следбеника, имао је претеча, додуше не у филозофији, него у математици и физици. То су дубровчанин Марин Геталдић, који се у своме делу *De resolutione et compositione mathematica*, штампаном 1630. г., после његове смрти, највише приближио ономе што је Декарт касније извео у аналитичкој геометрији, и Слићанин Марко Антун Доминик (иако надбискуп, умро у тамници инквизиције 1624.), који је пре Декарта објаснио постанак дуге, али не математички, као Декарт.

Тристагодишњица Декартова била је достојна његовог значаја, али сва њена величанственост не може скрити да данас, после три стотине година откако је Декарт казао да је разум ствар најбоље подељена на свету, тај разум се помрачује и човечанство поново тоне у средњи век. Ајдаја против које се Декарт борио, повампирала се и поново се јавила, али сада са три главе.

IV
ЧЛАНЦИ

Стари војвођански писци — они из XVIII и са почетка XIX века — потпуно су људи свога времена, „века просвећености”. Они пишу „Роду и Отечеству на полез”, а не из унутрашње своје потребе да изражавају своја осећања и да излажу своје мисли. И ако имају и уметничких или научних претензија оне су од другостепене важности и ту су само ради тога да се боље постигне главни циљ. Предмети о којима пишу и начин њихова приказивања подешени су за просечног (мало или нимало образованог) српског читаоца њиховог времена. И кад преводе, и кад прерађују дела страних писаца или кад пишу о њиховом узору, они то чине тако да то заиста одговара потребама читалаца, а то значи да и у преводима изостављају, мењају или додају не само поједине речи и реченице него и читаве одељке, па и главе.

Због те сувише јаке оријентисаности према својој публици, затим због мењања духовних утицаја, због напретка у наукама, због многих других промена у нашем друштву, а нарочито због промене књижевног језика и правописа, велика већина тих дела није доживела ни друго издање, и данас је неприступачна читалачкој публици. Заиста, ко би данас ради уживања или забаве читao стихове Захарије Орфелина, Јована Рајића, Алексија Везилића и др., или романе у преводу Павла Јулинца, Глигорија Трлајића, Стефана Живковића или романе Милована Видаковића? Ко би учио физику из Орфелиновог *Вечитог Календара* или из *Физике Атанасија Стојковића*; ко би тражио *Јестествословије* Павла Кентелца да се помоћу њега упути у познавање природе или *Новјејше земљеописање* Јоакима Вујића да из њега узме потребне му податке о некој земљи или месту? Ни *Новаја сербскаја аритметика* Василија Дамјановића никог не интересује, иако се ни начин писања бројева ни рачунања нису изменили. Чак ни *Историја* Јована Рајића нема читалаца (не мислим на стручњаке историчаре), док други народи издају у популарним библиотекама и историчаре из старог или средњег века. Да и не спомињем практичне књиге: о виноградарству, пчеларству, саћењу дувана, о здрављу, земљорадњи и др.

Понека дела старих војвођанских писаца читају данас — или само загледају у њих — понеки историчар, књижевни историчар, филолог и једва још који други научник. Међутим, многа од тих дела — чак и кад су преводи или прераде — садрже многе значајне податке из разних области нашег живота: у предговорима, у примедбама испод текста, у самом тексту, а нарочито у списковима „пренумерантата“ или „соревнитеља“, кад их имају, и могу да послуже као важни извори за врло разноврсна научна истраживања, наравно не у подједнакој мери за разне науке, ни за разне проблеме. Због тога историчари, књижевни историчари и социолози који проучавају то доба, као и филозофи и лингвисти, треба да упознају сва дела војвођанских писаца тога времена. Историчари зато што су досад већином узимали у обзор само историчаре тога доба. Међутим сва књижевна дела су писани документи о своме времену као и документи у техничком смислу те речи. Књижевни историчари треба да проуче сва ова дела, јер су се раније бавили само оним списцима који су дали прилог лепој књижевности. Историја књижевности треба да проучава онакву књижевност какве је било у ком времену, оно што су тада и писци и публика сматрали за књижевност, а не према схватању каснијих векова. Има енглеских и француских историја књижевности у којима су обраћене и филозофска и научна књижевност. И Нобелова награда за књижевност била је већ давапут додељена филозофу и једанпут историчару.

Можда се неко неће сложити са овим захтевом уколико се он тиче филолога и лингвиста, питајући се зашто би требало студирати језик који заправо и није неки посебан језик, него нека неодређена, мање-више произвољна мешавина два или три језика. Мислим да је то потребно из више разлога. Ту се налазе стогодишњи покушаји писменог изражавања о свим животним односима једног дела нашег народа кад је у тешким приликама дошао у ближи и дуготрајнији додир са западном Европом; одатле се може видети како политичке и културне прилике, нарочито школа, делују на промене у језику; ту се налазе почети наших терминологија за многе струке; затим има речи које су ту први пут забележене и, најзад, увођење народног језика у нашу књижевност није ни потпuno ни тачно објашњено Вуковом борбом. То се не може ни учинити без темељног проучавања језика свих тих писаца и њихових мишљења о језику. Могло би се десити да се на тај начин открије да је Вук Караџић насиљно разваљивао врата која су већ била упала отворена.

Научници других струка наћи ће код старих војвођанских писаца мање материјала и у мањем броју дела, али зато у стручним делима много више на једном месту. Етнолози треба да прегледају све писце који су сузбијали сујеверје, нарочито З. Орфелина, А. Обрадовића и А. Стојковића. Из њих би се лако могао начинити списак народних веровања у Војводини у то време. Тако у Стојковићевој *Физици*¹ многи се параграфи завршавају навођењем и побијањем сујеверја, а има и посебних параграфа о томе, од којих неки имају

¹ Атанасије Стојковић, *Фусика*. Част I—III. Будим, 1801—3.

и у наслову реч „сујеверје“². У *Вечитом календару*³ З. Орфелина налази се опис целе године по месецима, и у њему су изнесена разна народна веровања;⁴ исто тако и при kraју књиге, где се дају савети о здрављу, опет по месецима у години. Чак и код Јоакима Вујића⁵ може се прочитати да није истина да жабе падају с кишом, да буве и уши постају од прашине и ћубрета;⁶ да од скакавца жад забоду ноге у земљу и угину, постају биљке.⁷ Или код Павла Кенгелца⁸ о убитачној моћи женине крви од менструације⁹ и о томе како наше жене трећи дан по порођају месе клеб и жању.¹⁰ Код Јована Мушкијевића¹¹ има података о сувачама и о кочијашењу.¹² Прокопије Болића¹³ описује подруме и виноградарско оруђе, алат и посуде.¹⁴ А. Стојковић је забележио да српске девојке носе жуте свилене кецеље.¹⁵

Археолози ће наћи код Кенгелца¹⁶ податке о ископинама слоновских, мамутских и китовских костију код Ватина, затим делова од брода и, код Жидовина, градских зидина. Једна од слоновских глава послата је Митрополији у Карловце, а и он је једну имао, у манастиру Сент Бурађ. Код Болића могу прочитати: „...не само у околини, но и у самом месту Грѓуревци и дан данашњи виђају се развалине стари порушене Римски зданија, а и читаве пивнице налазе се.“¹⁷

За метеорологе такође има података. Емануил Јанковић¹⁸ пише: „Немогу се опоменути ниједног лета, моји година, којесам у Новом Саду провео, у којим небисмо у цркви моленије нашем Творцу, кише ради приносили. Сећам се дасмо кад и врло мокри година имали али врло редко, али зато су опет следијуће године опет сушеје биле.“¹⁹ П. Болић каже: „На нашим пределима саде се виногради у јесен, у зиму, и у пролеће, ако је јесен сува и зима топла, које се код нас често и случава.“²⁰ Он говори о многим кишама у зиму 1815. и у пролеће 1816. г., због којих је земља клизила у Карловцима,

² I 134, 160; II 89, 99, 100, 103, 160, 302; III 239.

³ Захарија Орфелин, *Вѣчный то есть от начала до конца мѣра трающій календарь...* Беч, 1783.

⁴ Стр. 34—39.

⁵ Г. Х. Раф, *Естествословие*. Прев. Јоаким Вујић. Будим, 1809.

⁶ Стр. 366.

⁷ Стр. 230.

⁸ Павле Кенгелац, *Естествословие*. I частъ. Будим, 1811.

⁹ Стр. 212—213.

¹⁰ Стр. 231.

¹¹ Јован Мушкијевић, *Краткая размышленія о средствахъ чрезъ коя дражайшему нашему отечеству Мађарской с добрымъ мясомъ и рыбомъ постоянно помоцибысъ могло*. Будим, 1805.

¹² Стр. 17 и 20.

¹³ Прокопије Болић, *Совершень вѣоодѣлац*. Частъ прва и друга. Будим, 1816.

¹⁴ II 255, I 284—285, I 182—183, II 56—83.

¹⁵ *Физика*, II, 71.

¹⁶ *Естествословие*, стр. 25—28.

¹⁷ *Сов. вин.*, I, 22.

¹⁸ Емануил Јанковић, *Физическое сочинение о изсщиенію и раздѣленію воде у воздухъ, и изясненіе разливанія воде из воздуха на землю*. Лайпциг, 1787.

¹⁹ Стр. 16—17.

²⁰ *Сов. вин.*, I, 152.

Каменици, Лединцима, Раковцу, Баноштру и другим местима поред Дунава, рушиле се куће, превртали се виногради, воћњаци и шуме;²¹ а на другом месту каже да су године 1814. и 1815. биле кишовите и да се због тога вино у Срему кварило.²² Мушкатировић је забележио јаку снегну међаву у пролеће 1773. год., кад је страдало много стоке, дивљачи и птица;²³ Болић — јаку зиму 1812., која је наступила већ у почетку новембра и уништила многе винограде.²⁴ З. Орфелин је описао популарну светлост која се видела у Карловцима 7. јануара 1770. и била тако јака „что ми вјеровали јако или Петроварадин или Нови Сад несумњено горит”,²⁵ а Кенгелац ону од 10. октобра 1804., као и земљотрес у Банату 1802. г.²⁶

Има код тих наших писаца и материјала за топономастику. Ј. Вујић²⁷ пише Балваниште место Баваниште, Неменикуће назива Немање Куће. У списковима пренумераната у више књига су Адашевци Азашевци, Парабућ је Порабуће, Лепавина се назива Лепа Вина и др.

Педагози методичари треба да виде, нпр., како Е. Јанковић, Орфелин и Стојковић јасно и једноставно објашњавају физичке појаве и да се упознају са методикама које су преводили и писали Теодор Јанковић Миријевски²⁸, Урош Несторовић²⁹ и Јован Берић,³⁰ јер иако су преводили или прераде, радили су их наши људи за наше ученике, који су често настављали школовање у страним школама и то с успехом. Њарочито данас, кад се при реформи школа помиšља и на то да се више сродних наставних предмета групишу у један, може бити од интереса како код Орфелина чине једну целину астрономија, физика, метеорологија и теологија, код Стојковића — астрономија, физика, физичка географија и општа биологија, код Ј. Вујића — минералогија, ботаника и зоологија. За педагоге је још важно колико су и какве књиге преводили и писали наставници у то време и на које су се књиге и колико претплаћивали наставници и ученици, што се може видети из спискова пренумераната. А значајно је и то да је већ при крају XVIII века било и књига за децу. Тако је 1787. г. изашао *Магазин за децу* од француске књижевнице Бомон, у преводу Аврама Мразовића, за чије је све четири свеске, са око хиљаду страна, требало додуше тринаест година. И *Робинсона* су наша деца читала већ 1799. г.³¹

²¹ Соб. вин., I, 96—97.

²² Соб. вин., I, 120.

²³ Крат. разм. 12.

²⁴ Соб. вин., I, 227.

²⁵ Веч. кал., стр. 300.

²⁶ Естествословие, стр. 155, 172.

²⁷ Јоаким Вујић, *Новѣйшие землеописаніе цѣлаго свѣта*. Будим, 1825. стр. 105, 243.

²⁸ Теодор Јанковић Миријевски, *Ручная книга потребная магистромъ*. Част I, II. Беч, 1776.

²⁹ Урош Несторовић, *Педагогія и меѳодіка либо руководство къ науки воспитанія и наставленія*. Будим 1817.

³⁰ Јован Берић, *Педагогія и меѳодіка за учителѣ Граждански и селски школа от Виллома преведена*. Будим, 1816.

³¹ Животъ и чрезвычайна приключения славного Англеза Робинзона Круса от ворка. Будим, 1779.

За историју хитијене у Војводини важна су Орфелинова упутства за чување здравља³² и о штетној употреби алкохола,³³ Стојковићева тврђња да свака варош има лекара,³⁴ три књиге о пелцовању против богиња,³⁵ превод једне немачке књиге о здрављу,³⁶ и једне француске о влажним становима,³⁷ и говор Вићентија Ракића о штетности дувана.³⁸

И филозофије се може наћи — поред *Етике* Доситеја Обрадовића, *Логике* Николаја Шимића³⁹ и *Филозофическе науке* Георгија Бекчеречког,⁴⁰ у више дела. Орфелин помиње Питагору,⁴¹ Сократа, Платона и Аристотела.⁴² Кад Глигорије Трајић⁴³ доказује да Срби треба да пишу „славјански”, јер се на српском не могу изразити више мисли, наводи као пример Канта, који пише немачки па опет није Немцима разумљив. То је можда први или бар један од првих помена Канта код нас, а излагање његове практичне филозофије имамо код Стојковића⁴⁴ или без навођења Кантова имена, јер су у то време његови списи били у Аустрији забрањени. Доситеј први цитира Декарта,⁴⁵ прву реченицу из његове *Расправе о методи*, не помињући његово име, а Стојковић побија Декартово мишљење да су животиње аутомати.⁴⁶ Чак и једина наша књижевница из тога времена Јевстахија Арсић⁴⁷ филозофира и можда прва код нас употребљује реч „метафизика”.

За проучавање економије, нарочито виноградарства, пољопривреде и сточарства има више посебних књига о томе. У *Совершеном винодјелцу* Прокопија Болића побројани су сви винородни брегови у Фрушкој Гори, све врсте грожђа, виноградске штеточине, поред детаљног описа целокупне обраде винограда и манипулације с вином

²¹ Веч. кал.

²² Захарија Орфелин, *Искусный поддумарь*. Беч, 1783.

²³ Физика, II, 303.

²⁴ *Наставление о кравиих оспахъ, ради истребленія природныхъ оспицъ*. Будим, 1804.

²⁵ Бене Ференц, *Кратко поучение о хранителныхъ богиняма*. Превео Павле Берић. Будим, 1817.

²⁶ Адр Сатмар, *Кратко поکушеніе о каламленію кравльи богиня*. Будим, 1818.

²⁷ Б. Х. Фауст, *Катихисісъ здраєя на потребу школську и домашнее наставление*. Прев. Павле Хайдић. Будим, 1802.

²⁸ Миливой Ј., *Ізложenie средствахъ за умалити нездравія оныхъ бивалищахъ, коя потопу подложна есу*. Прев. с нем., ориг. на франц. Беч, 1786.

²⁹ Викентије Ракић, *Краткая бесѣда о злоупотреблѣніи дувана*. Венеција, 1810.

³⁰ Николај Шимић, *Логіка сербскаго јазика на глаголанію*. Часть I. Будим, 1808. Логика употребителна. Часть II. Будим, 1809.

³¹ Георгије Бекчеречки, *Філософіческа наука*. I томъ. Прев. с нем. Будим, 1809.

³² Веч. кал. стр. 148.

³³ Иск. поддум.

³⁴ Глигорије Трајић, *Забавленіе единаго лѣтнаго утра или удивленіе естесвенныи красотамъ*. Беч, 1793.

³⁵ Атанасије Стојковић, *Кандоръ или откровеніе егупетскихъ таинъ*. Будим, 1800.

³⁶ Доситеј Обрадовић, *Езопове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ... басне*. Лайциг, 1788.

³⁷ Физика, III, 174.

³⁸ Јевстахија Арсић, *Полезная равмышиленія о четырехъ годининыхъ временехъ*. Будим, 1816.

и производње и других алкохолних пића. Интересантне су његове тврђења да је пре Мохачке битке (1526. г.) сремско вино било најбоље у Угарској⁴⁸ и да су из Карловаца 1812. г. пренели лозу у околину Беча, али да онде није дала тако добро грожђе⁴⁹ и др. З. Орфелин у *Искусном подрумару* врло опширино приказује производњу вина и осталих алкохолних пића, даје, нпр., само двадесет и три рецепта о томе како се вино може сачувати од плесни. Мора бити да су ове књиге корисно служиле, јер је *Искусни подрумар* доживео пет издања, а преведена је и Митерпахерова књига *О подизању винограда*. Јоаким Вујић⁵⁰ каже 1809. г. да се „и овде код нас у Унгарији“ гаје свилене бубе „на велику полсу и хасну“, што ће бити тачно, јер је касније изашла и једна књига о подизању дудова и гајењу свилене бубе.⁵¹ Иако дуван у овим крајевима није особитог квалитета, биће да се већ давно гајио, што сведочи једна књига о сађењу дувана⁵² из 1790. г. О економији и земљорадњи уопште изашле су у то време у Војводини три књиге на нашем језику.⁵³ О сточарству се, поред разних предлога и савета, налазе код Мушкатајровића интересантне тврђења, нпр., „ни у једном предјелу Мађарске вол онолико лоја не добије колико у Срему“;⁵⁴ „Шлавонски Србљи оне крмаче, које хоћеду да гоју у пролеће, доксу јешче мршаве, уштроје, које после лашњесе гоје, и боље угоје, о чем Бачвани и Банаћани ништа не знаду. На ово верховни, и код Пресветљејшаго Двора Аустријскаго первејши марвени лекар ово је отговорио: Господине! За ово, нигда ништа нисам знао.“⁵⁵ А има и једна књига о сточним болестима.⁵⁶ Аврам Максимовић је превео једну књигу о плечарству⁵⁷.

О трговини нема ниједне књиге код Срба у Војводини у то време, али се у предвору *Вечитог календара* З. Орфелина може прочитати да су руски трговци продавали црквене књиге на вашару у Футогу, и да је једна Библија стајала отприлике као два вола. Везилићево *О приватних и публичних дјелах*,⁵⁸ Стојковићев *Секретар*,⁵⁹

⁴⁸ Соб. вин. I, 5.

⁴⁹ Соб. вин. I, 119.

⁵⁰ Естествосл., стр. 250.

⁵¹ Лудвиг Митерпахер, *Наставление о воздѣланію дудова и подранованію свиных буба*. Прев. Павле Атанацковић. Будим, 1823.

⁵² *Наставление за сѣятеле дувана Краљевствъ Мажарске и Галиціи*. Беч. 1790.

⁵³ *Руководство къ домостроителству за мужескій и женскій полъ*. Будим, 1809.

Л. Митерпахер, *Домоводство или наставление о земледѣлії*. Прев. Матеј Дамјановић. Будим, 1814.

Аврам Мразовић, *Руководство къ польскому и домаћему строенію*. Будим, 1822.

⁵⁴ Крат. разм., стр. 25.

⁵⁵ Крат. разм., стр. 34.

⁵⁶ *Наставление о предохраненіи и лѣченіи кужныхъ болештиня говеда, коня, овца и свиня*. Будим, 1816.

⁵⁷ *Пчеларь или наставление о пчеловодству*. Прев. Аврам Максимовић. Будим, 1810.

⁵⁸ Алексије Везилић, *Краткое сочинение о приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ*. Беч, 1792.

⁵⁹ Атанасије Стојковић, *Србскій секретарь или руководство како сочинявати различниша писма, квите, облигаціе...* Будим, 1802.

па и Љуштинина *Италијанска граматика*⁶⁰ и превод Мајдингерове *Француске граматике*,⁶¹ били су, у првом реду, намењени трговцима (јер се ти језици нису учили у школама). У предговорима многим књигама или у нарочитим посветама писци захвалију трговцима о чијем трошку или чијом помоћу је књига штампана. Међу пренумерантима и њиховим скупљачима има доста трговаца. Понекад се они претплаћују на неку књигу у туђем месту, а катkad је то случај са више трговаца из истог места, што би могло бити путоказ за разна истраживања.

Из наведених примера, који нису ни систематски ни нарочито бирани, јер су скупљени другом приликом и у другу сврху,⁶² види се да дела старих војвођанских писаца заиста садрже обилату научну грађу. Међутим, ниједна наша библиотека нема све те књиге, чак многе од њих не налазе се ни у већим библиотекама. Њихово проучавање могло би се олакшати на овај начин. Најрећа дела, од којих постоји још само један или два примерка, треба поново издати (штампати, начинити фототипско издање, микрофилмовати и сл., према важности дела, у потребном броју примерака и др.). Треба израдити посебне библиографије по струкама, са прегледом садржаја појединих дела (што се може учинити, јер те библиографије не би биле обимне). Новаковићева *Библиографија* је већ постала ретка књига, а *Каталог Библиотеке Матице српске I* (српске књиге 1494—1847),⁶³ који може у знатној мери послужити као библиографија, једва се налази у продаји, а и велико је губљење времена и заморно је прегледати целу библиографију да се нађе оно мало што се тражи. Затим, добро би било исписати из свих дела места која су од интереса за било коју науку и порећати их по струкама и по годинама којих се тичу, односно годинама издања књига у којима се налазе и издати збирку тих исписа. Најзад, време је да се већ једном напише књига у којој би се лако могли наћи сви подаци о свима лицима и свима местима која се налазе у свима књигама које садрже спискове пренумераната. Она би била од неоцењиве користи за научни рад.

Нисам напред ни споменуо за колико би нових проблема дало подстицаја проучавање старих војвођанских писаца. Па ни они сами нису довољно проучени. Нпр. о Авраму Мразовићу, који је превео и написао око двадесет књига, нема ни једног реда у Стanoјevићevој *Енциклопедији*, о Прокопију Болићу не знамо ни кад се родио, ни одакле је, ни где се школовао; Павле Кенгелац би био захвалан

⁶⁰ Вићентије Љуштина, *Граматика италіанская ради употребленія иллірическія юности*. Беч, 1794.

⁶¹ (Ј. В. Мајдингер), *Руководство къ французстѣи грамматицѣ во употребление славено-сербскія юности*. Прев. Јоаким Вујић. Будим, 1805.

⁶² За чланке:

⁶³ Један дуг према Доситеју, *Војвођански зборник*, II. Нови Сад, 1939, стр. 139—145.

Природне науке код Срба у Војводини крајем XVIII и почетком XIX века. Летопис МС. Нови Сад, 1949, књ. 363, 155—171.

Да ли је Стојковићев Кандор роман. *Научни зборник Матице српске*. Серија друштвених наука, I. Нови Сад, 1950, стр. 159—165.

⁶⁴ *Каталог Библиотеке Матице српске I*. Саставио д-р Димитрије Кириловић. Нови Сад, 1950.

предмет и за роман, не само за студију. А требало би подврћи ревизији и разне судове о појединцима, али и о друштвеним групама. Истина је оно што је Доситеј писао о калуђерима, али то није цела истина, јер су многе књиге написали или превели калуђери — и то нису били ни катихизиси, ни молитвеници, ни црквене историје, ни проповеди — и још за митрополитовања Стефана Стратимировића, кога скоро свако, кад га спомене, сматра за потребно да назове конзервативцем.

Природне науке код Срба у Војводини крајем XVIII и почетком XIX века

Онај део српског народа који је приликом сеобе из прадомовине на Балканско Полуострво остао успут у Панонској Низији и који се касније, за време очајног стања под Турсцима, појачавао досељеницима са Балкана, поред важне улоге у полагању темеља разним политичким и културним настојањима, први се упознао и са природним наукама, и почeo да се бори против примитивног менталитета код нас и да тако ствара рационалног человека. Сјајни XVIII век, доба просвећености, којем је главна наука била физика, која се и данас сматра основном природном науком, благодарећи овоме делу нашега народа није ни код нас био таман, бар не у другој својој половини, а нарочито при крају. Док још четрдесетих година XVIII века многи свештеници Карловачке митрополије нису знали ни читати, 1800. године већ их се преко 600 претплаћује на *Физику Атанасија Стојковића*.

Прилике за научни рад уопште, а нарочито на природним наукама, код Срба у Војводини у XVIII веку нису могле бити повољне. Није постојао скоро ниједан од услова за то потребних. Срби нису онде, као и никаде другде у то време, имали ни научних друштава, ни часописа, ни дневних листова, ни високих школа, а оне две-три средње школе, колико их је свега било, у Карловцима, Новом Саду и Руми, биле су краткога века, па су или биле заувек затворене или су се више пута поново оснивале.

Истина, било је нешто што је личило на научно друштво: карловачки научни круг око митрополита Стратимировића, али су његови припадници били мањом историчари а не природњаци. Почеко је да излази и један српски часопис, *Славено-србски магазин* Захарије Орфелина, са потпуно јасним и оправданим циљем, али од њега је изашла свега једна свеска, и то без иједног чланка из природних наука. Новине су се јавиле тек у последњој деценији XVIII века, али и *Србскија новини* (1791—1792) и *Славено-србскија вједомости* (1792—1794) биле су чисто информативни политички листови и нису доносили ни чланке о оним предметима за које је било и потребе и разумевања далеко више него за природне науке. Према томе,

код Срба су се у то време могли бавити природним наукама само ретки појединци, остављени сами себи, са изгледом да ћим радови остану у рукопису и буду тешко приступачни или заувек пропадну, или да нађу каквог добровора-издавача или неколико стотина пренумераната, па да некако подмире велике трошкове око штампања својих дела, далеко у Венецији, Лайпцигу, Бечу или Будиму.

У првој четвртини XIX века прилике су биле нешто повољније. Дефинитивно су се учврстиле гимназије у Карловцима (1791) и Новом Саду (1810), богословија у Карловцима (1794) и учитељска школа у Сентандреји (1812), односно у Сомбору (1816), које ће све до 1918. године остати једине српске потпуне средње, средње стручне и високе школе у Војводини. Давидовећеве *Новине сербске*, нарочито *Забавник*, биле су и дуговечније, и обимније, и приступачније за чланке из науке него Пуљове *Сербскија новини* и Новаковићеве *Славено-сербскија вједомости*. А ослобођење Србије давало је јаче наде и отварало нове могућности.

Чињеница да је у таквим приликама код Срба ипак почела да се развија природознанствена књижевност наводи на мисао да је Орфелин у предговору свога *Магазина* говорио из оправданог уверења, а не зато да би поласкао народу и добио што више претплатника, када је писао: „Поистиње народ серпски јест из оног числа народов, који по природје најспособијеши к сваким наукам, тако духовним и грађанским, како и војеним, и к свим принадлежашчим до економији, купечества и проч.”

Али иако код Срба није било установа за помагање природних наука, било је нешто што је од овога можда још и важније: природне науке су после епохалних успеха у XVI и XVII веку, који су се наставили и у XVIII веку, уживале огроман углед свуда у Европи, па и код нас, какав никад раније нису имале. За потврду овога довољно је навести пример митрополита Стратимировића, који је спречавао штампање теолошких књига, а препоручио је — или можда чак наредио — свештенству да се претплати на Стојковићеву *Физику*, тако да први део списка пренумераната те књиге скоро личи на каснији Шематизам Карловачке митрополије, који је доносио списак свештеника.

Није потребно нарочито доказивати да ти први српски природњаци нису могли бити самостални истраживачи и ствараоци него, углавном, преводиоци, прерадивачи и компилатори страних дела. Ширењем познатих научних истини они су хтели да помогну подизање просвете у народу: с једне стране да народ своја примитивна веровања замени научно израђеним појмовима, а с друге стране да се користи применама научних резултата у свакидашњем животу и да се унапреди економски и здравствено. Зато је Остојић у својој монографији о Орфелину одељку у којем је говорио о његовим делима из природних наука дао наслов *Популаризатор природних наука*, а Стојковић је сам своју *Физику* на српском језику ставио међу популарна дела у литератури наведеној у једној својој руској књизи.

Ови наши природописци проучавани су већином само онда ако су уједно били и књижевници или историчари, а дела им из природних наука додираvana су обично само са по неколико рече-

ница, некад су само наведени наслови, каткад и непotpuno, а било је случајева да она нису уопште ни поменута. Међутим, без њихова познавања не може се имати јасна слика о културном стању војвођанских Срба онога доба, нити створити тачан суд о данашњим њиховим способностима и могућностима за културни и економски напредак.

Ко су били наши први природњаци? Пошто је од свих установа у којима се може бавити науком било једино две-три средње школе, разумљиво је да их је било међу наставницима тих школа. Затим, природно би било тражити их међу лекарима, којих је у то време било у свима већим варошима. Међутим, лекари се нису освртали на Орфелинове приговоре што не пишу иако знају стране језике и учили су науке, нити су се одавали Стојковићеву позиву да преведу коју књигу о првој лекарској помоћи, нити да израде какав природопис. И све до 1826. године, до појаве Стејићеве *Макробиотике*, ниједан лекар Србин није издао ниједну књигу из природних наука на српском језику. Најмање би се можда очекивало да ће природњака бити међу калуђерима. Али, ипак, поред наставника — а многи су и од њих били калуђери — они су били главни радници на природним наукама.

Први наши природњаци завршавали су гимназију, онда звану филозофијом — чак и кад су је почели код куће, у Мађарској и Словачкој, а студирали су у Русији и већином у Немачкој, или у обеима земљама, па су и извори њихових радова били мањачки и латински, мањим делом руски, понекад и француски, а најмање мађарски. Радови су им увек били савремени, ако не баш са најновијим резултатима, али никако не застарели, и скоро увек поуздані.

Неки од тих наших људи били су и чланови страних научних друштава, доста су путовали по страним земљама, сви су знали по два-три, па и више, страних језика; за неке се опет не зна ни да ли су се редовно школовали, а нашла се међу њима и једна жена.

Природа је за њих као каква добро уређена економија у којој све има свој смисао и неки одређени задатак. Зато они тврде да се у природним наукама упознаје премудрост и доброта Творца и да без познавања природних наука човек заправо не може бити мудар. Неки то изричito кажу, а код других из њихових излагања извире то уверење. Због тога се не смемо чудити кад наиђемо на наслове као што су: корист од земљотреса, грјда и сл. Отуда долази и то да у њиховим делима има поетичних описа, подужих цитата из песама, па и целих песама.

Та дела из природних наука у то време, иако су имала у првом реду просветилачку тенденцију, ипак се могу поделити у две групе: у теоријска и практичка. У теоријским се систематски излажу резултати поједињих грана природних наука, ради образовања народа, а у практичкима се дају „наставленија“ како се раде или како би требало да се раде неки послови који се у известној мери оснивају на природним наукама. У првима се расправљају проблеми скоро свих природних наука, осим хемије. Заступљене су: астрономија, физика, зоологија, ботаника, анатомија и физиологија човека, минералогија, геологија и палеонтологија, физика и општа географија. Хемија се једва спомиње са две-три најосновније појаве. Најјачи је

интерес: од астрономских појава за комете, од физикалних за метеоролошке, од физикално-географских за вулкане и море. У три књиге се, нпр., налази рецепт, хемијска формулa за вештачко извођење вулканских појава. Практичка дела дају поуке о чувању и неговању здравља, о сабењу винограда и неговању вина, о сабењу дувана, о сабењу дудова и гајењу свилене бубе, о сточарству, о производњи шећера од ќукурузовите, о воћењу домаћинства и сл. Занимљиво је да је међу овим делима више превода него међу првима, теоријским.

Има међу њима и једна енциклопедија, више по имениу него по садржини. То је „Енциклопедија или Краткоје описаније свију наука на просто преведена Пантелејмоном Михалович”, Будим, 1818. Ни у предговору и нитде у тексту не каже се с којег је језика преведена, али вероватно с немачког, јер има на више места у заградама објашњења на немачком. После предговора, у којем се младежи каже да јој се ова књига даје да може изабрати науку која јој се највише свића, и после увода у којем се тврди да је циљ човеков на земљи његово „благополучије”, које се постиже научкама, износе се, у облику питања и одговора, дефиниције и поделе ових наука: филозофије, теологије, права, медицине, математике, филологије, беседништва и историје. Природне науке су укључене у филозофију, медицину и математику.

Ниједан од тих наших природњака не пише ради науке, него ради просвећивања народа, нарочито ради сузбијања празноверице, а пишу да им живот не би прошао бескорисно, или на нечији подстицај.

Књиге су издавали сами, уз помоћ „пренумераната“ или „соревнитеља“ или каквога мецене, а можда је само једну од тих књига издао књижар-издавач. И има само два случаја, колико знамо, да су од тих књига писци имали и материјалне користи (Стојковић од Физике и Јоаким Вујић од *Jestestvosloviјu*).

Начин излагања им је скоро увек сликовит и занимљив, и за данашње писце уџбеника било би корисно да прочитају ове старе књиге, где би нашли многа лако разумљива и убедљива објашњења разних природних појава. То значи да су ови наши природњаци добро познавали ствари о којима су писали и потпуно владали њима. Јер, да би могли свршити туђе школе, морали су бити бар једнаки, ако не способнији од својих школских другова, који су били синови напреднијих народа. Осим тога, они су црпли науку на изворима или близу извора, и то у доба просвећености. Више пута се приписивало појединим нашим књижевницима, уметницима и научницима да су почели код нас да уносе европски дух или европска мерила; међутим, изгледа да никад касније нисмо имали међу нама веће Европљане него што су били ови наши људи из XVIII века.

У духу времена, они нису били специјалисти него више енциклопедисти, просветитељи а не научници, али су им дела ишак била на савременом научном нивоу. Ако се неки научни податак не налази код једнога од њих а износи га онај чија је књига изашла касније, узрок није незнაње или несавесност првога од њих, него лежи у томе што се до тога резултата дошло у међувремену. Тако Јован Рајић у своме спису *Astrologicheskoje oписаније о кометах и својствијах*

тјехже, довршеном 6. септембра 1769. г., већ говори о комети која се појавила 14. августа исте године. Орфелин у *Вечитом календару*, који је завршен 1780. године, кад говори о планетама не спомиње Уран, јер је откривен 1781. године. Три свеске Стојковићеве *Физике* изишле су у три узастопне године: 1801, 1802. и 1803, и свака идућа свеска већ доноси исправке и надопуне података изнесених у претходној свесци, према најновијим научним резултатима. У Угарској је заведена вакцинација 1804. године; исте године издао је митрополит Стратимировић књижницу о томе предмету. Павле Кентелац у своме *Jestestvosloviјu*, које је изашло 1811. г., наводи разне податке све до 1809. г., итд.

Ова дела не сведоче нам само о томе шта су наши преци у то доба знали, него садрже и доста података о својим писцима, о народном животу, о појединим нашим mestимa и догађајима. Стојковић спомиње своје школовање у Сегедину и Гетингену, Кентелац своје бављење у Петрограду, Лондону и Хали; код Орфелина налазимо да су руски трговци на вашарима у Футогу продавали књиге; у Прокопију Болића има попис свих винородних брегова у Фрушкој Гори. Орфелин и Кентелац нам дају податке о земљотресима и појави северне светlosti у нашим крајевима. Од Јоакима Вујића сазнајemo откад се у Војводини гаји свилена буба. Стојковић је, осим мноштва других ствари, забележио да су српске девојке у његово време носиле жуте свилене кецеље, итд.

Највише има података о народним веровањима, празноверицама, које се побијају приликом описивања сваке природне појаве са којом год се могу довести у везу, нарочито веровање у вештице. Код Стојковића налазимо да је суд у Митровици још 1763. или 1764. г. осудио на смрт као вештице неколико жена из Јарка. То ће бити последња, или бар једна од последњих пресуда те врсте у Војводини, јер Врховна команда у Осјеку, којој је ова пресуда била послата на потврду, одговорила је: „Да срам буде судије у Митровици, који су сироте жене за вештице держали и незваним живот одузети определили.“ Али ту се наводи и један сличан пример из Енглеске од 1796. године.

Наши природњаци били су тако ревносни у сузбијању сујеверја да га нису налазили само код простог народа него и један код другога. Тако Стојковић оптужује Орфелина а Кентелац Стојковића због сујеверја.

Као просветитељи, они се не задовољавају самим излагањем научних резултата и објашњавањем разних појава у животу помоћу њих; они осим тога и филозофирају и проричу. И поред славојоки наукама, они не верују у безграницу могућност њихова развоја, јер „божија определенија“ всегда пребудут уму нашему непостижима“. И зато се многа њихова пророчанства нису испунила: Орфелиново — да се никад неће моћи измерити дубина мора, Стојковићево — да човек никад неће доћи до северног пола Земље, Кентелчево — да ће зачеће живих бића остати вечна тајна. Али има једно пророчанство које се испунило, Стојковићево — да ће се водити ратови у ваздуху.

Осим научних резултата и поука, има у њиховим делима и ситних научних занимљивости, као што их данас доносе недељни илустровани листови, па и новине. Стојковић прича да је 1740. г.

руска царица Ана за свадбу своје дворске будале дала начинити од леда кућу и цело покућство. Чак и топови из којих се тога дана пуцало били су од леда. Вујић пише да Кинези и Египћани вештачки легу пилиће и гушчиће, у топлим пећима. Вујић и Кенгелац наводе више примера Тарџана, тј. деце која су одрасла са животињама, затим људи изванредног раста и тежине.

Каткада они знају бити и духовити. Стојковић говорећи о живи каже: „Оно се (живо) сребро) употребљава у медицини, но уви оному који је до тога дошао“. Кенгелац побија тврђу француског природњака Бифона да су деца увек слична својим родитељима, па додаје: „Можно јако в Галији дјети родитељем својим во общче, по мненију Бифона, подобни бивају, понеже тако бракоокрадеников њест“.

Већина ових дела из природних наука подељена су на главе са много параграфа, систематична су и прегледна, имају израђен преглед садржаја, а понека и стварни регистар, док регистар имена ни у једном нема.

Терминологија им је неуједначена и несигурна, јер су морали сами да је стварају, а да не би сумње о правом значењу поједињих термина, стављали су поред њих у загради немачке и латинске називе. Али има њихових термина који су и данас у употреби, као опит, а има их који су се изгубили, иако су бољи од данашњих, нпр. прилив и одлив (плима и осека). Као са терминима слично је и са особним и географским именима. Њутн им је скоро редовно Невтон. Реомир је Ромир, па и Ромур, чак и код Стојковића и Вујића, који су знали француски. Астроном Халеј назива се Халиј и Галеј; река Сена се пише Сајна, итд. Понекад они осећају потребу да тумаче и поједиње наше речи. Тако Стојковић објашњава да реч памет значи памћење а не разум, у којем се значењу обично употребљава. Павле Хацић тумачи реч свеж, и није искључено да је он ту реч увео у књижевни језик.

Већина дела писана је народним језиком у приближној мери колико је то био Доситејев, а има свега пет дела на црквено-словенском. Један једини писац, Кенгелац, из принципа неће да пише „славено-србско-немецко-мађарско-турско-цигански“, нити по правилима „баби Смиљани“, него словенски, тј. црквеним језиком, и граматички, као што раде сви други народи. Поред два језика служе се и двема азбукама: црквеном и грађанском кирилицом; као и народни језик, тако је и грађанска азбука у чешћој употреби од црквене, али је црквена азбука мање запостављена од црквеног језика, јер има и дела на народном језику штампаних црквеним словима.

Писци на које се односи досад речено били су: Дионисије Новаковић, Јован Рајић, Захарија Орфелин, Емануило Јанковић, Атанасије Стојковић, Павле Хацић, Георгије Хранислав, Стефан Стратимировић, Георгије Бечкеречки, Јоаким Вујић, Јован Мушкировић, Павле Кенгелац, Евстахија Арсић, Прокопије Болић, Платон Атанацковић и Григорије Лазић.

Као што почеци многих покрета и делатности мало личе на своје касније степене развоја, тако је било и са природним наукама у Војводини. Први радник те врсте, Дионисије Новаковић (1705—1767), школован у Русији, „префект петроварадинских училишта“

и каснији будимски и ердељски епископ, није био Војвођанин по рођењу, него Бокељ. Његово дело *Историја натуралнаја филозофов*, које је дошло до нас само у рукопису, из 1767. године, више је теолошко и филозофско, али између његових педесетдевет питања и одговора, из којих се дело састоји, многа се односе на разне природне појаве, међутим одговори нису били на висини тадање науке.

Поједиње гране природних наука биле су овако заступљене.

Најбоље је стајала физика. Она је и онда, као и данас, била већма развијена од осталих наука, егзактна по својим методама и резултатима, са знатним практичним применама, служила је француским енциклопедистима, који су били рационалисти и материјалисти, као најбољи доказ о неограниченом способностима људског разума и давала могућности за објашњавање појава у природи, без позивања на више сile. То њихово схватање прихватали су и други европски па и наши просветитељи, који су били под њиховим утицајем, а не под утицајем најстарије филозофије просвећености, енглеске.

Физику код нас представљају три крупна имена тога доба: Вуковарац Захарија Орфелин (1726—1785), песник, бакрописац, писац уџбеника, историчар и уредник првог српског часописа, о чијем раду већ постоји знатна литература; Новосађанин Емануило Јанковић (1758—1791), преводилац многих драма, оснивач прве српске штампарије у Новом Саду, која, на жалост, није прорадила; син неписмене удовице Румљанин Атанасије Стојковић (1773—1832), књижевник и професор физику на Универзитету у Харкову и Черевићанин Григорије Лазић (1796—1842), професор Карловачке гимназије. Осим Орфелина који, по сопственом признању, није у школи учио физику, сви су стручњаци, а Јанковић и Стојковић одлични стручњаци и чланови страних научних друштава. (Списак научних друштава чији је члан био Стојковић износи скоро две трећине насловне стране једне његове физике на руском.) Орфелинов *Вечити календар* (Беч, 1783), Стојковићева *Физика* (Будим, 1801—3) и Лазићево *Краткоје руковођство к физики* (Будим, 1822), садрже углавном цelu физику, само, код Орфелина нема кинематике; али зато осим физику у данашњем смислу речи он даје и космичку физику, метеорологију, климатологију и геологију, а Стојковић још и физичку географију и општи део зоологије, ботанике и минералогије. Код Лазића неманичега осим физику у ужем смислу. Јанковић има само један специјалан рад *Физическоје сочиненије о исушенију и раздјеленију воде у воздух...* (Лајпциг, 1787), у којем расправља о испарању и згушњавању течности.

За онај део *Вечитог календара* који садржи физику, — јер има у њему осим календарског дела још и историје, поука о ноговању здравља и других упутстава — Остојић је утврдио да је преведен са немачког. Међутим, при његовој изради Орфелин се морао служити и руским књигама, јер иначе не би могао сам израдити целу терминологију, нити би астронома Халеја звао Галеј, ни Тихо де Брахеа Тихон, као што то чине Руси. Он се више задржавао на оним физичким појавама које се могу објаснити на основу опажања из живота, са што мање експеримената и сасвим без математике; дакле, највише се бавио оним што може интересовати широк круг

читалаца. Значајно је да је Орфелин сам микроскопом посматрао кристале снега, нацртао их и донео у *Календару*. Орфелинове слике снежних кристала исте су као у данашњим књигама. Супротно Остојићевој тврђи, Стојковић је ценио Орфелина, називао га „сербски Диоген“ и изгледа да се служио и његовом књигом при изради своје *Физике*, јер у њој има неколико глава са истим насловима и отприлике исте дужине као код Орфелина, а има чак и скоро истих реченица.

Иако је чекао три године да буде штампан, *Вечити календар* је, изгледа, био популаран, јер је доживео три издања, а можда су и „вечити календари“ који су се још пре рата продавали по вашарима, а били у ствари рођданици и сановници, добили своје име по Орфелинову *Вечитом календару*, иако су имали потпуно други садржај и сасвим супротну тенденцију.

Стојковић је озбиљан научник. Колико досад знамо, поред популарне *Физике* на српском, дао је још шест обимних дела на руском, изашлих у Харкову. Године 1807. изашло је *O воздушных камнях и их происхождении*, дело од 300 страна, израђено у главном на основу специјалних радова објављених у часопису *Annalen der Physik*. Описује све метеоре почевши с онима о којима се говори у Библији па до свога времена, дајући сваковрсне податке о метеорима, о новијима чак и о њиховом хемијском саставу. Затим су дошла, 1809. г. *Началнија основанија умозрителној и опитној физици...* I, дело са 450 страна, за које не знамо да ли је довршено. Треће дело је чисто практично, о чувању од трома, *O предохраненији себја от ударов молнии во всјех случајах жизни*, 1810. г. на 285 страна, са 35 страна пренумерантата на крају књиге. Три године касније, 1813, Стојковић је објавио три обимна научна дела: *Началнија основанија физичкој географији*, *Началнија основанија физичкој астрономији* и *Система физики*, I. Прва од ових двеју књига била је само забележена у каталогу, а друге две су још биле у Патријаршијској библиотеци у Карловцима пре рата. *Система физики* је широко засновано дело, отприлике као позната *Физика* Милер-Пујеа. У њој наведена литература износи 224 дела из физике и хемије и чланака из физичких речника и часописа, на латинском, француском, немачком, италијанском, руском, пољском и српском језику. Да ли је изашла још која свеска ове књиге, не знамо, али је врло вероватно да није остало само на тој свесци, јер је Стојковић тада имао свега четрдесет, а живео је још деветнаест година.

Како су сва ова дела била израђена по принципу каузалитета и давала материјална објашњења свих природних појава, што се једино сматрало научним у физици после Галилеја и Њутна, значи да су Стојковићева честа телескопска објашњења у његовој српској *Физици* (а исто тако и Орфелинова) и позивање на Творца били уступци публици. Јер, Стојковић се овако тужи на потешкоће у просвећивању народа: „Тешко всјакому оному који род свој про свјешчавати почне; тешко њему од сујеверних, неразумних и злобних неких својего рода људи; ти јему желиш очи отворити и показати му пут, ќојим он себе познати има: а он тебе прави јеретиком и безбожником.“ Мушкировић, у делу о којем ћемо касније говорити,

вероватно из истих разлога, каже: „... Многе вешчи, ако и виде се от сујеверија проистичути, не треба кудити, и искоренити трудити се, ако су у себи невине, најпачеже ако в роду човеческом ползу доносе.“ Стојковић је морао себе замислити пред судом инквизиције кад је смилио овако објашњење окретања планета око своје осовине: „Кромје движењија планет око солнца, дао је им преблаги Творец и движење око своје оси, тј. окољу својега средоточија. И овде се открила премудрост создатеља јестества! Како би могло иначе солнце все части планетов огрејати?“

Милованов је у својој студији *Физика у Срба* приговорио Стојковићу једино то што је заступао емисиону теорију светlostи, а таласну теорију приписао Ајлеру место Хајгенсу. Међутим, и тај једини приговор није оправдан, јер је таласна теорија светlostи опште призната тек после Стојковићеве смрти, а у XVIII веку њен главни представник био је Ајлер.

Лазијево *Руководство* већ је више уџбеник него популарна просветитељска књига. Утолико је чудније што у њој има и грубих грешака. На пример, код издубљених огледала не каже се када је слика изврнута, а код преламања светlostи тврди се да закон о преламању светlostи није познат (иако је био познат још у XVII веку). Једини интересантан податак о нашем животу у тој књизи, да код нас многи имају крви натег, биће да није тачан, јер у *Винодјелу*, код Болића, пише да већина наших људи има натеге од тикве, што је много вероватније.

Биологија је заступљена са два писца, оба позната из других културних делатности: то су Кикинђанин архимандрит Павле Кенгелац, и данас признати историчар а некада и хвалjeni и нападани природњак (1766—1834), и Јоаким Вујић, из Баје (1772—1847), „славено-србски списатељ“, „отац српског позоришта“.

Кенгелац је тек у својој двадесетој години почeo да се школујe. Студираo је теологију у Русији а праva и природне науке у Немачкој. Осим тога је много путовао, био у Шведској, Данској, Француској и Енглеској. Последње тридесеттри године свога живота провео је у манастиру Св. Бураћ, камо се склонио испред политичких прогона. Као пријатељ темишварског епископа Петра Петровића наследио је половину његове богате и чуvene библиотеке. Његово *Jestestvosloviye*, чија је само прва свеска изашла, 1811. (Будим), требало је да буде огромно дело у четири тома: I, Земља, појаве на њој и о човеку; II, О царству животиња; III, О царству биља и IV, О царству камења. Емил Чакра и Борђе Рајковић су тврдили да је Кенгелац довршио то своје дело, али је Стратимировић спречио излажење осталих свесака. Међутим, о рукопису се ништа не зна. Од осам глава, колико има прва свеска, само су прва, о постанку Земље и о значајним променама на њој, и осма, о човеку, по своме садржају новост за тадању спрску публику, јер о свему осталом: о планинама, пећинама, водама, ветровима, вулканима, већ су раније писали Орфелин и Стојковић.

Код Кенгелаца има много података о ископавању fosila у нашим крајевима, између којих се, поред слоновских и мамутских костију и разних школчики, помињу и ископине окамењених делова брода, нпр., крме, па и целе лабице. Значајни су и подаци о лековитим изворима, поред наших и о онима у Хрватској. Код Кенгелаца се налазе најра-

нији подаци о голубачкој мушкици, у овом опису (на данашњем језику): „више ветеранске пећине у Банату код Оградине идући ка селу Молдави налази се она пећина у којој се легу хиљаде мұва смртоносних по банатску стоку. У месецу априлу и мају оне излеђу из пећине као густи дим од ужасног пожара, тако сило излазе да их се милиони утопе у Дунаву. Ако у време њихова излетања дува северни или западни ветар, оне све одлеђу у Србију. Ако дува јужни ветар, оне лете у Банат, увлаче се стоци у ноздрве и даве је. Људи бране стоку на тај начин што је скупе у гомилу и стварају дим око ње. Летење тих мұва траје осам до десет дана. Покушало се и са зазиђивањем улаза у пећину, али то није помогло, јер се улаз распадне у време кад мушкице треба да излете.“ Кенгелац је и једини од писаца природњака из тога доба који говори о народним песмама и о Краљевићу Марку.

У главама у којима расправља о истим предметима као Орфелин и Стојковић, више пута их неоправдано напада, као и Соларића, писца првог штампаног земљописа на српском, нигде не помињући имена, али су алузије потпуно јасне.

Последња глава Кенгелчева *Јестествословија*, која обухвата око сто страна, тј. трећину књиге, прва је анатомија и физиологија човека на српском језику. Ту Кенгелац расправља о концепцији човека, костуру, мозгу, крвотоку, органима за варење, о плућима и бубрежима, о чудним органима, о темпераментима итд. Судећи по извесним тврђњама, као што су, нпр., да човек има већи мозак од свих животиња — и од слона — само не од магарца; да су становници једнога од Хебридских Острва високи само један и по лакат; да се наказе рађају ако жена заче за време менструације и сл., као и по његовом исмењавању француског природњака Бифона и холандског микроскопичара Левенхука, који је открио сперматозоиде — чије постојање Кенгелац пориче — дајеовољно разлога да се посумња у Кенгелчеву критичност и озбиљност и кад расправља о другим предметима.

Јоаким Вујић је превео с немачког, од Рафа, *Јестествословије* (Будим, 1809). Та је књига у оно време значила за нашу публику исто оно што је превод Смајлових *Описа животињских врста* био пре пола века или превод Бремових *Живота животиња* у наше време. Обимна књига, преко осам стотина страна, садржи врло кратку минералогију, нешто опширенју ботанику, а највећим делом (око седам осмина књиге) зоологију, са 400 слика (бакрописа). Дело је писано лако, занимљиво, изведено у облику прича дечи у штетњи. Вујић није превео дело у целини, изоставио је отприлике једну десетину, а у тексту и у примедбама додавао је оно што је мислио да ће бити корисно нашој публици. Осим раније поменутог податка о гајењу свилене бубе у нашим крајевима, интересантан је и овај: „У земљама Аустрије, а особито Унгарије лета 1782. изишле су биле целе регементе војника и многе хиљаде селака у поље где су скакавци јаја побацали која су после ови људи све ископали и на ватри спалили. Преко 200 мерова.“ Или примедбе које су требале да послуже сузбијању сујеверја; као нпр.: „Сујеверје је да од скакавца кад они забоду ноге у земљу и угину постаје биљка. Није истина да жабе падају с кишом, да буве, уши и сл. постају од прашине, разних отпадака и ћубрета.“

Али има и таквих података за које је тешко рећи да ли су заиста подаци о обичајима тога времена или плод необавештености или непромишљености. На пример: „поморанџа једет се у лето, када је велика врућина, прохладење ради“, или тврђања да свињску масти једе само сиротиња. Тако да се не може знати, нпр., да ли су се воћке у то време калемиле само на два начина, како Вујић каже, стављањем питоме шибљике у расцеп дивљаке и стављањем питомог ока под кору дивљаке, и да ли су се калеми увијали маховином.

Географских дела има само два. Карловчанин Јован Рајић (1726—1801), чувени историчар, беседник и теолог, оставио је у рукопису, из 1762. г., један уџбеник земљописа, спремљен за карловачке „общченонародне школе“, израђен по немачким и латинским књигама. Обраћује свих пет континената, на осамдесетдевет уредно и читко написаних страна, од којих једна даје статистички преглед. Зашто дело није штампано, није познато. Почетак његовог дугог наслова је *Краткоје руководство в познаније земљно-воднаго круга*. Иако није било штампано, оно је могло имати утицаја, јер је Рајић више година био наставник и у Новом Саду и у Карловцима, а предавао је географију.

Друго географско дело је *Новјејше земљеописаније цјелага света* од Јоакима Вујића (Будим, 1825). То је књига од 450 страна, са једном картом света (планиглоб). Општи део је врло кратак, а општи преглед свакога континента још краћи, тако да се цела књига састоји од врло сумарног прегледа свих држава, са подацима из хидрографије и орографије, о клими и занимању становништва, понешто и о флори и фауни, а највише има статистичких података о величини земља и броју становника. Најопширније су обраћене немачке и аустријске земље, а међу њима крајеви где живе Срби. Ту се поред градова помињу чак и већа села, са назнаком броја православних цркава и имена знаменитих људи који су се онде родили. И као што Вујић у многим стварима није поуздан, и овде тврди да се у Леђену (Риђица, код Сомбора) родио руски генерал Кутузов. Србија је такође опширније обраћена, нарочито она места у којима се Вујић задржавао путујући по Србији. О Босни, Хрватској и Далмацији има врло мало података, а о Црној Гори нема ни помена.

Ово дело би требало данас прегледати можда и због назива места. Родно место Милована Видаковића, Неменикуће, назива се овде Немање Куће. Баваниште, у Банату, зове се Балваниште, итд.

Кенгелац је пре *Јестествословија* намеравао да пише земљопис, али је због рата, „док се не буде знало шта је чије“, одустао од тога и писао *Јестествословије*, а после се одао историји и написао *Всемирноје сбидијасловије*.

Стручне медицинске литературе није било на српском језику. Срби лекари писали су своје докторске дисертације у то време на латинском; оне нису могле имати утицаја на публику. Ипак би их вредело проучити, уколико се могу наћи; и оне би могле садржати известан материјал о народу Војводине. Популарној медицинској литератури припадају три књижице. Године 1802. изашла је прва књига те врсте, *Фаустов Катихизис здравија*, који је, по наговору

Атанасија Стојковића, превео Павле Хаџић, гретешки архимандрит. Врло популарна књига у то време, преведена на дванаест језика и само на немачком за четири године продата у стотинесет хиљада примерака, даје упутства за хигијенско васпитање деце и предавање хигијене. У њој се налазе савети још увек савремени, као што су: децу не треба повијати, нити јако утопљавати, да би имала што више свежа ваздуха; одело треба да је такво да омогућује што лакше кретање; ципела треба да има облик ноге; не треба ићи на спавање пре него што се уморимо, а треба устати чим се пробудимо.

Године 1804. уведено је обавезно пелцовање против богиња. Биће да је болест много харала и да је постојала оправдана бојазан да ова мера неће наћи на лак одзив код Срба, кад је сам митрополит Стефан Стратимировић (1757—1836) написао књижицу *Настављеније о кравијих оспах ради истребљења природних осипа* (Будим, 1804). Поред навођења великих жртава које ова болест односи, главни аргумент Стратимировићев је да је Бог дао човеку разум да све у природи употреби у своју корист, и сваки родитељ који не буде своје дете дао да се пелцује и дете му умре, одговараће пред судом божјим као убица свога детета. Касније су изашле још две књиге о истом предмету, преведене с мађарског. (Герић Павао, *Краткоје поучение о хранитељним богињама*, Будим, 1817 и А-р Сатмари, *Краткоје покушеније о каламљењу крављи богиња*, Б. 1818).

Хуфеландову *Макробиотику*, за коју руски научник Сафонов каже да је и данас значајна књига, превео је код нас први пут Георгије Бечкеречки, 1804. год., под насловом *Художество к продолжению живота человеческаго*, (Будим, 1807), скративши је, али врло несразмерно у појединим деловима. Јован Стјејић је превео исту књигу 1826. године.

Од дела која се баве питањима пољопривреде и сточарства, на првом месту она о виноградарству, *Искусни подрумар*, Захарија Орфелина (Беч, 1783) и *Совершени винодјелац* (Будим, 1816), рако-вачког архимандрита Прок. Болића (†1818), обимна су дела, прво од око пет стотина, друго око осам стотина страна (у две свеске). Орфелин даје упутство о уређењу подрума, манипулацији са старим и новим вином, о поправљању поквареног вина, о прављењу вештачких вина и ракије и других пића, о кувању пекmezа и прављењу сирћета, о воћним соковима, пићима од меда и сл. Иако пише овакву књигу, из ње се на много места види да је писац умерењак, или бар препоручује умереност у пићу. Наводи изреке многих славних људи о пићу, затим наводи да су жене некад биле убијане због пијанства, а касније строго кажњаване. Саветује да жене које доје децу не пију. О Грцима каже, по Теофрасту, да су сипали вино у воду а не воду у вино. „Будалаштво јест страсти некојега ако и мудрога човјека следовати“ — каже на једном месту. Али је неразумљиво како је могао дати оваква правила о кувању вина за сирће: да се кува после пуног месеца кад је небо ведро, уторником или петком, најбоље ноћу; а не сме му се приближити особа сумњивог сексуалног морала, ни жена за време менструације, ни лопов; скувано сирће треба долинати петком. Или то треба разумети у смислу напред наведене Мушкатировићеве поуке о сузбијању празноверица?

Док код Орфелина не знамо ништа о пореклу *Подружара*, Болићев *Винодјелац* је постао по закључку Сремске жупанијске скупштине да се преведе француско дело хемичара Шаптала са латинског, на који га је дала превести једна мађарска жупанија. Болић је изабран због тога што је имао најмодернију и најбоље уређену ракициницу. Дело је уствари слободна прерада а не превод, са врло много података о нашим приликама, које се никако нису могле налазити у оригиналу. Поред имена винородних брегова у Фрушкој Гори, сазнајемо одатле врсте лоза које су се гајиле, о травама које су расле у винограду, о штетним бубама итд., да је сремско вино било најбоље у Угарској све до мохачке битке (1526), а после тога је токајско вино дошло на глас. Има и података о мразу, граду и провали (одрођавању) земљишта. Тако се 1815. г. слегао Магарчев Брег у Карловцима, а идуће године, опет услед киша и у пролеће, пропали су многи виногради и воћњаци у Карловцима, Каменици, Лединцима, Раковцу, Баноштру и другим местима; страдале су и многе куће па чак и шуме. О подрумима налазимо да су у Срему већином под кућом, равни са земљом (без степеница), улаз им је са супротне стране од улаза у кућу; у њима поред буради стоје и многе друге ствари, а лети жене у подруму ткају; у Мађарској и у Хрватској и Славонији подруми су обично у винограду. Карловачка лоза преношена је у околину Беча, али онде није давала тако добро вино као у Карловцима. Манастир Раковац је, 1806. г., од 20 каца шљива добио 32 акова ракије а 1809, од 14 каца — 171akov много боље шљивовице, печене у новом казану.

Тврдању Јоакима Вујића о гајењу свилене бубе код нас потврђује и књига *Настављеније о воздјеланију дудова и подрањивање свилени буба* (Будим, 1823), од Митерпахера, коју је превео тадањи катихета сомборске учитељске школе, каснији новосадски епископ Платон Атанацковић (1788—1867), који је завештао у школске сврхе зграду Више педагошке школе у Новом Саду. Неки одељци књиге у којима се говори о потхрањивању дудова израђени су по Јосифу Блашковићу, о коме ништа не знамо.

О сточарству, као први од Срба, писао је адвокат, Сенђанин Мушкатировић, (1743—1809), први скупљач народних пословица, који се много, али безуспешно трудио да постане племић, својим изумима сушења грожђа и добијања туртурне боје, за које није добио патент, јер их је комисија прогласила за безвредне. Његова књижица *Како да се Мађарска снабде месом* (скраћен наслов, Будим, 1805; најпре изашло на мађарском) садржи интересантних предлога и података. За унапређење говедарства треба садити багремове шумарке и дрвореде поред путева; награђивати напредне одгајиваче стоке, нарочито за најтежа двогодишња говеда; давати стоци соли и пуштати је да пасе на малом житу од 20. марта до 20. априла; забранити клање крава осим у мају, јуну и јулу месецу; на сувачама коње треба заменити воловима. За повећање броја коња предлаже и реформе у кочијашењу... „што Мађарски кочијаш на двоји коли и 10 коња, и сербски на троји коли и 12 коња, и Влахи на једни коли и 12 коња носи, оно аустријски или моравски на троји коли, и у њима по 2 коња из Пеште даље однесе.“ Важни су подаци да сремски

волови имају највише лоја; да Срби у Славонији шкопе крмаче које хоће да гоје, о чему Бачвани и Банаћани немају појма, као ни аустријски дворски ветеринар.

Прву књигу о личеларству написао је свештеник Аврам Максимовић, коју, на жалост, нисам видео, само сам прочитао код Чапловића да је књига добра и да је изашла 1811. године.

У данашње време равноправности жена треба свагде истакнути њихов удео. Ми то можемо овде учинити благодарећи првој српској књижевници, Ирижанки Јевстахији Арсић, рођеној Цинцић (1776—1843), чија књига *Полезнаја размишљенија о четирих годишњих временама...* (Будим, 1816), углавном песничко-филозофска размишљања, има, при крају, десетак кратких чланака (отприлике трећина књиге), који иду у природне науке; то су поглавља „О природе човека”, „Човек је расматривајем као сушчество телесно”, „Из согледанија природи”. Чистог и систематског научног излагања нема ни овде, него је све стално измешано са причањем и филозофирањем. Значајно је само као сведочанство да се међу још нешколованом нашем женскињу могло знати да постоје: хемија, физика, астрономија, физиологија и чак филозофија историје; и апарати, као комуникациони судови, капиларне цеви, микроскоп и дурбин; појаве и научни резултати, као електричитет, атоми, одређивање Сунчеве масе и мерење Земље.

Из овога покушаја да се да карактеристика и кратак преглед рада на природним наукама у Војводини у XVIII и почетком XIX века види се да је код нас до сада остала необраћена важна и широка културна област, чије познавање може у многоме и допунити и исправити слику коју су нам о томе времену дали наша историја књижевности и политичка историја. Нарочито су важни подаци економске природе који, поред тога што ће помоћи правилном субјењу о прошлости, могу дати и извесне путоказе за будућност. Посао који у томе погледу има да се обави врло је велик, јер још, тако рећи, није ни започет; а осим тога, све оно што се буде нашло у делима тих наших људи мораће се још и проверавати на разне начине. И оваква наша прошлост и данашње повољне прилике за научни рад код нас дају наде да ће се тај посао успешно свршити.

Један дуг према Доситеју

Доситеј Обрадовић је један од врло малог броја наших знаменитих људи чији је цео животни ток био сасвим своје врсте, чија је лествица пењања била врло висока, и који су живели у време судбиносних догађаја за нацију, имали на њих и утицаја и који су отворили епоху у духовном животу народа.

Од капамадијског шегрта, манастирског ћака, калуђера бегунца и сеоског и приватног домаћег учитеља развио се човек који је цео свој дух напојио сјајним XVIII веком, издигао се потпуно изнад нације, над све њене локалне, племенске, верске и било које групе навике, идеје и интересе, и који је истрајним деловањем до последњег свог даха засвагда увео нацију у Европу.

Човек чија се путовања могу уцртати само на европској карти, на којој се налази и један део Азије, који је добро знао стварне класичне и главне модерне културне језике Европе, и који није могао да живи у месту где нема библиотеке и штампарије, а од културе је ценио више још само слободу, морао је постати „препородитељ српскога народа, творац српске просвете и књижевности”, како га је називао Скерлић.

Тај Доситеј зна се са свима првим људима целе нације, био поштован од свих, и за живота и после смрти стекао многобройна признања од народа који је много више склон пакости, порузи и подсмећу него признању и захвалности. О томе сведоче многи његови читаоци из свих наших крајева, чета писаца који су ишли његовим трагом, песме и уметнички портрети израђени њему у почаст, положај „лопечитеља просвешченија” који му је дала Караборђева Србија; гроб пред Саборном црквом у Београду, споменици и спомен-плоче, око стот педесет расправа и књига написаних о њему, пет издања његових целокупних дела, безброј уstanova и друштава која носе његово име, величанствена својштва прослава стогодишњице његове смрти и друго.

Али и поред свега тога остао је још увек неизвршен један велики дуг према њему, чије испуњење би било значајније од многога што је досад учињено. Јер и после толиких расправа о њему, рационалиста Доситеј, изгледа, као да није знато за главне представнике

рационалистичке филозофије: Декарта, Спинозу и Лајбница; да није познавао главне француске писце XVIII века, дакле енциклопедисте: Волтера, Русоа, Монтескија, Даламбера, Дидроа и друге, већ, између њих, само Мармонтела; да није знао или није имао ни најмање интереса за Гетеа и Канта, чији је савременик такођер био и кроз чија места рођења је успут пролазио; и да је пропустио да каже ма и једну реч о Наполеону, а да се његова списатељска делатност добним делом сводила на проповедање идеја Јосифа II.

Све ово, када би било тачно, не би дозвољавало да Доситеј буде цењен код садашњих и будућих поколења, нити би могло служити за начаст, ни њему, ни осталим нашим славним писцима из XVIII и са почетка XIX века. Чињеница што је Доситеј познавао и ценио тада чувене енглеске писце Адисона и Џонсона, а од немачких писаца Лесинга, нимало не би могла ни надокнадити ни оправдати оно незнაње.

Случајно сам дошао у прилику да посумњам у тачност оваквога мишљења о Доситеју и сматрам за своју дужност да саопштим своје разлоге за то, тим пре што је недавно и један наш одличан познавалац Доситеја у једном свом обимном и значајном раду о њему (Поповић П, *О „Собранију“ Доситеја Обрадовића*. Глас С. К. А., II разр., 1938), такође тврдио да Доситеј нијеовољно проучен и да то, поред осталих, треба да предузму и филозофи и историчари.

Прегледајући књиге старих свештеничких породица у Кузмину, у Срему, Руњанима и Борића, нашао сам прво издање Доситејевих *Басана*, у којем сам у реченици: „Чудна вешч! Мало је ко задовољан са својим состојаниjem, а с памећу свак.“ (стр. 431; држ. издање, стр. 252 б) познао Декартову мисао из прве реченице његове *Rasprave o metodu*, чија се триста годишњица баш прослављала. Та реченица гласи: „Le bon sens est la chose du monde le plus partagée: car chacun pense en être si bien pourvu, que ceux mêmes qui sont les plus difficiles à contenter en toute autre chose n'ont point coutume d'en desirer plus qu'ils en ont.“ (Добар разум је ствар најбоље подељена на свету: јер свако мисли да је њим тако добро снабдевен, да чак и они које је врло тешко задовољити у свакој другој ствари обично га не желе више него што га имају). Ова се мисао код Доситеја налази у читавом низу афоризама, о којима Доситеј каже да их је узео из енглеских књига. Међутим, то не мора бити. Доситеј је могао познавати Декарта, јер је студирао специјалну филозофију на универзитету, јер је француски знао и пре и боле него енглески, јер је провео шест месеци у Шклову код генерала Зорића, у чијој школи је било професора Французу и богата библиотека, са Декартовим делима и Великом енциклопедијом, као што то каже руски писац Алданов у свом роману *Девети термидор*; а тај Алданов је више пута боље документован и од историчара. (Библиотека страних писаца, стр. IX). Осим тога, Доситеј се хвалио да је имао учитеља француског језика „преизрјаднаго у читенију књига вкуса и познанства“; имао је и сам много француских књига, које је прошао при повратку из Русије. Најзад, у самом наслову Декартове *Rasprave o metodu* налази се израз „pour bien conduire sa raison“, који је морао изазвати Доситеја да ту књигу чита, ако ју је видео.

Зашто би Доситеј затајио да је мисао Декартова и навео је као енглеску? Вероватно због цензуре, чиме ће се можда моћи објаснити и то зашто су Доситејева дела пуне грчких, латинских, енглеских и италијанских цитата, а француских има свега два-три, и то без имена писаца.

О Лајбници такође Доситеј никде не говори, али спомиње Њутна, који је с Лајбницом водио борбу око првенства у проналаску диференцијалног рачуна, а Доситеј није био без интереса за математику, јер зашто би спомињао Ајлера и студирао физику. Осим тога Лајбниц је имао идеја које су биле врло близке Доситеју: основао је академију наука у Берлину и дао иницијативу за оснивање академија у Бечу и Петрограду; радио је на уједињењу хришћанских цркава, стварао програм за изградњу јединствене европске културе засноване на просвећеном хришћанству, која би требала да унапреди човечанство помоћу науке и технике; писао је о васпитању владара, чију важност и Доситеј више пута истиче. Доситеј је радо одлазио у библиотеке у Бечу, ваљда и у Лајпцигу, па је морао наћи на часописе *Acta eruditorum* и *Journal des savants*, у којима је Лајбниц објавио многе своје списе. Лајбниц је био пријатељ принца Еугена Савојског, којега Доситеј цени, и за кога је Лајбниц написао своју *Монадологију*. Најзад, Доситеј у наравоучењу басне *Ластавица* и проче птице прича о изгнанству филозофа Волфа, Лајбницова најзначајнијег следбеника.

За светског човека Доситеја аскета Спиноза можда није био привлачен, али његов израз *Deus sive natura* налази се код Доситеја у наравоучењу басне *Лав и човек*, где се каже: „Бог и натура тако су одредили...“

Француске писце XVIII в. Доситеј је само да је могао знати, него је он, вероватно, проповедник њихових идеја, а не идеја Јосифа II, за чије време, по речима Доситејевим, „истина је смела с умереностију но у исто време с благородном свободом“ (мој курсив) свој глас воздвигнути.“ (Басне, *Папагал и птице*, наравоучење).

Тешко је доћи на мисао да се доброћудни и смиренi Доситеј могао угледати на најпакоснијег човека на свету Волтера, али Доситеј је радио исто што и Волтер: нападао калуђере и борио се против сујеверја и незнанja. Циљ Доситејевих дела је исти као и Волтерових чланака у *Великој енциклопедији*. Волтер пише у чланку *L' impie*: „Quel est l'impie? c'est celui qui donne une barbe blanche, des pieds et des mains à l' Etre des êtres...“ (Ко је безбожник? онај који Бићу над бићима даје белу браду, ноге и руке...), а Доситеј у наравоучењу басне *Лав и магарац*: „Зашто сирома расколник остаје док је год жив расколник, и зашто све мисли, да несоздани и непостижими Бог носи браду...“ (мој курсив). И Волтер (*Examen important De Milord Bolingbroke, chap. XXXIV*) и Доситеј (*Лав и магарац*, нарав.) зтражажу се због злочина свештеника над Ипатијом, филозофкињом и ћерком филозофа Теона из Александрије, у почетку V века.

Волтер у чланку *Le fanatisme* каже: „Que répondre à un homme qui vous dit qu'il aime mieux obéir à Dieu qu'aux hommes, et qui en

conséquence est sûr de mériter le ciel en vous égorgéant.” (Шта да одговорите човеку који вам каже да већма воли да слуша Бога него људе, и који је услед тога сигуран да ће заслужити небо, ако вас задави.) Код Доситеја има слична мисао: „Они људи који су себи метнули били у главу да осим сваке к људма љубави самога Бога љубе, до толикога их је бујства и бешенства њијова љубав довела, да су људе за љубав божју проклињали, убијали и живе пекли.” (Басне, Феникс и голубови, наравоученије).

Волтер има чланке са насловима: *Il faut mentir hardiment, De l' horrible danger de la lecture, Reflexions sur l' histoirie*, а Доситеј: *О лажи и лажњицу, О начину с великим ползом читати, О историји и о помињању славних људи.*

Зашто је Доситеј студирао физику и утицао на Атанасија Стојковића да напише прву физику на српском? Можда и под утицајем Волтерова Есеја о Њутновој филозофији.

Доситеј преводи Донсона и наводи Честерфилда, с којима се Волтер био спријатељио за време свога боравка у Енглеској. Откад у Доситеја толико интересовања и љубави за Енглезе? Да није то потекло из читања Волтера и Монтешије, који су извесно време живели у Енглеској и писали о Енглезима? Доситеј каже: „Познато је да Инглези од свију народа европејски најслободоумније мисле...” (Наравоученије басне *Лав и магарац*). Одакле му је то познато? Вероватно из Волтера и Монтешије. Само што Монтешије то каже мало другачије и тачније: „L' Angleterre est à présent le plus libre pays qui soit au monde...” (*Notes sur l' Angleterre*). (Енглеска је сада најслободнија земља на свету), што би и Доситеј рекао да је омео, односно могао. Зар се могло слободоумније мислити од енциклопедиста?

Главно дело филозофа Ламетрија, који је као и Волтер живео неко време на двору Фридриха Великог, јединог од владара просвећених апсолутиста којега Доситеј никде не спомиње, носи наслов *L' homme-machine*, а Доситеј има чланак у *Мезимцију Је ли човек машина, или није*.

У Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима налази се примерак Русова дела *Confessions* са потписом Доситејева синовца Григорија, „школа гранични директора” (М. Костић у *Гласнику ист. друштва*, књ. II, стр. 212), којему је Доситеј куповао и слао француске књиге (Домаћа писма, стр. XXVI), па је немогуће и помислити да Доситеј није знао за Русома. У наравоученију басне *Херкулес* последња реченица садржи исту мисао као прва реченица Русова *Емила*. Доситеј: „Што је год јастество усадило у човека, ако се пристојно и разумно употреби, све је нужно и добро; а злоупотребљеније све на зло окреће.” Русо: „Tout est bien sortant des mains de l' Auteur des choses, tout dégénère entre les mains de l' homme.” (Све је добро кад излази из руку Творца ствари, све се изроди у рукама човековим). Под Русом се налази ова реченица: „Ја не налазим никакве достојанственије форме обожавања од немог дивљења, које изазивају лела његова, и које није изражено одређеним радњама...” (Б. Петронијевић. *Историја филозофије*, I изд., стр. 344). А Доситеј пише епископу Шакабенту: „... Кад би људи из аетинства привикнути били с принадлежашчим вниманијем и проницателством

чудна и прекрасна дела божја сматрати — овим би путем к чистом и здравом богопознанију достигли...” (Домаћа писма, стр. II).

Има и енглеских филозофа чији се трагови могу наћи код Доситеја, а да их он не спомиње. Тако нпр. Хобесов *homo homini lupus* и Локова *tabula rasa*, али не наведени у оритиналу. „Људи без потчињења, без владјетеља и без крепки закона пре или после моралу пропасти, и што је горе, сами су себи курџаци.” (Наравоученије басне *Ован и јелен*). „Душа човекова је бео лист хартије.”

Г. Васа Стјајић је установио да је систем Кантове филозофије био забрањен у Аустрији, као и Гетеов *Вертер* (*Гласник истор. друштва*, књ. VI, св. 1 и 2). Према томе, можда не би био оправдан приговор Доситеју да је он, који је путовао чак у Смирну ради Јеротија Дендрина, прошао касније кроз Кенигсберг, не интересујући се за Канта, који је у то време био већ ректор Универзитета и члан Академије наука, када су већ била изашла два издања његове *Критике чистога ума*, прво издање *Критике практичног разума* и више од половине свих његових дела. Можемо се још надати да ће неко у којој реченици Доситејево открити коју мисао Канту, мада је Доситеј слушао филозофију код Канта противника Ебехарда. Сличност наслова Канта дела *Träume eines Geistersehers* и Доситејева чланка у *Мезимцију Сновидјеније Мудрога* говоре за то.

Доситеј је много пута говорио о особинама које би требало да имају владари и хвалио просвећене апсолутисте, па је тешко помирити се са Скерлићевом твrdњом да он уопште не спомиње Наполеона. Доситејево мишљење о Наполеону слично је мишљењима Толстоја у *Рату и миру*, Шарла Ришеа у *Уводу у историју Француске* и Велса у *Историји света*, и налази се у последњим двема главама *Мезимца*, изражено следећим речима. „Један преко мере славољубиви завојеватељ који само за дати о себи много говорити не штеди кров народа својега, и свој исти живот у бједствованије полаже да и друге многе под свој јарам силом оружја подложи, и да с већим числом робова своје више зла чинити може, мирне народе узнемирујући, лепе градове разоравајући, и благовоздјелане земље с мачем и огњем опустошавајући: да са Атилом у историји место заслужује, то се само каже.” „Остати ће свету на мрзост и на поругајије један народ који мајсторски пише и говори (мој курзив), а неправедно и бешчеловјечно поступа и твори; који своју реч не држи, и веру дату ломи и гази.” Очевидно је да се прва реченица тиче Наполеона, а друга француског народа. Зашто Доситеј не помиње име Наполеоново? Или због цензуре или због наде да би Србија могла имати неке помоћи од њега.

Иако није смео због цензуре, или није хтео из обзира према аустријској династији, да спомене Фридриха Великог, којега је морао ценити више од свих просвећених апсолутиста, ипа кје навео два његова стиха у чланку *О злоби у Совјетима здраваго разума* као „једног премудрога и храброга краља реч, коју сам у његовој књизи *Филозоф Сансуци* (!) наречен је прочитала.” Међутим, наслов те књиге је *Oeuvres ou poésies diverses du philosophe de Sans-souci*. Да ли Доситеј није знао тачан наслов књиге или није знао француски читати или је хтео да изгледа као да се ту ради о неком кинеском филозофу? Ово треће изгледа највероватније.

Мора бити да је цензура књига у Аустрији за време Доситејево била врло строга и да је био забрањен велики број писаца и дела, јер је Доситеј био у пријатељству са цензором српских књига у Бечу, о коме у другом делу *Живота и прикљученија* (у писму из Кенигсберга) пише „... доброхотна и љубезна срца, мужем господином Атанасијем Секерешом много сам се ползовао...”, а у *Етици* (гл. 4, чл. 2): „О, Секерешу! Ти љубезна душо!”, па ипак је морао да се много довија како ће и где шта да каже.

На основу изнесених тврђњи, слутњи и сумњи, види се да поново треба проучити целога Доситеја, и да то треба да учине филозофи, да пронађу порекло и изворе његових идеја, којих је много више него што се мисли, јер је Доситеј врло много читao и успевао да све то асимилује. Једини филозоф који је проучавао Доситеја Милан Кујунџић у овојој књизи *Филозофија у Срба* (I део, Београд, 1868) ограничио се на то да преприча његов живот, и изреба његове мисли, наводећи дословно скоро половину од њих. Питање о њихову пореклу уопште није ни поставио и није дао никакву детаљнију и дубљу анализу. Само на једном mestу вели да је Доситеј дошао на сличну мисао као и Русо (стр. 48). На kraју књиге поредио је Доситеја са Руском, Волтером и Вуком Каракићем, али само по узори коју је играо, а не и по идејама.

У томе проучавају треба нарочиту пажњу посветити нараво-ученицима у *Баснама*, *Совјетима* и оригиналним чланцима *Собранија* и *Мезимица*. Треба испитати уколико је превод *Етика*, јер у њој чак има и цитата из наших народних песама. И испитати откуда то да Доситеј, који непрестано говори о Сократу и наводи Аристотела, пише *Етику*, „по системи г. професора Соави”, чије је име тешко наћи у историјама филозофије и лексиконима. Да није непознати Соави изабран за фирму забрањених мисли познатих писаца?

Али за то је потребно да историчари израде тачан списак забрањених дела, да би се могло знати које писце Доситеј није смео ни поменути, ни наводити, него је морао њихове мисли самостално изразити. Овај списак је потребан и за проучавање осталих писаца XVIII и веће половине XIX века. Осим тога требало би издати сву архивску грађу о Доситеју, у целости или обрађену као што је учињу т. Васа Стјић у својим *Новосадским биографијама*.

Најзад, треба и даље проучавати његов живот, проверавајући, колико је то могуће, тачност онога што он о себи пише. Зашто је, на пример, Доситеј био само три недеље у Паризу, а шест месеци у Лондону? Зашто о Паризу врло мало говори и упућује читаоце на неког оновременог „Бедекера”? Је ли он заиста био само на тробу Фенелонову, иако је шест година пре његова доласка у Париз умро Волтер, годину дана раније Даламбер, а исте године Дидро?

У *Српском књижевном гласнику*, у св. 4 за 1940. год., на стр. 317, у приказу *Војвођанског зборника* II, налази се ово тврђење о моме чланку Један ауг према Доситеју: „Чуди нас само г. Марићева претпоставка о „непознатом” Соави-у, за чије име он мисли да је било само „фирма” Доситеју за идеје које су биле на индексу. Верујемо да је утисак о г. Марићевом незнанju за Соави-а резултат само рђаве стилизације.”

Та „рђава стилизација” из које је писац добио „утисак” о моме „незнанju за Соави-а” изгледа овако: „Треба испитати уколико је превод „Етика”, јер

у њој чак има и цитата из наших народних песама. И испитати како то да Доситеј, који непрестано говори о Сократу и наводи Аристотела, пише *Етику*, „по системи г. професора Соави”, чије је име тешко наћи у историјама филозофије и лексиконима. Да није непознати Соави изабран за фирму забрањених мисли познатих писаца?”

Ако се из овога не тражи „утисак”, него се схвати обичним разумом, под претпоставком да се знају значења речи курзивом истакнутих у цитату: „уколоно”, „тешко”, „непознати”, „изабран” и „познатих”, види се да нема ни трага некој претпоставци да Соави није постојао, и да га је Доситеј измислио. Ту се указаје на чињеницу да је Доситеј, који је познавао такве моралисте као што су Сократ и Аристотел, дао слободан превод етике једног тако мало познатог филозофа да му се ни име не налази у већини историја филозофије и лексикона, а претпоставља се да је могао учинити зато да у ту књигу лакше унесе и мисли забрањених славних писаца.

Реч „непознат” не значи „онај за кога нико не зна”, а још мање „онај који не постоји”, него „онај који није општепознат или је слабо познат.” И, најзад, како је могуће изабрати писца који не постоји па превести његово дело или по његову узору написати своје?

Да је Соави као филозоф непознат, мислим да није потребно доказивати, нарочито јак се о њему говори у вези са Сократом, Аристотелом, Кантом, Волтером итд., као што је случај у моме чланку. За ове филозофе зна скоро сваки школован човек, и чланци о њима налазе се у свима историјама филозофије и свима лексиконима. О Соави-у скоро нико од школованих људи не зна ништа, име му се не може наћи ни у Ларусу, ни у Брокхаусу, ни у Мајеру, ни у већини историја филозофије. Најисцрпнија историја филозофије, Ибервег-Хајнцеова, доноси о њему свега шест реди, иако је оделак у коме се говори о Соави-у написао Талијан, Кредаро. Од енциклопедија, колико ми је познато, има чланак о Соави-у само *Encyclopédia italiana*.

Соави је рођен у Лугану 1743. г., а умро у Павији 1816. г. Био је професор филозофије на Универзитету у Парми, писао је и преводио уџбенике за филозофију, од којих су неки доживели врло многа издања, али није био мислилац, стваралац. Био је следбеник француског филозофа Кондијака, оснивача сензуализма, а и то је постао можда захваљујући случају што је Кондијак живео у Парми десетак година, као васпитач Инфанта, каснијет Вељводе Фердинанда од Парме.

Да се види колико је Соави код нас познат, довољно је упозорити на то да је Милан Кујунџић, који је студирао филозофију у Бечу, Минхену, Паризу и Оксфорду, био професор философије на Великој школи у Београду и који је написао низ расправа из филозофије, у својој *Филозофији у Срба* каже да је Доситејева „Етика” превод „с француског”, а Доситеј и Павле Соларић, који су га преводили, и сви књижевни историчари који су га помињали пишу његово име Соави, иако се он стварно звао Франческо Соаве.

Према свему реченој мислим да сам имао право да напиша „непознати Соави”, а „утисак” пишев о моме „незнанju за Соави-а” могао је потећи само од површног читања мого члanka.

О нашем језику и правопису

Нико не живи довољно дugo да би о језику могao знати више од нешто мало.

W. I. Entwistle, *Aspects of Language*

Језик стварају милиони људи стотинама хиљада година. Он је инвентар свих ствари и живих бића које је неки народ запазио да постоје у природи, свих оруђа које је он успео да начини или да их прихвати од других и да се њима служи. У њему су садржани називи за све људске односе који су постојали у неком друштву, за сва опажања, осећања, маштања, тежње, жеље, радње и све доживаљје којих је један народ свестан да их је имао. Језик није само средство за споразумевање међу људима, што сви признају, него још више инструмент мишљења, што се обично превиђа, иако многи психологи дефинишу мишљење као унутрашњи говор. Јер, мисао која није добила језички израз, није потпуно јасна ни своме творцу.

Језик је можда највеличанственија творевина човекова, увек жива и која се непрестано изграђује од почетка људског друштва. Зато је при сваком расправљању о језику потребна врло велика обазривост; можда чак страхопоштовање према једино живом што нам је остало од свих предака, па и најудаљенијих. То нарочито треба имати на уму и при самој помисли на неке реформе које се тичу језика.

Српскохрватски говорни језик је један језик, и то већма један него језик ма којег великог народа европског. Да би истакао велику разлику међу немачким дијалектима, један немачки филолог је рекао да се лакше може споразумети Француз са Кинезом него Немац из Вестфалије са Немцем из Тирола. (Behaghel, *Die deutsche Sprache*). Природно је да се на основу једног говорног језика изгради један књижевни језик. Чак и кад би Срби и Хрвати живели у две различите државе, и не би били у добним односима, добро схваћени заједнички интереси би им налагали да израђују један заједнички књижевни језик, као што државе кроз чије територије протиче иста

река морају да се заједнички старају о одржавању пловидбе, одбране од поплаве и др.

Разлике које данас постоје између српског и хрватског књижевног језика настале су у току историјског развоја, који је био погодан за повећавање тих разлика, а који ће у будућности утицати на њихово смањивање, па хтеско ко то или не хтесо. Нарочито кад ће израђен речник са тачно дефинисаним значењима сваке речи, сваки писац који буде хтеско да адекватно изрази своје мисли (а то би требало да чини свако ко пише), употребиће увек ону реч која му за то може најбоље послужити, без обзира да ли је ту реч неко прогласио за „српску“ или за „хрватску“. А многе „само српске“ и „само хрватске“ речи већ сад би престале то да буду кад би се извршила мало подробнија анализа њихова.

Питање је да ли су данас те разлике толико многоbroјне као што се мисли, а осим тога важније је да ли их је више или мање него у прошлости. Међутим, ми стварно не знамо како се код нас данас пише. Сва издавачка предузећа, часописи, па и неки дневни листови, имају своје лекторе, који у добивеним рукописима мењају правопис, наречје, писмо, поједине речи и изразе, облике поједињих речи и др., и према томе где им је седиште удешавају те рукописе да буду „хрватски“ или „српски“. Једини изузетак у том погледу су чланци у овој анкети у Летопису, али и ту писци пишу понекад и против свог убеђења, сматрајући да ипак треба да се доследно држе једног од наметнутих им правописа.

Многима смета што наш језик нема једно име, и расправљају о томе да ли он треба да се зове српскохрватски, српски или хрватски и обрнуто. Међутим, чињеница је да он има два имена: српски и хрватски, и да то није једини предмет, појам, појава итд. који у нашем језику има два имена. Защто би други предмети имали права на два имена, само језик не? Ако Петар и Павле имају исту матер, она није Петрова или Павлова мати, још мање је петропавловска мати, него је Петрова и Павлова мати; али ће је мало ко тако звати, већ или само Петрова или само Павлова мати, према томе који му је ближи од њих двојице. Римљани су имали већу неприлику са називом свога језика: није се уопште звао њиховим именом, него латински, па иако је римска држава постојала дванаест векова и њихов језик после њихове пропasti био у знатној употреби у многим земљама још четрнаест векова, нико није сматрао за потребно да му мења име.

Сваки научни појам треба да има један назив, и лингвисти, наши и страни, зову наш језик у својим научним расправама једним именом, али нема никаква оправдања да се то тражи од грађана у свакидашњем животу. Ко још осим научника у научним делима назива биљке и животиње њиховим стручним именима (латинским)! Нико не зна кад је, како је и зашто је наш језик добио два имена. Ко зна, и откуд зна, да он баш сад треба да добије једно име и какво је то име које треба да добије? (Можда јуни који намерно и неоправдано наглашавају и труде се да повећају разлике између „српског“ и „хрватског“ језика, чине то и зато, или баш зато, што мисле да би се једино на тај начин могла сачувати оба имена.)

Сматра се да није добро ни што имамо два писма, и да треба што пре да дођемо до једног, а нико не испитује на који би се начин дошло до тога, нити да ли би од покушаја спровођења тога било више штете или користи. Они који спомињу пример Турске, где је револуционарним актом уведена латиница, мисле можда да би и код нас требало тако поступити. Наш случај са турским нема никакве сличности. Онде је цео народ (односно један мали његов писмен део) оставио своје компликовано и примио туђе много једноставније писмо. Код нас би један део народа требало да напусти писмо које сматра својим и које је више пута било забрањивано (а још је жив велики број људи који памте две такве забране) и да прими писмо које му је за време забране натурирано а које и он и онај други део народа сматра да припада оном другом делу народа. Осим тога, то друго писмо није практичније, и број писмених је код нас већи него код Турака за време реформе.

Наш случај је више сличан немачком, утолико што и Немци имају два писма, али и поред тога што нико не мисли да једно писмо припада само једном делу народа а друго само другом, још увек су код њих у широкoj употреби оба писма.

Нужанали не и довољан услов за увођење једног писма код нас биће испуњен кад већина народа не буде више сматрала ћирилицу српским а латиницу хрватским писмом. Међутим, данас ни школе не раде довољно у том правцу.

Два наречја се исто тако сматрају за сметњу једном књижевном језику, али иако сви држе да би требало примити једно наречје, нико не признаје изједначења која живот сваки дан врши, већ исправља и екавце и ијекавце ако когод од њих напише или изговори неку реч онако како она гласи у другом наречју. Смешно је, на пример, у језику где влада начело „пиши као што говориш“ и где сви говоре „железница“ тражити од Срба екавца да пишу „железница“, као Словенци, који имају други језик, а забрањивати им да пишу „железница“ као Срби ијекавци и Хрвати. Позивање на реч „железо“ неоправдано је, јер екавци кажу „гвожђе“.

Да би се дошло до једног наречја, треба најпре да оба добију равноправност, јер данас је нема ни у свим листовима, ни код издавачких предузећа а, што је најгоре, ни у школи. Не може се у једној школи „ријеч“ сматрати за правilan облик а „реч“ за погрешан, а у другој обрнуто. Присиљавати ученика да говори и пише другим наречјем, то је ограничавање личне слободе. То значи забранити му да врши покрете који нису погрешни и које он с лакоћом врши, а гонити га да изводи друге, за њега теже, а да тиме не постиже ни арукцији ни бољи резултат.

Оба облика, екавски и ијекавски, од речи које их имају сматрају се правилним, али их треба сматрати правилним сваки за себе, безусловно, независно од тога који ћемо облик узети од којих речи. У енглеском се многе речи пишу на два начина (*gaol* = jail, тамница; *plough* = plow, плуг) и свако по свом нахођењу узима који хоће од та два. Кад би се тако поступило код нас са двоструким облицима, њихов број би стално опадао (има ијекавца који кажу „прије“ али не кажу „послије“ већ после). А када би та толеранција потрајала неко време, требало би проучавањем штампаних текстова, ученичких

радова, аката упућених надлежтвима и др. утврдити у којем правцу се врши уједначавање, и тек тада тражити начина да се то убрза. Како год се тај процес развијао, не верујем да ће облик за све речи бити узет само из једног наречја.

Питање правописа је једноставније, и могло би се лакше и брже решити. Ту нема вековних навика, ни националних осетљивости (осим вештачки изазваних), и ради се о конвенционалним и практичним стварима. Али и за то мислим да духови нису довољно притремљени. Кад наши људи о томе говоре и пишу, они већином поступају као да још увек траје „рат за српски језик и правопис“ и да треба несумњиво да покажу да су „на страни напретка“. Као да би се данас уопште могло радити о томе да се вратимо „славено-србском“, чак и кад би неко не знал какве идеје заступао.

Требало би већ једном утврдити да ли је наш правопис заиста најсавршенији, као што се то код нас често чује, или је фонетички правопис сличан начину како путници бележе речи примитивних народа кад их први пут чују путујући кроз њихове земље, као што каже француски лингвиста Ф. Брено (Bignon, *Revue des deux tondes*, 15 aout, 1952, p. 592). — Енглески правопис је био фонетички у VI веку).

Исто тако требало би испитати и негативне последице борбе око књижевног језика и правописа по наш културни живот. Док смо ми водили борбу да из речи фисика избацимо „ижицу“ и „с“ и на њихово место ставимо „и“ и „з“, дотле су Енглези и Немци унапређивали физику, а у речи физика су оставили и „ипсилон“ и „с“, као што је било још код Грка. И требало би озбиљно поставити питање какви су изгледи за културни напредак народа у коме једна иста генерација мора да трипут учи правопис.

Због тога изједначење правописа код нас треба да буде тако брижљиво изведене, да се бар три генерације могу њиме служити. Јначе, мислим да правопис, када се једном утврди, не треба мењати све дотле док разлика између писања и изговора не постане тако велика да већина деце због тога не може да научи читати и писати.

Потпун и доследан фонетички правопис није могућ. Скоро ниједан писац енглеског речника није задовољан значима за транскрипцију гласова које је утврдило Интернационално фонетичко друштво, и измишља нове да би што тачније забележио све гласове. Наш службени правопис од 1928. г. приговара чак и Вуковом правопису да није довољно и доследно фонетички.

Вуково начело „пиши као што говориш“ значи „пиши језиком којим говориш“ и „пиши онако како изговораш“. Оног првог држи се сваки наш човек после Вука, а овог другог није се држао ни сам Вук, а још мање правопис од 1928. г. Њихово стварно начело било је „пиши као што ти се чини да чујеш“.

Правопис из 1928. г. имао је више грешака и формалних и стварних. Formalne су му грешке што је донесен иза затворених врата, без јавне дискусије, што многе промене које је извршио нису добро, довољно или никако образложене и што је неуједначеност у правопису која је раније постојала, још појачао. Стварне су му грешке што је вршио промене у погрешном правцу: вршио је гласов

не промене сасвим произвољно, као и Вук, састављао је заједно по две и три речи, и прогласио их за једну реч; утврдио да неке изразе треба писати некад као једну а некад као две речи иако се једнако изговарају; без потребе је компликовао и мењао писање великих почетних слова, расстављање речи на слогове и писање скраћеница.

Ко верује да се у Вуково време изговарало и чуло „председник“ а данас „претседник“, да је уопште настала ма каква промена у изговору те речи и да се променом у писању нешто добија, без обзира да ли је промена у изговору настала или није? Закон о асимилацији сугласника подсећа ме на догму о трансупстанцијацији, и још је мање образложен од те дорме. Јер, док су теолози расправљали о томе у којем се моменту хлеб и вино претварају у тело и крв Христову: у тренутку свештениковог благослова, у устима верника или у току варења, филозози нам не кажу да ли се звучни сугласник пред беззвучним претвара у звучни на нашем језику, негде у устима или у уху или чам се то само чини. Изгледа ми да је тај закон формулisan на основу Вуковог правописа а не на основу стварног изговора. Ако Енглез своју реч „question“ јасно изговара „квесчн“ а Рус „считать“ као „считаћи“, питање је да ли се не би и код нас изговарало „счистити“ кад не би писало „щистити“. Међутим, о томе није потребно никакво нагађање и резоновање, кад се могу снимити и покрети који производе звуке и сами ти звуци, па видети какав је стварни изговор.

Разумљиво је да код етимолошког правописа филозози имају главну реч, јер они познају историју језика и његове фазе развоја, које треба да се виде у начину писања. Код фонетичког правописа, који треба да забележи изговор речи, за то нема оправдања. Речи су звуци, звуци су предмет испитивања физике (односно њене гране акустике) а они се производе људским говорним органима, чију делатност проучава физиологија; али језик не чине ти звуци већ њихов смисао, што спада у психологију и логику. Према томе, физичари, физиолози, психологи и логичари (односно чињенице утврђене њиховим методама) треба да имају код фонетичког правописа своју реч као и филозози.

Вук Карапић није знао да је звук треперење ваздуха и да се чује само ако има одређен број трептала у секунди и амплитуду одређене величине, није знао да постоји интерференција звука; није знао да осећај звука траје деветину секунда и да се све оно што допре до нашег уха у том временском размаку мора на неки начин „слити“; није знао да наше гласнице трепере и кад читамо у себи (а не шапућемо и не мичемо уснама); није знао да се може увежбати да се чита само очима; није знао да свако слово читамо само док учимо читати, а да касније одмах познамо целу реч, као и сваки други предмет, чим је погледамо; није знао да се у француском глас с а у енглеском глас р на kraju речи чује само ако идућа реч почиње самогласником (а да ли се иначе заиста баш никако не изговара и не постоји чак и у нашој подсвести?). Нешто од тога Вук није знао, јер није био школован, а већи део није у оно време могао знати.

Онај ко хоће да пише „тачно“ фонетички не сме то чинити на основу тога како се њему чини да чује изговорену реч већ како

апарати забележе њен изговор, али се може десити да се на тај начин констатује да је чак и „србски“ ближе правом изговору него „српски“, а камо ли „председник“ од „претседник“-а.

Основни принцип сваког правописа је да се свака реч засебно пише. Свест о посебним речима у говору настаје тек после анализа. Према томе састављено писање речи може да буде и корак унатраг а не само знак развоја. Писати „например“ је културни скандал. То није израз из говорног језика већ узет из литературе. Грчко *παραδείγματος καρισμός* буквално је преведено на латински као *exempli gratia*, на енглески као *for example*, затим је, мало изменљено у духу језика, постало *par exemple* у француском, *zum Beispiel* у немачком и у нашем језику „на пример“. То није прилог већ елиптичка реченица. (Она би у француском гласила: *je vais vous expliquer cela par exemple suivant*, у немачком: *zum Beispiel führe ich das Folgende an*, у нашем језику: „подсећам на пример који ћу навести“ итд.). Место „на пример“ војвођански сељак каже „ко на прилику касти“. Како би то изгледало да се заједно напише!

За многе неоправдано састављене речи могло би се слично нешто утврдити (као што је „прекопута“, „уиме“ и др.). Осврнућу се само још на један пример који се не налази у правопису од 1928. ни у најновијем Белићевом, али се употребљава и има своје браниоце, то је „несумње“. И то је израз узет из књижевности. Код Цицерона се често налази *sine ulla dubitatione*, *sine dubitatione* или *sine dubio* (од кога Грка је то узео немам времена да тражим), код Француза је то постало *sans doute*, код Енглеза *no doubt*, код Немаца *ohne Zweifel* и код нас „без сумње“. „Без сумње“ значи без икакве сумње, значи да смо покушали да сумњамо па се не може сумњати. Ту је наглашено и „без“ и „сумња“ па се не сме писати састављено. Енглези још имају *doubtless*, Немци *zweifellos*, Руси „несомнено“, ми „несумњиво“. Несумњиво је оно што не изгледа сумњиво, па они који „осећају“ да „без сумње“ треба да буде једна реч, нека пишу „несумњиво“.

Сматрам да је са гледишта фонетичког правописа неоправдано писати неки израз једанпут са две речи другимпут са једном, као „у ствари“ и „уствари“ кад се у оба случаја једнако изговара. (У енглеском је то увек *in fact*, а у француском *en fait*). Објашњење да се ту ради о два значења није оправдано, тиме се уводи принцип из кинеског правописа у наш; код нас се не пишу значења речи већ њихов изговор. Само је у етимолошком правопису могуће да се речи различито пишу а једнако изговарају. Људи који хоће да „књижевно“ говоре труде се да код тих речи праве разлику и у изговору. Чуо сам већ неколико пута „углавном“ и „у главном“.

Зашто правити разлику у писању великих слова код имена људи и код географских појмова с једне стране и наслова књига и назива установа с друге стране? Ваљда зато да понекад не буде јасно из колико се речи састоје ти називи и наслови, па да се морају ставити под знак навола или штамплати другим типом слова него остали текст или да ученици у школи не би одједном научили правило о писању великих слова за више језика.

Расстављање речи на слогове треба да буде што једноставније, да га могу научити деца у школи, а не да захтева неко нарочито

познавање гласовних закона, творбе речи и др. и да меша по неколико принципа у једној речи. Кад би за употребу радио апарату требало знати теорију електромагнетских таласа, могло би се затворити деведесет девет процената фабрика које их произведе. Зашто „ћудљив“ које је постало од „ћуд+љив“ треба растављати „ћу-ђуљив“ или још горе „Голфски“ које је постало од „Голф+ски“ раставити на „Гол-фски“?

Код реформе правописа треба имати на уму да ми више нисмо народ са осамдесет процената неписмених, и да он не треба да се удешива само с обзиром на лакше учење читања и писања. Од свега што човек треба да учи најлакше је научити читати и писати. Иако имају компликован правопис, и француска и енглеска деца уче читати у првом разреду основне школе, као и наша. Код нас је број неписмених нагло пао, велик број деце иде у осмогодишње школе, а ићи ће их сваким даном све више. Правопис треба да им олакша учење граматике, страних језика и других предмета, а не да то отежава. Показаћу то на једном примеру. Прописује се да се пише „отсто“ уместо „од сто“, с образложењем да је то прилог, и да су речи од којих је састављен изгубиле самостално значење. Међутим, могло би се рећи да је то именица, јер се, на пример, „пет отсто“ може заменити се „пет процената“ (и у немачком је именица Perzent на исти начин постала). Да се одбрани становиште да је „отсто“ прилог треба се позвати на израз „од стотине“, који апсолутно исто значи; само се онда поставља питање зашто се ово пише одвојено а оно састављено. Све ово отпада ако се пише „од сто“; осим тога то олакшава учење страних језика, тако се латински пише reg centum, немачки vom Hundert, француски pour cent, енглески reg cent (скраћен латински израз) и ученик не може поставити питање зашто смо ми „осим света“, на које му професор не би могао разложно одговорити. Најзад, и учење процентног рачуна је лакше ако се пише „од сто“, јер то сваки пут јасно даје до знања шта је проценат. Да не говорим о томе да „отсто“ може изазвати да се пише и „потсто“ (под сто), јер се једнако изговара.

Најмање могу разумети чому су потребне новине у скраћеницима. Енглези су и данас задржали скраћенице које су употребљавали још док су писали латински: i. e. (id est, то јест), p. m. (post meridiem, после подне), e. g. (exempli gratia, на пример) и др. Шта је нама требало да мењамо т.ј. (то јест) у т.ј., које је код Руса т.е. (то јест), код Немаца d. i. (das ist) итд.? То се не може бранити ни особинама језика ни фонетичким правописом. Зашто да се докторска титула, која се у целији Европи обележава са Dr, код нас пише са д-р или др. Нисмо измислили ни докторате, ни науке из којих се они полажу, зашто да измишљамо посебне ознаке за њих?

Можда би у нашем правопису требало вршити друге измене. Има речи које се друкчије изговарају него што се пишу. (Не мислим на случајеве асимилације сугласника, који уопште нису научно утврђени, него се људима само чини да су такви како они кажу). На пример, постоји глагол „црвенети“ (постајати црвен), и „црвенити“ (чи-нити црвеним). Међутим, у говору се чује само „црвенити“. (Они које

су професори убедили да је то потгрешно, чине незнатну мањину.) Тако су писали и угледни војвођански књижевници још пре осамдесет година. Питање је да ли је то грешка или је та промена на развојној линији језика. Мени изгледа да је ово друго, и да би због тога требало писати само „црвенити“. У француском rouge значи rendre rouge, devenir rouge; у енглеском to redder значи make or become red. Дакле у оба језика исти глагол значи и начинити црвеним и постати црвен. Кад би наш правопис био етимолошки, писало би се и „црвенети“ и „црвенити“, али би се читало само „црвенити“. Дакле, понекад је фонетички правопис конзервативнији од етимолошког, јер не само да не дозвољава друкчији начин писања него ни савремен изговор.

У овој анкети било је речи и о научној и о техничкој терминологији. Требало би радити и на њиховом изједначавању и утврђивању. Али и за то су потребне многе предрадње. Требало би проучити све термине који су били или су још у употреби, са логичке и језичке стране, где су у употреби, од када и како им је порекло. Требало би начелно решити да ли смо за прилагођавање страних израза духу нашег језика или ковању нових (што се обично своди на скоро буквални превод и не буде у духу нашег језика). Ја сам за први принцип, из више разлога: снај ко хоће да се служи страном литератуrom, не мора у том случају да учи и те речи; такве је термине лакше научити и, најзад, име се веже непосредно за предмет, односно за појам, као и у матерњем језику, и искључује све друге асоцијације које чак могу отежавати памћење или разумевање речи. На пример, број који се добија дељењем два броја математичари су назвали „количник“. Међутим, тако би се, с истим правом, могао назвати резултат ма које рачунске радње, јер се у свакој пита „колико је...“ Због тога је тај назив теже запамтити (са правим значењем) него латински „квацијент“. Хтети по сваку цену ковати наше оригиналне термине, сматрам за романтизам и мегаломанију, осим ако се у народу појаве за то нове речи. (После појаве првог авиона у Новом Саду настао је назив „крилатица“, који се није раширио ни сачувao, а кад је Нови Сад добио аутобус на спрат, јавила се реч „опратовац“). А мислим да се вештачки коване речи код нас не могу дugo одржати. (У Миклошичевом Речнику старословенског језика има много речи изведенних од „вино“, од којих већина не постоји у данашњем језику.)

Што се тиче речника, мислим да је крајње време да и наш ученик, студент и сваки образован човек добије већ једном приручну књигу да у њу загледа кад год не зна тачно шта све значи и како се пише која наша реч, као што већ давно имају остали европски народи, сваки за свој језик. Наравно да тај речник више не може бити „истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима“, него значење сваке речи треба да буде дефинисано или описано. Да ли би и код нас тај посао боље обавио какав Ларус, Литре, Вебстер, Грим и сл. или нека група људи, тешко је рећи.

Према свему реченом мислим да су сва питања, покренута у овој анкети, и правописа, и речника, и стручне терминологије, и наречја и писма важна и да их треба решавати у ближој или даљој

будућности, али тек пошто се за то изврше озбиљне и свестране припреме. Никаква комисија, како год она била састављена, ма и од најкомпетентнијих лица није у стању да одмах сутра реши ниједно од горњих питања.

Моћи ће се сматрати да је ова анкета у Летопису успела, ако се сва ова питања на неки начин одрже на дневном реду у нашој јавности све до њиховог успешног решења.

V

СТУДИЈЕ

Вукове реформе српског књижевног језика и правописа учиниле су да српске књиге из XVIII и са почетка XIX века буду каснијој читалачкој публици, чак и образованој, тешко приступачне и неразумљиве, и да скоро искључиво постану само предмет научног истраживања. Међутим, и ово проучавање, које није ишлоовољно ни у ширину ни у дубину, и није обављано ни са потребном савесношћу ни критичношћу, вршено је само делимично, јер су касније многи старији писци и још већи број дела, њихових и признатих писаца, проглашени да не спадају у књижевност. Осим тога дошли су преурањени општи прегледи књижевности тога доба.¹ који су давали утисак као да је овај предмет већ скоро потпуно проучен, да се углавном има о њему јасна и тачна слика, која се може још попунити само извесним појединостима, али које је неће битно изменити. Због тога је данас, када се код нас настоји да се што боље организује и изводи рад у свима научним областима, потребно што више указивати на нетачности, недостатке, пропусте и празнине у ранијим научним радовима, да би се исправили на њима засновани криви погледи. Овде ће се изнети један такав пример.

Почевши са Бојићем,² од 1815. године, па све до наших дана кроз дела у којима се излаже историја српске књижевности и кроз посебне чланке у којима се помиње Атанасије Стојковић провлачи се тврђња да је он написао два романа, *Кандор*³ и *Аристид и Наталија*⁴. Установио сам да ова тврдња уколико се тиче Кандора није тачна. *Кандор* није роман, као што Платонови *Дијалози* нису драме, није ни филозофски роман, какве је писао Волтер, и поред извесних елемената какви се у романима налазе, на пример, описи природе

¹ Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, 1909. и *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1914.

² Лазар Бојић, *Памјатник мужем у славено-србском књижеству славним*, 1815.

³ Атанасије Стојковић, *Кандор или откровеније египетских таин*, Будим, 1800.

⁴ Атанасије Стојковић, *Аристид и Наталија*. Перва честица, Будим, 1801.

и дијалози између једина два лица у њему, него је то спис филозофске садржине.

Проучавајући Стојковићеву *Физику*,⁵ која није обична популарна физика иако је и сам њен писац међу такве убраја,⁶ него делописано у духу и са изразитим тенденцијама филозофије просвећености XVIII века, и више ради пропагирања тих идеја него ради ширења знања из физике, морао сам погледати и остала његова дела. Између њих нарочито ме је заинтересовао *Кандор*, који својим насловом подсећа на Волтерова *Кандид*,⁷ а поднасловом изазива слутњу као да се ту ради о нечем нарочитом.

Већ на први поглед ова књижица од осамдесет и седам страна мале осмине, неподељена на главе, и чији је текст само на неколико места прекинут са по једном или више речи штампаних крупним словима у посебном реду, али које нису наслови, него саставни делови реченица које им претходе, не изгледа као роман. Кад се прочита само прва реченица у њој, из посвете Сави Вуковићу, доброврору-издавачу *Вечитог календара Захарије Орфелина и каснијем оснивачу новосадске гимназије*, „по објешчанију мојему... истини сија во кратцје написах”, почиње оправдана сумња да то неће бити роман. Она се још појача читањем предговора, где се каже да су у књизи изложене мисли које су се допале Вуковићу кад му их је писац излагао приликом њиховог заједничког путовања у Сегедин, Темишвар и Пешту те године, и где се моли читалац неизвежбан у размишљању да чита полако, и док једну ствар не разуме да не прелази на другу. А ко прочита и само дело, мора се зачудити како је могло бити оквалификовано као роман, и то од више писаца на српском, руском и немачком језику.

„Фабула” овог „романа” без догађаја и без личности врло је једноставна и кратка. Кандор, двадесетвогодишњи син сиромашних родитеља, жељан науке а нездовољан са оно мало знања што га је могао да стекне у неком великом граду своје отаџбине, наумио је да оде у Мемфис, у Египат, „где науке најбоље цвјетају”. Последњег јутра пред свој полазак Кандор се попне на високо брдо изнад града да још једном види излазак сунца у своме завичају. Док он задивљен посматра тај призор, природу око себе и цео хоризонт, приступи му један старац дуге седе косе и браде, у белој хаљини, са књигом у једној и свећом у другој руци и упита га ко је он и шта тражи на овој гори, која је под његовом влашћу и где непосвећени немају приступа. Задовољан Кандоровим одговором и његовом жељом за сазнањем старац га позове да дође сутрадан у исто време на исто место, па ће га он учити и неће морати да иде у Мемфис, јер истина није везана за неки нарочит град: „луче љене божествене вејјду сут распострете једнако”. Кандор једва дочека друго јутро да се опет састане са старцем. Овај га сад одведе у неку густу непроходну шуму, где у шибљу кроз које нису могли да прородру ни сунчеви зраци, помоћу тајanstvenih

⁵ Атанасије Стојковић, *Физика*. Част I-III, Бујим, 1801—1803.

⁶ А. Стојковић, *Система физики*, I. Харков, 1813, на крају књиге, у наведеној литератури.

⁷ Латинска реч *candor* значи искреност, поштење, а француска реч *candid* значи простодушан, искрен.

Кандору неразумљивих речи отвори нека врата и уђу у огроман врт са алејом до неба високих кедрова и огромном округлом мраморном палатом. Ту је старац дуже времена по целе дане учио Кандора, увек на другом месту, у другој дворани, сеници, пећини. А кад му је изложио све науке, пробудио га је једне ноћи у поноћ, увео га у „храм премудрости” да онде види последње истине, затим се претворио у анђела, дигао се у ваздух, а с њим је ишчезала и палата и врт, и Кандор се нашао на обичном отвореном пољу.

За све време учења говори само старац, Кандор свега једанпут постави само једно питање,⁸ а никад никакав приговор. Већина наука којима старац учи Кандора само се по имену набраја, а оно што му подробно излаже и доказује то су филозофска учења, већином Кантова морална филозофија, његов категорички императив, постулати практичног ума и неки делови његове трансценденталне естетике, о простору и времену, и трансценденталне логике, о разуму и судовима. Кантово име се никде не спомиње, јер су његова дела и његова филозофија били у то време у Аустрији забрањени.⁹ Излагање је једноставно и јасно, тако да по стилу не подсећа на апстрактног и тешко разумљивог Канта, а избегнута је и употреба извесних израза карактеристичних за Кантово учење; на пример, реч дужност, која означава централни поја његове моралне филозофије, употребљена је само једанпут.¹⁰ Понекад се удаљује од Канта, и налазе се у њему реченице које подсећају на друге филозофе: стоику, Плотина, Декарта, Берклија, или су дословно из њих узете. Али осим ових, понекад скоро неприметних прелаза, има и очигледних одступања и неслагања са Кантом. Познаваоци Кантове филозофије ће читајући Кандора моћи одмах све ово да набуђу, а многи би то и без ових указивања сами приметили. Остали читаоци треба да погледају Кантова дела: *Критику практичног ума* (друга књига, други главни део, III—VI) и *Метафизику морала* (у III одсеку прва три чланка),¹¹ па ће већ из самих наслова видети да се у Кандору расправља о истим стварима и у истом духу. Упоређивање текстова било би мало подуже, јер излагања у Кандору и код Канта не иду истим редом и начини су им врло различити: Стојковићев једноставан, сликовит и лако разумљив, а Кантов сув, апстрактан и компликован. Међутим и поред тога има скоро једнаких реченица код обојище, на пример: „ашче тако творимо, да наша дјела такова буду, даби их вес свет — или једино царство разумних слушчеств — за правила дјејанији својих узети...”¹² („Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die zugleich wollen kannst, dass sie ein allgemeines Gesetz werde.”)¹³

Да је Кантова филозофија главни извор за Кандора, види се најбоље из завршетка кад старац у поноћ у храму мудрости, туман

⁸ Кандор, 45.

⁹ Гласник Историјског друштва, књ. VI, св. 1 и 2. и Јавор, 1880, г., стр. 1403, писмо А. Стојковића Стратимировићу од 15. V 1799. г.

¹⁰ Кандор, 65.

¹¹ Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*. Reclam, Nr. Nr. 1111, 1112, 133. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Reclam, Nr. 4507, 85—93.

¹² Кандор, 36—37.

¹³ Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Reclam, Nr. 4507. 55.

чећи Кандору призор који има пред собом, открива му „последње истине”. „Дванадесјат свјежч јесу 12. начинов, којими ми јестество нас окружујушче мислити имјејем. Ови 12. начинов свјет свој и своју крјепост у разуму имјејут. Рјека она текушча представљајет нам чувствително, в р ј е м ј а, које вјечно течет и никогда не исти-чет. Все что разум мислит долженствует у времену мислити, и без поњатија времене ничто мислити неможет. Разум обаче наша имјејет около себе јешче једин зид... Овај зид јест простор или пространство, у којему ми все видиме веџчи примјечавамо, и изван којега ми ни једин предмјет примјетити не можемо... Может бити да би наш разум и даље простретисја мога, да он није чувствами обкољен...” Овде су, очигледно, врло сажето и сликовито изнесена учења из Кантове трансценденталне логике и трансценденталне естетике.¹⁴

Овим, наравно, нису исцрпени сви извори за *Кандора*. Изворе песама у њему требало би нарочито истраживати; а није ни решено питање да ли је све ово Стојковић узео директно из Канта. Међутим и без тога је већ јасно да *Кандор* није роман.

Откуда Стојковић да се бави филозофијом, и то баш Кантовом, није чудно. За Канта је могао сазнати још пре свога одласка у Немачку, из Трајићеве књижице *Забављеније јединага утра*,¹⁵ у којој се Кант спомиње двапут,¹⁶ а о филозофији се говори на десет страна.¹⁷ Осим тога Шафарик каже за Стојковића: „Er studierte Philosophie, Physik u. s. w.”¹⁸ а сам Стојковић пише из Гетингена Василију Крестићу у Руму: „Ја ћу овде слушати ову годину филозофскеје а на Годину теологическије Науке”.¹⁹ Кад Стратимировић пише о професорима универзитета у Гетингену,²⁰ спомиње и Кестнера (Kästner), професора математике и књижевника, који је био Кантов пријатељ.²¹

Како је дошло до тога да се *Кандор* сматра романом? Изгледа да је зачетник тога мишљења био чувени слависта Добровски, који каже да је Стојковић написао „zwei Romane, die mit vielen Beyfalle aufgenommen worden sind”;²² за њим је Бојић дословно поновио: „Такожде 2 романа који су са многим одобренијем воспријати”.²³ Касније су писци сматрали да треба да дају и неку карактеристику. Тако су Пипин и Спасович додали „Romane in sentimental-mystischen Geschmack wie es jener Zeit in Russland Mode war”,²⁴ а Степо-

¹⁴ В. Критика чистог ума, §§ 2—7 и 9.

¹⁵ Глигорије Трајић, *Забављеније јединага летнага утра или удивљеније јестествим красотам*, Беч, 1793.

¹⁶ Ор. сит., 67 и 76.

¹⁷ Ibid, 81—91.

¹⁸ Schafarik, *Geschichte der südslawischen Literatur*. III, *Das serbische Schrifttum*. I Abteilung, 330—331.

¹⁹ Јавор, 1886, 630, писмо А. Стојковића.

²⁰ Јавор, 1880, 1403.

²¹ F. Ohman, *Kants Briefe*. Insel-Verlag, Leipzig, 1911, 214, 260, 292, 361, 367.

²² J. Dobrowsky, *Slovanka*, Prag, 1814, 216.

²³ Памјатник, 91—92.

²⁴ Пыпинъ А. Н. и Спасовичъ В. Д., *История славянскихъ литературъ*. С. Петербургъ, 1879. Цитирано по немачком преводу, I, 278.

вич „два нравоучително-чувствителњији романа”.²⁵ Док је Шурмин био обазривији и написао „Два романтична списка... где имаде смјесе идиле, романтике, тадашње моралке и филозофских умовања (пријеводи)”,²⁶ Скерлић је хтео и да конкретно каже какве су идеје изложене у *Кандору* и погрешно написао „поучни и симболични роман *Кандор* са испољеним пантенистичким (!) тенденцијама”.²⁷ Једино је Јован Радонић био у праву са својом тврђом „мислим да је погрешно Стојковићев спис *Кандор* убрајати међу романе и идентификовати га са његовим сентименталним романом *Аристид и Наталија*.²⁸ Сви горњи судови, сем последњег, могли су настati услед непажљивог читања, летимичног прегледа *Кандора* или чак и неузимања у руке.

Сам Стојковић није сматрао *Кандора* романом. Он то није никде изричito рекао, али се то може закључити из његових писама, одашиљања његових књига угледним лицима и датума излађења његових дела. Стојковић је 11. септембра 1800. г. јавио Добровском да му шаље нека своя дела.²⁹ Ту је могао бити и *Кандор*, јер Стратимировић 24. августа 1800. пише Стојковићу да је примио *Кандора*.³⁰ 15. септембра 1801. Стојковић пише Добровском да му шаље своју *Физику*, и један роман, и каже: „Beide sind die ersten in ihrer Art bei meiner Nation, und beide sind über aller Erwartung gut aufgenommen worden.”³¹ Тај роман може бити само *Аристид и Наталија*, јер Стратимировић још 27. маја 1801. потврђује пријем *Аристида и Наталије*.³² Зашто би Стојковић слао *Кандора* Добровском годину дана после излађења и годину дана касније него Стратимировићу, кад је најважније да сваку књигу прво добије Добровски, који је обавештавао цео свет о новим књигама на словенским језицима? И објављивање Стојковићевих писама Добровском В. Францев тврди да је Стојковић том приликом послao Добровском *Аристида и Наталију*. Томе у прилог иде и чланак А. Соловјева *Срби професори универзитета у Русији (Политика*, 1. V 1937), где се каже да Стојковић „као научне радове наводи у своме службеном листу: ... 2) књигу *Кандор*..., 3) роман *Аристид и Наталија*...”

Питање *Кандора* није једино нерешено питање у вези са Стојковићем. Ми још увек не знамо многе ствари о овом нашем најобразованијем човеку из прве трећине XIX века и једном од највећих наших људи тога доба. Не знамо шта је студирао на универзитету, које предмете, из чега је полагао докторат, наслов његове докторске дисертације. Тако, Радонић пише да се професор у Гетингену Хајне (Неупе), филолог по струци, заузимао код митрополита Стратимировића да му не обустави помоћ.³³ Францев каже кад је

²⁵ Степовић А., *Очерки истории сербохорватской литературы*, Киевъ, 1899, 135.

²⁶ Б. Шурмин, *Повјест књижевности хрватске и српске*, Загреб, 1898, 253.

²⁷ Скерлић, *Историја новије српске књижевности*, Београд, 1914, стр. 111.

²⁸ Јован Радонић, *Приложци историји словенског препородаја крајем прошлога и почетком овога века*. Летопис М. С., књ. 201, стр. 55.

²⁹ Приложи за књижевност, језик и фолклор, књ. X, 176—190.

³⁰ Летопис, књ. 202 и 203, 198.

³¹ Приложи, X, 176—190.

³² Летопис, 202 и 203, 199.

³³ О р. сит.

Стојковић био је у посети код Добровског и да је овај лепо примио овог Шлецеровог ученика,³⁴ а Шлецер (Schlötzter) је био историчар. А математику и физику је Стојковић морао студирати, јер без тога не би могао бити професор физике и написати своје књиге на руском, а не би га највећи немачки математичар XIX века Гаус, који је у исто време кад и Стојковић студирао у Гетингену, спомињао у свом писму од 11. III 1799. године упућеном студенту Ђољану, каснијем мађарском математичару, оцу другог оснивача нееуклидске геометрије, пишући: „Was Stoikowitsch Dir von Negenborn gesagt hat ist nur halb war“³⁵ („Није могуће да је у то време био у Гетингену још један Стојковић и да се познавао баш са та два студента математике).

Није нам познато ни да ли је изашла друга свеска *Аристида и Наталије*, и ако није, зашто није.

Немамо библиографије његових радова. Наши историчари књижевности нису успели чак ни да препишу оно што има код Шафарика,³⁶ него су стално наводили да је Стојковић написао две књиге на руском, а Шафарик их набраја дванаест и још каже да то није све.

Његови биографи Богдановић³⁷ и Ратковић³⁸ су кратки, са непотврдјеним подацима и не наводе своје изворе. О Стојковићевом животу у Русији зnamо само оно што су Срби један другом писали и препричавали, али ништа из руских извора.

Његов превод *Новог завета*, одлазак са Харковског универзитета, покушај да придобије Србе сељаке да раде на његовом имању у Бесарабији као кметови остали су, без испитивања, као лага на његовом имену. Иако су о преводу *Новог завета* писали и Шафарик и Даничић, ствар није решена, јер они нису употребљивали Стојковићев превод са преводима на свим језицима које је Стојковић знао. Кад је Лукијан Мушички питао Вука Каракића откуда зна за Стојковићеву аферу у Бесарабији, он му је одговорио да то зна цела Бесарабија.³⁹ А ми данас зnamо да и оно што зна сав свет не мора бити истина.

Не зnamо ни тачан датум Стојковићеве смрти. Милованов у својој расправи *Физика у Срба* наводи 2. јун 1832. године по саопштењу последњег Стојковићевог рођака. Тај датум после сви наводе. Међутим у *Летопису*⁴⁰ се наводи једно писмо од 12. јула 1832. г, у којем се каже да је Стојковић у Петрограду жив и здрав, а кнез Милош Обреновић му је писао још 29. септембра 1832.,⁴¹ што он,

³⁴ Прилози, X, 176—190.

³⁵ *Mathematikai és természettudományi értesítő*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1907, 329.

³⁶ О р. с.т.

³⁷ К. Богдановић, *Атанасије Стојковић*, Срб. нар. лист, 1838, стр. 268.

³⁸ Милутин Ратковић, *Постанак фондова школа србски у Руми*, Нови Сад, 1868, стр. 13.

³⁹ *Вукова преписка*, II, 257, 261.

⁴⁰ *Летопис*, 1832. г., част III, 148.

⁴¹ *Вукова преписка*, II, 792.

по Љуби Стојановићу, није могао примити, јер је два месеца раније умро.⁴²

Не зnamо ни зашто су се до краја живота дописивали са њиме представници Срба у Аустрији, Србији и Црној Гори — митрополит Стратимировић, кнез Милош и владика Петар I — и какве је све мисије он за њих вршио, и како је то могао.

⁴² Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Каракића*, Београд, 1924, 399.

Већ сточетрдесет година влада опште мишљење да Атанасије Стојковић, први српски физичар, није превео Нови завет, који је штампан под његовим именом 1824. у Петрограду и 1830. и 1834. године у Лайпцигу, него је то стварно превод Вука Каракића, поднет Библијском друштву у Петрограду 1820. г. и дат Атанасију Стојковићу да га прегледа а затим и да га исправи, што је он делимично (отприлике до половине) и учинио „искваривши га” и „у смислу и у језику”, као што је тврдио Вук,¹ а за њим многи поновили истим или сличним изразима.

Одавно сам посумњао у тачност ове тврђење и, што сам боље упознавао Стојковића и Вука, ова сумња је у мени све више расла. Стојковић се школовао у Руми, Шопрону, Сегедину, Пожуну (Братислави) и у Гетингену.² Студирао је права, теологију и филозофију и за време свога школовања био одличан ученик и студент. Знао је више језика: латински, грчки, немачки, француски, енглески, руски и нешто пољски и чешки. У основној школи и у гимназији учио је веронауку, а на универзитету слушао је предавања професора теологије Ајхорна, писца обимних и у оно време много цењених дела *Историјско-критичких увода у Стари и Нови завет*.³ Стојковић је био врло амбициозан, волео је да се истиче и да одржава везе са угледним личностима. У време превођења Новог завета живео је у Петрограду као државни саветник, а осим тога био је богат човек, са 26.000 јутара земље у Бесарабији.⁴ Шта би таквог човека могло навести да рад преводиоца чије се образовање и знање страних језика не може упоредити са његовим, злоупотреби и објави под својим именом?

Нико није тврдио да је плагијат његова *Физика*, коју је израђио одмах после завршених студија, него је, благодарећи њој, био

¹ Вукова преписка, VII, 702.

² Р. Ковјанић, *Атанасије Стојковић на студијама*, Београд, 1952. (Наст. матем. и физ., у ср. шк. бр. 4, стр. 47–56).

³ Joh. Got. Eichhorn, Historisch-kritische Einleitung in das Alte Testamentum, 3 Bd. 1780–1783. Historisch-kritische Einl. in d. Neue Test. 3 Bd. 1804–1814.

⁴ Ј. Радонић, *Атанасије Стојковић (1773–1832)* Београд, 1953. (Глас САН ССХII Одељ. друшт. н. н. с. књ. 2).

изабран за члана Научног друштва у Гетингену⁵ и за професора физике на Универзитету у Харкову и назван „славни писац *Физике на српском језику*”.⁶ Било би чудновато и необјашњиво да он у својој педесетој години присвоји туб превод дела које је до тада већ било преведено на многе језике и да га објави у издању друштва којем је о том преводу дао неповољно мишљење.

Осим тога, уместо да „руссославизира” Вуков превод, као што је рекао Шафарик,⁷ Стојковићу би било лакше и једноставније да Нови завет преведе са руског превода штампаног 1820. г. упоредо са цркенословенским његовим исправкама, особито кад се још узме у обзир да је Стојковићев језик често ближи тим језицима него Вуковом. Затим, може се веровати ономе што је Стојковић казао Стефану Живковићу: да више воли поново превести Нови завет него да га исправља,⁸ јер до истог искуства дође скоро свако ко у нечијем преводу, из било којих разлога, треба да изврши врло многе исправке.

О Стојковићевом преводу није објављен ниједан посебан приказ или критика. Постоје само две кратке белешке: у *Летопису* 1827. о издању из 1824. и у *Сербској пчели* 1840. о издању из 1834. У првој се каже да би вредно било коју главу као пример ставити у *Летопис*, али то „засад бити не може” и наводи се неколико речи: апостоловъ, учениковъ, да се види да је „ортографија славенска”.⁹ У другој се нетачно тврди да је Стојковић превео и Стари завет, наводи се почетак I гл. Еванђеља по Јовану и почетак I гл. Дела апостолских, износи се мишљење да је превод на више места слободан и обећава се да ће се други пут „опширије говорити о важности целог дела”,¹⁰ што није никад учињено.

Ни критичари Вуковог превода Новог завета који су о њему имали неповољно мишљење нису говорили о Стојковићевом преводу; једино је Петронијевић написао да Стојковићев превод није могао бити објављен у издању Руског библијског друштва без одобрења, као што је то тврдио Вук, и да је тај превод у Русији и Србији био забрањен 1836. године.¹¹

Тврђа да је Стојковићев превод плагијат није изречена на основу неке детаљно изведене и објављене критичке анализе него је узгред споменута у писмима и у радовима о другим темама, са недовољним или никаквим доказима. Потекла је од самог Вука. Он је 12. јула 1824. писао кнезу Милошу да је издао Огледе св. писма „да се зна какав је био онај мој превод Новог Завета, који су послије митрополит Леонтије, Атанасије Стојковић и Стефан Живковић у Бесарабији поправљали и кварили”.¹² А. С. Шишкову је, 14.

⁵ С. Марић, *Два писма Атанасија Стојковића* (Зборник за књиж. и језик МС, књ. XV, св. 2).

⁶ Zeitschrift von und für Ungern, Pesth, 1803, IV Bd. 4 H. 271.

⁷ Р. Ј. Šafarik, Geschichte der serbischen Literatur. Prag, 1865, стр. 456.

⁸ В. Преп. I, 71.

⁹ Сербский лѣтописъ. Будим, 1827, VIII, 176.

¹⁰ Сербска пчела. Будим, 1840, стр. 154.

¹¹ Неколико речи Северной пчели. Скупљени грам. списи III, 272–274.

¹² В. Преп. II, 563.

јан. 1825. јавио да му је, 18. окт. 1823, В. М. Попов вратио рукопис његовог превода који је Стојковић искварио (и можда неколико пута преписао с изјавом да је превод неисправан и недостојан за штампање.¹³) Попечитељству просвешченији писао је Вук 4. нов. 1847: „И тако он (Стојковић) искрививши мој пријевод и у смислу и у језику начини нови, који се без икаквога даљега прегледања и одобрења наштампа у Петербургу 1824. године”¹⁴. У писму Јустину Михајловићу 28. јан. 1848, каже: „Ја сам овај пријевод преводио прије 27 година, па кад за толико времена нијесам могао те згоде наћи, гледао сам да га наштампам макар како, да се не би по смрти мојој стално или други пут искварио као што је Стојковић већ једном учинио.”¹⁵

Ову Вукову тврђњу поновиће касније, сличним речима: Копитар, Шафарик, Миклошић, Даничић, Ст. Новаковић, Ђорђе Магарашевић, мл., Јагић, Скерлић, Л. Стојановић, Петар Борђић, Ирена Грицкат, Миодраг Поповић и др.

Кад је Вук поклонио рукопис свога превода Новог завета, са Стојковићевим исправкама у њему, Дворској библиотеци у Бечу, њен библиотекар, а Вуков ментор и помагач на изради тога превода,¹⁶ Јернеј Копитар, ставио је на тај рукопис овај запис: „Hoc apographum versionis primae Serbicae, ab auctore Vuk Karagich submissum Societati Biblicae Petropolitanae sic refictum a Serbo in Russia degente Athanasio Stojkovich, & tandem in favorem alias apographi ab eodem Stojkovich subministrati rejectu... Illam Stojkovichianam adulterationem vidi impressam, sed Russi nescio qua de causa hucusque nondum permisere publice divendi.”¹⁷ Дакле и Копитар каже за Стојковићев превод „прерађен” (refictum) и „фалсификат” (adulterationem), и да је Вуков рукопис одбијен јер је Стојковић поднео свој. Овде је неразумљиво зашто се он пита, 1831. г., што Руси не пуштају у продају Стојковићев превод, кад је већ изашло друго, лајпцишко издање.

Павле Јозеф Шафарик је пре 1833. г., за време свога живљења у Новом Саду, написао у својој *Историји српске књижевности*, објављеној после његове смрти, ово: „Stojković soll, sichern Vernehmnen nach, Karadžić's Übersetzung benutzt haben. Letzterer hatte nämlich seine Übersetzung des neuen Testaments der Bibelgesellschaft übergeben: sie wurde aber zuerst von Stojković durch und durch russoslavenisiert... dann auf sein Gutachten, als zu gemein, verworfenen, worauf Stojković seine Übersetzung der Bibelgesellschaft aufschwatzte. Für ein Plagiat soll unter andern auch das serbische Wort, „bodilo” st. κεντρόλ sprechen”. Даље каже да Стојковићев превод врви од несрпских речи, као што су: човећкъ, когда, востокъ, солнце и др. Из онога што је напред речено јасно је да је Шафариково „поузда-

¹³ Преп. III, 509.

¹⁴ Преп. VII, 702.

¹⁵ Преп. VI, 336.

¹⁶ Грам. списи, III, 338.

¹⁷ Запис на трећем празном листу од почетка I св. рукописа Вуковог превода Н. завета у Бечкој библиотеци. Исто у Б. Даничић, *Вуков пријевод. Н. З.* Београд, 1862. (прешт. из *Видов-дана*).

но чувење” (sichern Vernehmen nach) дошло од Вука или од Копитара.

Неће бити тачно ни да је Стојковић натурио (aufschwatzte) свој превод Руском библијском друштвом, јер Јагић у својој расправи, о којој ће касније бити реч, каже да је Стојковића ради превода позвао у Петроград министар просвете Галицин.

Шафариков приговор Стојковићу због напред наведених несрпских речи је потпуно неоправдан. На основу чега би се могло претпоставити да ће Стојковић после двадесет година живљења у Русији, од тога десет година проведених у предавањима на универзитету и писању врло обимних дела, и једно и друго, разуме се на руском, преводити на други и бољи језик од онога којим су писана његова дела пре одласка у Русију: *Кандор, Аристид и Наталија, Српски секретар и Физика*. И с каквим правом би се то од њега могло тражити? То значи приговарати му што он није био реформатор српског књижевног језика.

„Бодило” заиста има и код Стојковића и код Вука, у Делима апостолским гл. XXVI, ст. 14. Навешћу тај стих у преводу Вуковом (В.), затим Стојковићевом (С.), па руском (Р.), немачком (Н.), француском (Ф.), енглеском (Е.) и латинском (Л.) и у грчком оригиналу (Г.).¹⁸ Тако ћу поступати и касније где год будем упоређивао Стојковићев и Вуков превод, а понедеј ћу изнети и разлике између Вуковог превода у рукопису у *Огледима св. писма* и у штампаном преводу, као и између Стојковићевих исправки у Вуковом преводу и његовог објављеног превода.

Ево поменутог стиха:

В. Тешко ти је противу бодила праћати се.
С. труđно ти е противъ бодила тратъати се.
Р. Трудно тебе идти противъ рожна.
N. Es wird dir schwer sein wider den Stachel zu löcken.
F. Il te seraït dur de regimber contre les aiguillons.
E. it is hard for thee to kick against the pricks.
L. durum est tibi contra stimulos calcitrare.
G. σκληρὸν σοι πόδες κέντρα λαχτίζειν.

Стојковић на овом месту није у Вуковом рукопису начинио никакву измену, али је у свом преводу „тешко” заменио са „трудно”. Вероватно због тога што ни у оригиналу и ни у једном од ових превода, осим у немачком, на томе месту не стоји реч која значи „тешко”. У црквенословенском преводу (цсл.) ту се налази „жестоко”. Осим тога, тај стих код Стојковића почиње малим словом, као у енглеском и у латинском. Према томе, Стојковић је имао при пре-

¹⁸ В. С. Каракић, *Огледи Св. писма. Лайпциг, 1824.* В. С. Каракић, *Нови Завјет господе нашеја Јесуза Христа. Беч, 1847.* Ат. Стојковић, *Новий Завѣтъ господы нашего Йесуза Христа. Лайпциг, 1830.* — *Новий Завѣтъ господы нашего Йесуза Христа. Съ Петроградскаго издания Св. Синода. Нью — Йорк, 1920.* — M. Luther, *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift. Berlin, 1925.* — L. Seconde, *La Sainte Bible. Paris, 1924.* — The New Testament and Psalms of Our Lord and Saviour Jesus Christ. London, 1917. — Th. Beza, *Novum Testamentum. Berlin, 1878.* — Novum Testamentum Graece. London, 1883.

вођењу оригинал и још који превод поред Вуковог, ако га је у то време још имао, односно његов препис, како га је обедио Вук.

У Вуковом *Рјечнику* нема реч „бодило”, а у *Рјечнику Југословенске академије* стоји да се „бодило” (*stimulus*) налази код Марина Аржића. Међутим, Вук је у рецензији на *Српске новине*, у фебруару 1814, написао да се, кад неке речи нема у народном говору, може употребити туба или словенска реч или скована реч која ће бити прилична томе значењу, нпр. „бодило” за „бајонет”.¹⁹ Овде Вук није сковао реч „бодило”, јер није у питању бајонет, него штап са гвозденим шилјком за гоњење стоке. Шарић²⁰ је на том месту ставио „остан”, која се налази у Вуковом *Рјечнику*, са значењем *Stachel*, *stimulus*, баш исте речи као у немачком и латинском преводу.

Биће да је тај стих пословица. Тако је у грчком, латинском, немачком, француском, енглеском и руском.²¹ Истина да такву пословицу нисам нашао у нашим збиркама, а прегледао сам оне које су објавили: Ј. Мушкатировић, В. Каракић, Ј. Памучина, М. Стојановић, Б. Даничић, М. Капетановић, Ј. Шкарпа, И. Касумовић и А. Шимчик. Али то још не значи да их нема међу онима до којих нисам могао доћи, као нпр. оне које су забележили: П. Р. Витезовић, Т. Миклоушић, Алтести и др., или је можда тај стих преузет из неког од наших ранијих превода Новог завета, нпр. П. Петрећића, Б. Кашића, П. Кнежевића, које такође нисам видео.

У *Luni*, додатку загребачких немачких новина, изишао је, 1847. бр. 98, похвалан чланак о Вуковом преводу Новог завета, где се опет тврди да је Стојковић покуђио Вуков превод што је написан простијим народним језиком, поправљао га, замењујући у њему српске речи руским, нпр. когда—када, солнце—сунце, и да је доцније по Вуковом преводу начинио свој.²² Чланак је без потписа, али у примедби испод текста стоји: „Овај је чланак посао једнога човјека који је тако знатан у Славенској књижевности да се на његов суд може сватко ослонити са свијем.” (Превод Б. Даничића). А. Стојановић мисли,²³ а Радивој Врховац тврди да га је писао Ф. Миклошић,²⁴ што је врло вероватно, јер он је после Копитареве смрти (1844) помагао Вуку око превода,²⁵ па не би било згодно да се зна да га он јавно хвали.

Бура Даничић је 1862. објавио један опширенји рад,²⁶ да би истакао лепоту језика у Вуковом преводу Новог завета. Каже да је

¹⁹ А. Стојановић, *Живот и рад В. С. Каракића*. Београд, 1924, стр. 98.

²⁰ Ј. Ђарич, *Sveto pismo III*. Sarajevo, 1942.

²¹ G. Ed. Benseler, *Griechisch-Deutsches Schul-Wörterbuch*. Leipzig, 1896, вид. *κέντρον* — Ed. Margalit, *Florilegium proverbiorum universae latinitatis*. Budapest, 1895, стр. 484. — E. Geissler, *Der Grosse Duden*. Leipzig, 1938, в. *Stachel*. — Short Oxford English Dictionary, 1955, в. *kick*. — А. Ђурковић, *Речник руско-српскохрватски*. Београд, 1946, в. *рожон*. — Е. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Т. 6. Paris, 1958, в. *regimber*.

²² Б. Даничић, *В. Лазићу Ј. Беч*, 1848, стр. 8.

²³ А. Стојановић, ib. стр. 634.

²⁴ Р. Врховац, *Карактер и рад Буре Даничића*. Нови Сад, 1923, стр. 14. прим. 1 испод текста.

²⁵ Грам. списи III, 363.

²⁶ Б. Даничић, *Вуков пријевод Новога Завјета*. Београд, 1862.

овај рад написао још 1847, кад је изашао Вуков превод, али га није могао одмах штампати. Ту је изнео око шездесет реченица из Вуковог превода, упоредивши их са одговарајућим местима у разним преводима на страним језицима и са десет у Стојковићевом преводу,²⁷ са констатацијом да је Вук увек „најлепше првео од свију”, са закључком: „што се тиче језика ово ајдел Вуково не може да не припада међу најлепше пријеводе светога писма што их има.” Осим тога, изрећао је, на читаве три странице, поједине речи из Вуковог и Стојковићевог превода, нпр. кад—когда, тада—тогда, зашто—зачто, исток—восток, и сл.²⁸, затим је навео Копитареву забелешку на рукопису Вуковог превода и додао: „Дакле Вук је оне књиге (рукопис има две свеске, I са 315 и II са 372 листа) писао, а Стојковић онако поправљао! Ето како је постао тај пријевод који није ништа друго него искварен Вуков.”²⁹

Стојан Новаковић је, 1865, у својој *Библиографији*, испод наслова Стојковићевог превода Новог завета, ставио, ситним словима, „Шафарик: Како смо поуздано чули, Стојковић је употребио пријевод В. С. Каракића.” Почетак ове реченице је дослован превод из напред наведеног места код Шафарика.

Борђе Магаращевић је, 1898, у *Летопису* поновио оно што смо видели да је било у *Луни*, и завршио овом тврђњом: „И тако је Стојковић по Вуковом преводу написао сам други превод Новог завета.”³⁰

Батрослав Јагић је, 1910, у *Историји словенске филологије*, казао: „Придержавајася враждебнаго Вуку направленія Стојкович передѣлаль, по словамъ Вука, перевѣдъ его на языкъ славеносербскій.”³¹ Ово би могло изгледати као ограда од Вукове тврђње, али није. У *Архиву за словенску филологију*, 1913, он пише: „Es ist un schwer zu beweisen, dass Stojković von der Vukschen Übersetzung, die er ja längere Zeit in der Hand hatte, reichlichen Gebrauch gemacht hat und sie nur durch Eintragung kirchenslavisch-russischer Formen und Ausdrücke bunt gemacht hat. Echte serbischen Formen und Wendungen, offenbar aus der Vukschen Übersetzung, mitunter selbst in phonetischer Schreibweise entlehnt (Z. B. Math. XIII, 6. „presanuše“, was Vuk selbst später in „presanuše“ korrigiert hat) stehen neben den von Stojković als Verbesserung aufgenommenen Sprachformen und Ausdrücken, die gar nicht serbisch, kirchenslavisch oder russisch sind. Man kann darum ohne Bedenken diese Arbeit als ein halbes verdorbenes Plagiat bezeichnen.”³² Иако Јагић тврди да је лако доказати да се Стојковић много служио Вуковим преводом, није то доказао. Ако је неко за време превођења неког дела имао код себе неки ранији превод (а то ради сви свесни преводиоци), то још не значи да је начинио плаџијат. Приговор да је Стојковић мешао праве српске облике и изразе међу своје црквенословенско-руске такође ништа

²⁷ Б. Даничић, ib. стр. 10—25.

²⁸ Б. Даничић ib. стр. 3—6.

²⁹ Б. Даничић, ib. стр. 7.

³⁰ Б. Магаращевић, У спомен 1847. г. у српској књижевности. *Летопис* M. с. 1898, књ. 195, стр. 68—69.

³¹ И. В. Јагић, *История славянской филологии*, С. Петербургъ, 1910, стр. 382.

³² В. Јагић, *Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben*. Archiv für slavische Philologie XXXIV, 1913, стр. 497—532.

не доказује, тога има и у његовим ранијим делима, нпр. у *Физици*: „Когда једно тело у друго удари...” (I, 52) „Када камен овако пада...” (I, 55) Ако я у руку моју узмемъ каменъ...” (I, 55) „Потоцы и рѣка часто сами себѣ притоке праве...” (I, 306) „Може быти ние до днесь ни единаго народа было, у коему се неби сѹевѣрїй находило.” (III, 241). А једина реч коју Јагић наводи као пример, није „пресануше” него „посануше”. Исто тако је нетачно забележена година Вукове смрти, 1862, место 1864.

Најзад, нешто што нема везе са Стојковићем, али што показује са каквом савесношћу је извршен овај рад о српскохрватским преводима Библије: није наведен ниједан превод старозаветних и новозаветних књига Платона Атанацковића, а било их је десет.

Међутим, Јагић је овде дао један врло добар предлог: да се у Вуковим сабраним делима објави његов рукопис Новога завета са Стојковићевим исправкама, што, на жалост, није учињено, јер одатле би се видело да нити је Вуков штампани превод као његов рукопис, нити је Стојковићев штампани превод исти као од њега исправљени Вуков.

Јован Скерлић је, 1914, у својој *Историји књижевности*, у чланку о Стојковићу, написао: „Стојковић је узео да дотера превод Новог завета од Вука Карадића, и, покваривши језик, издао је тај превод као свој у Петрограду 1824.”³³, а у чланку о Вуку каже: „Искваривши Карадићев превод, не само у језику но и у смислу, он га штампа у Петрограду 1824.”³⁴

Године 1924. Љуба Стојановић у своме монументалном делу о Вуку Карадићу, где је велика пажња посвећена и његовом преводу Новог завета (45 страна), каже: „Овај Стојковићев превод и није никакав самосталан рад, већ само искварен Вуков превод. То се лако и јасно може утврдити међусобним поређењем. Даничић је за њега рекао да је „вјечита срамота књижевности нашој” и навео масу примера кварења Вукова превода.”³⁵ Али, ни Стојановић није ни једну једину Стојковићеву реченицу упоредио са Вуковом, а за Даничићеву „масу примера кварења Вукова превода” већ смо видели да су то само поједине, самосталне речи. И о Грујићевој књизи *Примедбе на Вуков превод* задовољио се да каже само ово: „У њој има преко 300 „примјетава”, које су безмalo све потекле или од његова недовољног знања српског језика, или из незнанја како се овај посао уопште ради.” О Грујићевом знању српског језика постоји ово Скерлићево мишљење: „Никанор Грујић и Васа Живковић су пре Бранка Радичевића певали врло добрим српским језиком.”³⁶ Други део Стојановићеве тврђење стварно значи да Никанор Грујић, који је свршио гимназију и богословију, учио немачки, латински, грчки, црквенословенски и тумачење Св. писма, о чему је касније написао и књигу *Увод у тумачење Св. Писма* (Нови Сад, 1885), уопште не зна како се преводи Св. писмо, али то зна нешколовани Вук.

³³ Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1914, стр. 111.

³⁴ Исто стр. 266.

³⁵ Љ. Стојановић, ђб. стр. 61.

³⁶ Ј. Скерлић, *Писци и књиге V*. Београд, 1911, стр. 50.

Десет година касније, 1934, Петар Борђић написаће: да Вук није добио „онакву награду и признање које је сам превод заслужио, иако се свак тадашњи књижевни свет српски уверио да Стојковићев превод Новог завета, који је у ствари само невешто славенизован и русизован Вуков превод, није за читање.”³⁷ А у истом чланку стоји и ово: „Многи изрази који се налазе у Вукову преводу постали су већ архаизми или провинцијализми или су сасвим непознати.” После ове тачне констатације требало је да помисли како је Стојковић могао да те изразе „славенизује” и „русизује” кад није знао шта значе, јер су многи од њих били и у оно време провинцијализми и непознати.

О стогодишњици Вукове смрти, 1964 поновиће Ирена Грицкат суд о Стојковићевом преводу који смо већ десет пута прочитали: „Пошто је Русија одбила његов (Вуков) и штампала рѣв Стојковићев (у ствари рѣвно прерађен Вуков, односно Вуком инспирисани и толико рѣв да је морала повући то прво штампано издање)...”³⁸

Међутим, мало даље казаће и ово: „да му (Вуку) садржај и стил Библије нису били близки” и да се „на местима спиритуалних, не ретко и тамних апстракција, његов стил у суштини показао неспреман.” А кад је дошла до тога уверења, морала је та места употребити са оним код Стојковића, јер могло би се очекивати да ће се физичар Стојковић, који има и један спис филозофске садржине (*Кандор*)³⁹, „на местима спиритуалних... и тамних апстракција” показати мање „неспреман” од Вука, тј. да ће их сам боље превести.

Исте године и истим поводом кад и поменута студија Грицката, појавила се књига Миодрага Поповића о Вуку Карадићу, мало мањег обима од Стојановићеве. Ту се опет може прочитати: „Стојковић је присвојио Вуков превод и „исправио га”... „Несавесни професор ишао је и даље: издао је као свој тако „исправљен” Вуков превод, најпре у Петербургу, 1824, а потом у Лайпцигу, 1834.” — Затим: „Вуков рукопис је зло прошао у рукама обесног спахије ученијака. Преко Вуковог текста Стојковић је немилице исписивао русизме и славјанизме, Вуково „светога”, „чу се”, „по Витлејему и околини његовој”, „осјећаш”... заменио је својим „свјатогъ”, „слышашъ е бью”, „по Витлејему и по всѣмъ неговыемъ предѣламъ...”⁴⁰

На крају књиге, међу сликама, налази се фотокопија једне стране Вуковог рукописа са Стојковићевим исправкама, једина која је до сад објављена. На њој је снимљен свршетак Еванђеља по Матеју (XXIII, 19, 20) и почетак Еванђеља по Марку (I, 1, 2, 3). Ово је несумњив доказ да писац не само што није упоређивао Стојковићев превод са Вуковим, него није добро разгледао ни овај снимак. Јер, да је то учинио, не би тврдио да је Вук „1820. послао рукопис писан старим правописом са ъ, ы, с, и ъ (ю и я не спомиње) у Петер-

³⁷ П. Борђић, *О Вукову Новом Завјету*. Богословље, 1934, књ. IX, стр. 2, стр. 98.

³⁸ И. Грицкат, *Вуков превод Новога завета као споменик великог филолошког настојања*. Јужнословенски филолог, 1963—1964, XXVI/1—2, стр. 222.

³⁹ Св. Марић, *Да ли је Стојковићев Кандор роман*. Зборник МС за друштвене науке, 1950, књ. I, стр. 159—165.

⁴⁰ М. Поповић, *Вук Стеф. Карадић*, 1787—1864, Београд, 1964, стр. 363—364.

бург", а на снимку се види да је Вукова реч „почетак" коју је Стојковић прецртао и изнад ње написао „начало" без знака ъ, да је место Вукове речи „вијека" Стојковић написао „вѣка". Јерове је дometao Стојковић, што се најбоље види код „их", где је ъ стављено изнад зареза, јер није било места. А да је писац упоредио Вуков рукопис са његовим штампаним преводом, видео би да је Вук „путање" заменио са „стазе", као што му је Стојковић исправио; док је Стојковић „вѣка" у свом преводу заменио са „свѣта", јер је нашао у немачком преводу Welt, у француском monde, у енглеском world, на mestu te rечи.

Као што се види, сви о Стојковићевом преводу Новог завета изричу исти суд без икаквих доказа, само Шафарик и Јагић у потврду тога наводе по једну мало необичнију реч која се налази и код Вука и код Стојковића.

Ко има да суди о ваљаности неког превода, мора да га упореди са његовим оригиналном, односно са текстом са којега је преведен, а кад је у питању рукопис припремљен за штампу, то треба да буде што савесније извршено. Међутим, у случају Стојковића и Вука нико се није ни запитао на основу којег оригиналала или чијег превода је Стојковић могао утврдити да Вуков превод није добар. По онome што је све написано о Стојковићу поводом његовог суда о Вуковом преводу, а још више о његовом, морало би се помислити да Стојковић није ни гледао ни у какав оригинал нити превод Новог завета него да је, због тога што му се није видео Вуков језик и правопис (1823!), једноставно изменењивао у њему поједине речи, стављајући место њих руске, црквенословенске, славеносрпске или чак измишљене, и тако израдио свој превод.

Ово мишљење је сасвим неосновано, јер ако је Никанор Грујић могао да стави три стотине примедаба⁴¹ на тачност Вуковог превода, објављеног 1847, оправдано је претпоставити да је Стојковић на његов рукопис из 1820. могао ставити још више, пошто је Вук чак и после Копитарове смрти, уз помоћ Миклошичеву, и даље поправљао свој превод. Осим тога, ако је Вук за време превођења Новог завета „имао на столу пријеводе готово свију Европскијех језика и два јелинска оригинална" и „тражио помоћи у десет пријевода"⁴² зар је могуће да се Стојковић није служио ниједним? И зашто је отишао у Петроград да онде преводи Нови завет, што и то није радио на свом имању у Кишчењеву, где је прегледао и исправљао Вуков превод? Вероватно зато што је онде могао наћи све што му је требало за тај посао.

Исто тако нико се није заинтересовао да ли је Стојковић поднео Библијском друштву писмени извештај, с опширнијим образложењем зашто сматра да Вуков превод не треба штампати, и како је о томе обавештен Вук. Вероватно је да је реферат постојао и да је можда и саопштен Вуку. Нештампање превода значило је прекид уговора између Друштва и Вука, а онај ко не изврши уговор могао

⁴¹ Н. Грујић, Примѣтве на преводъ Новога Завета, кой е г. Вукъ С. Карапићъ писао. Земун, 1852.

⁴² Л. Стојановић, 621; Грам. списи, 263.

би изгубити парницу пред судом. Вук није тужио Друштво, иако је требало да добије још 2000 рубаља,⁴³ вероватно зато што је знао да не би могао доказати да је превод тачан, а још мање да је у њему савремени књижевни језик; а и Друштво није од њега тражило повраћај примљених 3000 рубаља, можда и због Стојковићеве понуде да изради други превод „за бадава", како је рекао Вук.⁴⁴

Вук, истина, никде није споменуо евентуални Стојковићев реферат о свом преводу, као што није објавио ни свој одговор на Грујићеве Примедбе, који је почeo спремати 1853.⁴⁵ јер би можда више штете него користи донео његовој ствари: борби за народни језик у књижевности и фонетски правопис, а одговарао је на мање важне критике, нпр. Авраму Петронијевићу (Господину са два криста)⁴⁶, а Даничић уместо њега, В. Лазићу.⁴⁷ Изгледа да је и „рат за српски језик и правопис" вођен по истом принципу као и сви ратови: не учинити ништа што би могло ићи у прилог противнику. Тако је и Даничић у свом напред поменутом приказу Вуковог превода, десет година после појаве Примедаба Н. Грујића, написао: „је ли Вук вјерно првео Нови Завјет, ја нијесам рад ништа говорити; то треба да кажу наши богослови..."⁴⁸ а знао је за Примедбе архијерандрија Грујића, јер је Вуков спремани одговор на њих писан, већим делом, Даничићевом руком.⁴⁹

Са мишљењем о верности Вуковог превода може имати везе и то што Шафарик и владика Платон Атанацковић, које је Вук молио, 1847, да напишу приказ његовог превода, нису то учинили. Шафарик се изговарао старошћу: „а сада и мени се примиче вече, рука постаје све тежа, а пред очима мрачно",⁵⁰ међутим је, десет година касније, издао своје Словенске старине, обитмно дело, са преко хиљаду страна. Владици Платону, кад га је и он замолио да прикаже Вуков превод, одговорио је: „ich konnte es nicht tun, denn ich fand mich weder äusserlich noch innerlich dazu berufen".⁵¹ Атанацковић је обећао Вуку да ће дати своје мишљење о његовом преводу, али обећање није одржао, него је сам првео неке делове Новог завета⁵², и из упоређења тих превода са Вуковим може се закључити шта је о томе мислио.

Иако се растурање преведених књига не забрањује због њиховог лошег превода, морамо се осврнути и на многе тврђе да је Стојковићев превод био забрањен, и то баш због тога како је био убрајен, јер и за њих нису дати убедљиви докази.

Изгледа да и тврђење о забрањи Стојковићевог превода и о његовим издањима имају свој извор код Вука. Он је у свом поменутом писму Попечитељству просвешченија, 4. нов. 1847. писао: „Но

⁴¹ В. Јагић, оп. cit. 523.

⁴² В. Преписка VII, 702.

⁴³ Л. Стојановић 640—642; Грам. сп. III, 336.

⁴⁴ Грам. сп. III, 284; Подунавка. 1848, бр. 12, стр. 47—50.

⁴⁵ Б. Даничић, В. Лазић I и В. Лазић II. Београд, Беч, 1848.

⁴⁶ Б. Даничић, Вуков пријевод Н. з. стр. 8.

⁴⁷ Р. Врховац оп. cit. стр. 72, прим. 2.

⁴⁸ Вук. преп. IV, 696; прев. Л. Стојановић.

⁴⁹ Ј. Борђевић, Из мојих старих успомена. Јавор, 1892, стр. 597.

⁵⁰ П. Атанацковић, Apostoli и евангелија.. с преводомъ сербскимъ. Нови Сад, 1868.

како се по гласовима са разнијех страна дозна у Петербургу да језик у Стојковићевом пријеводу нити је Српски ни Руски ни Славенски, него да је бесправилна смјеса сва три ова језика и четвртога из главе његове, тако га ондаје одмах забране, и егземплада од њега не пусти се више на свијет осим онијех који су у почетку поклоњени Стојковићу; али Стојковић пред смрт своју уговори с Англијским Библијским друштвом те се онај његов пријевод у Липисци 1834. г. на ново прештампа од слова до слова.” Миклошић је то поновио у Луни готово истим речима: „на многе тужбе да језик у њему није ни Српски, ни Руски, ни Славенски, него да је бесправилна смјеса сва три језика, одмах се забрани, тако да само неколико егземплара у народ изиђе које је сам Стојковић раздао.” (прев. Б. Даничић). Магарашевић је у споменутом чланку у *Летопису* поновио исто, и, као и Вук, навео само издање Стојковићевог превода из 1834; такође и Скерлић, овако: „Када се у Петрограду чуло да је Стојковић превео не на српски но у једној руско-сулпско-црквенословенској збрци, забрани се даље растуривање књиге. Енглеско библијско друштво прештампало је Стојковићев превод 1834. у Лайпцигу.”⁵³ Шафарик је писао Вуку 4. В 1834: „У целој овој ствари једно ми је само чудно: куд су се дели толики први примерци прва два издања? Међу Србима у Угарској и у Славонији ја нисам видeo ни једног примерка; то исто уверавате ме ви да је и у осталој Србији. Мени пада на памет, да Библијско друштво можда цело издање шаље у Петроград, одакле оно по невољи место у Србију иде у ватру или у нужник.” (прев. Љ. Стојановић).⁵⁴ Љ. Стојановић о првом издању Стојковићевог превода мисли ово: „Како ово издање није ни пуштено у промет, већ је уништено, значило би да му је Стратимировић био противан.”⁵⁵ Јован Радонић, који у својој студији о Атанасију Стојковићу говори и о његовом преводу Новог завета, а не тврди нити пориче да је плахијат, о забрани тога превода каже оволико: „Биће да је Петроградско библиско друштво у свом измењеном саставу увидело да Стојковићев превод није ни српски, ни руски, ни словенски него мешавина та три језика. Због тога је оно оклевало да растура Стојковићев превод Новог завета.”⁵⁶ Међутим, већ идуће године по изласку из штампе Стојковићевог превода, 1825, друштво је укинуто, и то би могло имати везе са „забраном” и са „оклевавањем у растурању” Стојковићевог превода.

Чудновато је како многи не знају за издање Стојковићевог превода из 1830, а Даничић не зна ни за оно из 1824; у свом раду о Вуковом преводу навео је само оно из год. 1834. Исто тако, нико се није запитао, а још мање тражио одговор: зашто су Енглези два пут прештампали Стојковићев превод Новог завета, по чијој препоруци. Они су можда знали да Вуков језик није био тадањи књижевни језик српски и да старија језика у верским стварима не смета: они још и данас ради читају енглески превод Библије из 1611. г.

Као што смо напред видели да се Шафарик жалио Вуку што нигде нема Стојковићевог превода Новог завета, тако је Востоков

⁵³ Ј. Скерлић. *Ист. н. срп. књ.* 266.

⁵⁴ Љ. Стојановић, 618.

⁵⁵ Љ. Стојановић, 666.

⁵⁶ Ј. Радонић, оп. cit. стр. 149.

писао Копитару, 22. јан. 1830,⁵⁷ да се нигде у књижарама не може наћи Стојковићев превод, што је разумљиво: издање из 1824. могло је бити распродато (ако није било уништено), а оно из 1830. још није било изашло из штампе или није стигло у Петроград. Али ипак, Стојковићев примерак превода из 1824. имала је Народна библиотека у Београду,⁵⁸ а има га и данас Епархијска библиотека у Сент-андреји;⁵⁹ Библиотека Матице српске има два примерка из 1830. (један је био својина Саве Текелије) и један из 1834. године.

Све што је Вук рекао о Стојковићевом преводу Новога завета видели смо да су угледни научници понављали, без нарочитих испитивања и доказа, тако да човек мора да се сети како су средњевековни сколастичари као аргумент у доказивању употребљавали изреку *magister dixit*.

Међутим, колико је Вук био непристран кад је говорио о свом и о Стојковићевом преводу показаће ове његове изјаве с тиме у вези. Стојковићев превод је много гори од његова и можда најгори од свих на свету.⁶⁰ Стојковић је пореклом Србин и не зна добро српски.⁶¹ Српски митрополит и епископи једва знају читати, а ћа писања толико, да једва могу потписати своје име.⁶² „Један митрополит Српски има у Бесарабији, који је истина Грк, али зна српски боље него сви митрополити и владике по Србији и Босни.”⁶³ Пристаје да се његов превод штампа босанским наречјем, с адатком на заглављу „за Србе Мухамеданске вероисповести (Бошњаке), којих има у Босни и Херцеговини више од милион душа.”⁶⁴ (То пише Вук 1831, а тек 1910. било их је 600.000, већином неписмених). „Тако се ја надам да ће и највећи наши богослови, који су се до сад само на славенски пријевод ослањали, тек с помоћу овога пријевода моћи управо разумјети многа мјеста у Новоме завјету.”⁶⁵ „Ја мислим да слава овога пријевода више вриједи и од Сирига и од Даља.”⁶⁶ „Свака штампана критика на овај мој пријевод биће ми врло мила.”⁶⁷

После свега досад реченог, изнесене тврђање о Стојковићевом преводу Новог завета изгледају врло сумњиве, али њихова нетачност може се доказати само упоређивањем Стојковићевог превода са Вуковим, што ће у продужењу бити учињено.

ПРЕЛИСТАВАЈУЋИ СВА ЕВАНЂЕЉА И СВЕ ПОСЛАНИЦЕ У ВУКОВОМ ПРЕВОДУ НАЈЛАЗИО САМ НА РЕЧЕНИЦЕ КОЈЕ НИСУ ИМАЛЕ СМISЛА ИЛИ НИСУ БИЛЕ ДОВОЉНО ЈАСНЕ, БЕЛЕЖИО САМ ИХ, ИСПИСАО ИСТА МЕСТА ИЗ СТОЈКОВИЋЕВОГ И ДРУГИХ ПРЕВОДА, КАО ШТО САМ КАЗАО ДА ЋУ ЧИНИТИ КАД САМ

⁵⁷ В. Јагић, *Neue Briefe von Dobrovski, Koritar*.. Беч, 1897, стр. 819.

⁵⁸ Каталог Српске народне библиотеке у Биограду, књ. III. Књижевност српска и хрватска, дио I. Биоград, 1866, стр. 548, № 647.

⁵⁹ По саопштењу Лазара Чурчића, библиотека МС.

⁶⁰ Љ. Стојановић, 666.

⁶¹ В. преп. III, 508.

⁶² В. преп. I, 427; V, 479.

⁶³ Љ. Стојановић, 607.

⁶⁴ В. преп. V, 480.

⁶⁵ В. Карадић Н. З. Предговор, стр. III.

⁶⁶ у поменутом писму Ј. Михајловићу.

⁶⁷ В. Карадић Н. З. Предговор стр. XIV.

говорио о Шафарику. Из сваког случаја видело се да је то место у Стојковићевом преводу разумљиво и да то, наравно, није могло настати „од кварења смисла и језика”. Дао сам и текстове: на руском, зато што је Стојковић дуго живео у Русији и радио свој превод за Руско библијско друштво, па је невероватно да не би употребио руски превод, на немачком — због Вукове тврђења да се он, поред црквенословенског превода, служио и Лутеровим; на француском и енглеском, светским језицима које је Стојковић знао, па ако је сам преводио — а не преудешавао Вуков — врло је вероватно да је и у њих загледао; на латинском — који би сваки савестан преводилац требало да погледа, и на грчком оригиналу; из црквенословенског само поједине карактеристичне речи, нашим правописом. Цитате ћу порећати као што су били у Вуковом рукопису и у Стојковићевом преводу. (Вук је у свом штампаном преводу ставио посланице апостола Павла испред посланица других апостола.)

MATEJ, I, 1

- В. Племе Исуса Христа, (у рук. Риста)
- С. Родословие Јисуса Христа,
- Р. Родословие Јисуса Христа,
- N. Dies ist das Buch von der Geburt Jesu Christi,
- F. Genealogie de Jesus Christ,
- E. The book of the generation of Jesus Christ,
- L. Liber generationis Jesi Christi,
- G. Βίβλος γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ
- У црквенословенском (цсл.) Књига родства.

Стојковићев превод је исти као руски и француски а Вуков није сличан ниједном од превода, ни оригиналу. В. Лазић⁶⁴ и Н. Грујић⁶⁵ су приговорили Вуку што је овде казао „племе” место „родословие”. Првом је одговорио Даничић,⁷⁰ другоме Вук. Овако Даничић: „Али једва може човјек да се не насмеје кад чује гађе Вуку забављају што је γενεαλογία превео са „племе”. „А ни наше слово није Грчко λόγος него је γράμμα. Међутим, „слово”, λόγος има и у Змајејим дечјим песмама (*Пatak и жабе*), а реч „богослов” коју и Даничић употребљава, начињена је као и „родослов”. Осим тога, Даничић и у свом преводу Старог завета има „племе” где год се говори о пореклу и потомству. (I Мојс. X, 1; XI, 10; XXVI, 1) Вук у свом спреманом одговору Грујићу каже да је много размишљао како да то преведе: није могао рећи „тефтер” јер се у њега бележи вересија, „читуља” — јер је попис мртвих, „порекло” — јер то значи „презиме”; „књига рођења”, јер је глава у којој се та реч налази врло кратка, али је заборавио да је у рукопису и у Огледима Св. писма „посланица” преводио са „књига”, а друга и трећа Посланица Јованова нису дуже од I гл. Матејеве: (Ово је учинио вероватно зато што Лутер преводи „посланица” са *Brief*, писмо, а то је у народним песмама „књига”). Зато мисли да је најбоље „племе”.

⁶⁴ В. Лазић, *О преводу Новог завета. Подунавка*, 1848. бр. 3, 8, 12.

⁶⁵ В. под 41.

⁷⁰ В. под 45.

MATEJ, I, 19

- В. А Јосиф муж њезин, будући побожан, (у рук. добар)
- С. Јосифъ мужъ нѣзинъ, будущи праведанъ,
- Р. Јосифъ же мужъ ея, будучи праведенъ,
- N. Joseph aber, ihr Mann, war fromm
- F. Joseph, son époix, qui étais un homme de bien
- E. Then Joseph her husband, beeing a just man,
- L. Porro Josephus vir ejus, quem esset justus,
- G. Ἰωσὴφ δέ ὁ ἀπῆρ αὐτῆς, δίκαιος ἦν,

Стојковић има „праведан”, као што је у цсл. (праведен), руском, енглеском, латинском и грчком, Вук „побожан”, као у немачком.

MATEJ, I, 20

- В. оно што се у њој заметило од Духа је светога. (у изд. 1857. зачело)
- С. оно, что се у ней зачело есть отъ Духа Свята.
- Р. родившееся въ ней есть отъ Духа Святаго.
- N. das in ihr geboren ist, das ist von dem heiligen Geist.
- F. l' enfant qu'elle a concu vient du Saint Esprit.
- E. that which is conceived in her is of the Holy Ghost.
- L. quod in ea genitum est, ex Spiritu Sancto est.
- G. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐξ Πνεύματος ἔστιν Ἅγιον.

Стојковићев превод је исти као енглески. Вук је извршио исправку вероватно по Грујићевој примедби. (Грујићева књига изашла је 1852.)

MATEJ, II, 6

- В. најмањи у држави Јудиној;
- С. меньшій отъ главныхъ градовъ Іудиныхъ,
- Р. не меньше воеводствъ Іудиныхъ,
- N. die kleinste unter den Fürsten Iudas,
- F. le moins entre les principales villes de Juda,
- E. not the least among the princes of Juda,
- L. minima es inter duces Judae,
- G. Οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἰ ἐν τοῖς ἡγεμόνοσιν Ἰούδᾳ.

Код Стојковића као у француском, у цсл. стоји „во владиках”, Вуково „у држави” нема никде.

MATEJ, II, 11

- В. па отворише даре своје
- С. и отворивши сокровища своя
- Р. и, открывъ сокровища свой,
- N. und taten ihre Schätze auf,
- F. ils ouvriront ensuite leurs trésors,
- E. and when they had opened their treasures,
- L. apertrisque thesauris suis,
- G. καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν,

Стојковић и Рук задржали су црквенословенско „скровища”, блага, као што је и у осталим текстовима, осим код Вука.

MATEJ, IV, 16

В. људи.. видјеше видјело велико (у рук. видјеше видјело)
 С. народъ..видјо свѣтъ великий (у рук. люди видѣши)
 Р. народъ увидаљъ свѣтъ великий,
 N. Das Volk .. hat ein grosses Licht gesehen,
 F. Ce peuple .. a vu une grande lumi re;
 E. The people .. saw great light;
 L. populus .. vidit lucem magnam:
 G. ὁ λαός εἶδε φῶς μέγα,

Стојковић има „народ”, као сви остали, само Вук каже „људи”. Кад је исправљао Вуков превод, задржао је „људи”, мењао је само правопис. Грујић је приметио Вуку да треба рећи „светлост” а не „видјело”. Вук му је одговорио да је светлост, *Glanz, fulgor, сјај*; исто значење забележено је и у II издању *Рјечника*.

MATEJ, IV, 18

В. гаје међу мреже у море, (у рук. ће)
 С. кои су бацили мреже у море,
 Р. закидывающихъ сѣти въ море;
 N. die warfen ihre Netze ins Meer;
 F. qui jetaient un fillet dans la mer;
 E. casting a net into the sea;
 L. jacientes rete in mare;
 G. βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θαλλασσαν.

Стојковићев превод исти као немачки, изоставио је „своје”, можда зато што га нема ни у оригиналу ни у другим преводима; код свих осталих има „бацајући”, у цсл. „вметајушча”, али нико не каже „међу”, као Вук.

MATEJ, V, 18

В. докле небо и земља стоји,
 С. прежде тье прейти небо и земля,
 Р. доколѣ не преидеть небо и земля,
 N. Bis das Himmel und Erde zergehe,
 F. tant que le ciel et la terre ne passeront point,
 E. Till heaven and earth pass,
 L. Usquedum praepterierit coelum et terra.
 G. Ἔως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ.

Стојковић као и сви остали, има „преће” или „проће” (и у цсл. је „преидет”). Једино је Вук превео „стоји”.

MATEJ, V, 37

В. а што је више од овога, ода зла је.
 С. а что е сѹыше оть овога, то долази оть лукавога.
 Р. а что сверхъ этого, то отъ лукаваго.
 N. was darüber ist das ist vom Übel.
 F. ce qu'on y ajoute vient du malin.
 E. for whatsoever is more than these cometh of evil.
 L. quod autem supra haec redundat, ab illo improbo emanat.
 G. τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐξ τοῦ πονηροῦ ἔστιν.

Вук је превео као Лутер, а Стојковић као што је у руском, а и *malin, improbus* и *понηρός* не значи „зло” него „невалао, покварен”.

MATEJ, V, 41

В. И ако те потјера ко један сахат, иди с њиме два (у рук. поћера)
 С. И ако те кто принуди, да идеши съ нимъ едину милю, иди съ нимъ две.
 (у рук. единъ часъ и два)
 Р. И кто принудитъ тебя идти съ нимъ одно проприще, иди съ нимъ два.
 N. Und so dich jemand nötigt eine Meile, so gehe mit ihm zwei.
 F. Si quelqu'un te force à faire un mille, fais-en deux avec lui.
 E. And whosoever shall compel thee to go a mile, go with him twain.
 L. et quisquis te angariabit ad milliare unum, abi cum eo duo.
 G. καὶ δοτις σὲ ἀγγαρεύσει μίλιον ἐν, πλαγε μετ' αὐτοῦ δύο.

Стојковић је у Вуковом рукопису само „сахат” заменио за „час”, у свом преводу је место „потјера” ставио „принуди” и место „час” — „миљу”, јер је тако у свим осталим текстовима.

MATEJ, VI, 1

В. Пазите да правдау своју не чините пред људима
 С. Чувайтесь, да милостыню вашу не раздаете предъ людма,
 Р. Смотрите, не творите милостины вашей передъ людми,
 N. Habt Acht auf eure Almosen, dass ihr die nicht gebet vor den Leuten
 F. Gardez vous de pratiquer votre justice devant les hommes
 E. Take heed that ye do not your alms before men
 L. Attendite ne justitiam vestram exerceatis coram hominibus,
 G. προσέχετε δὲ τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων,

Стојковић има „чувајте се”, као што је у француском, а Вук „пазите”, као код свих осталих; Стојковић је превео „милостињу”, као што је у цсл. (милостињи), руском, немачком, енглеском и грчком, а Вук — „правду”, као у француском и латинском. Постоји и грчки текст где место *ἐλεημοσύνη* стоји *δικαιοσύνη*, што значи „правду”.

MATEJ, VII, 16

В. По родовима њиховијем познајете их. (у рук. њиховим)
 С. По плодамъ ихъ познати тъете ихъ. (у рук. никовимъ познатъте)
 Р. По плодамъ ихъ узнаете ихъ.
 N. An ihren Früchten sollt ihr sie erkennen.
 F. Vous les reconnaîtrez à leurs fruits.
 E. Ye shall know them by their fruits.
 L. A fructibus eorum agnosceris eos.
 G. ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνοσεθεῖ αὐτούς.

Стојковић као и остали има реч „плодови”, само Вук каже „родови”, иако и у цсл. пише „плод”. Вук није уопште разликовао „роа” и „плаод”, што се може видети у *Рјечнику* код речи „род”, 4) где за „плаод” наводи као пример „Вишњицица род родила”, међутим ту „род” није „плаод” него сви њени плодови.

MATEJ, X, 10

В. јер је посленик достојан свога јела. (у рук. зашто посленик вриједи)
 С. ербо посленик заслужує пищу свою. (у рук. зашто п. добива прошпитание)
 Р. Ибо трудајијса достоинъ пропитания.
 N. Denn ein Arbeiter ist seiner Speise Wert.
 F. car l'ouvrier mérite sa nourriture.
 E. for the workman is worthy of his meat.
 L. nam dignus est operarius alimento suo.
 G. ἀξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἔστιν.

Код Стојковића имамо „заслужује”, као у француском (*mérite*), а код Вука „достојан”, као код свих осталих. Али, ако се има на уму да грчко *ἄξιος*, латинско *dignus* и енглеско *worthy* не значе само „достојан” него и „заслужан”, онда је Стојковићев превод тачнији и више има смисла.

MATEJ, XI, 8

- В. Човјека у меке хаљине обучена?
- С. Человѣка ли облечена у арагоцѣно одѣло?
- Р. человекъ ли, одѣтаго въ мягкия одѣжды?
- Н. einen Menschen in weichen Kleidern sehen?
- Ф. un homme vetu d'habits pr  cieux?
- Е. A man clothed in soft raiment?
- Л. hominem mollibus vestibus amictum?
- Г. ἄνθρωπον ἐν μαλαχοῖς ὑματίοις ἡμιφερμένον.

У Стојковићевом и у француском преводу налази се приједв „Арагоцен”, а код Вука и осталих и у цсл. (мягкий) „меки”; „хаљина” (одело) код Стојковића и у енглеском је у једнини, а код осталих у множини. Да ли је Стојковић прво узео из француског а друго из енглеског превода или је имао неки други извор? Овде вреди напоменути да у Новом завету двадесетог века⁷¹ то место гласи „а *man richly dressed*” (човека богато обученог).

MATEJ, XII, 7

- В. Кад бисте пак знали шта је то: милости хоћу а не прилога,
- С. Когда бысте вы знали, что значи юбо: милости хоту, а не жертве,
- Р. Если бы вы знали, что значит: милости хочу, а не жертвы,
- Н. Wen ihr aber w  sstet, was das sei: „Ich habe Wohlgefallen an der Barmherzigkeit und nicht an Opfer”,
- Ф. Si vous saviez ce que signifie: Je prends plaisir à la miséricorde et non aux sacrifices,
- Е. But if ye had known what this meant, I will have mercy, and not sacrifice,
- Л. Quod si nossetis quid sit, Misericordiam volo, et non sacrificium,
- Г. εἰ δὲ ἔγνωσκετε τί ἔστιν "Ἐλεον θέλω καὶ οὐ συστάνω".

Стојковићев превод је као руски и енглески, а у свим осталим, и у цсл. (жертви) и у оригиналу, стоји „жртве”; само Вук је казао „прилога”.

MATEJ, XII, 18

- В. метнућу дух свој на њега, и суд незнабошцима јавиће.
- С. на Нему тъе почивати духъ Мой и Онъ тъе возвѣстити народамъ истину.
- Р. Положу духъ Мой на него, и возвѣстить народамъ судъ.
- Н. ich will meinen Geist auf ihn legen, und er soll den Heiden das Gericht verkündigen.
- Ф. Je mettrai mon Esprit sur lui, et il annoncera la justice aux nations.
- Е. I will put my spirit upon him, and he shall shew judgement to the Gentiles.

⁷¹ The Twentieth Century New Testament. A translation into Modern English. Moody Press Chicago. На овом преводу радила су 32 научника 15 година (Reader's Digest, December 1952).

L. ponam Spiritum meum super eum, et judicium gentibus annunciatib.
G. Θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσι ἀπαγγελεῖ.

У оригиналу и у свим преводима се каже да ће објавити „суд”, само Стојковић уместо „суд” има „истину”. Биће да је држao да је то прави смисао те реченице или је нашао неко оправдање за то. Вероватно је ово друго. У Јерусалимској Библији⁷² на дотичном месту стоји: *he will proclaim the true faith to the nations* (објавиће истину веру народима).

MATEJ, XII, 20

- В. свјештила запаљења
- С. свѣщила кој се дыми
- Р. лъна куряща се
- Н. den glimmenden Docht
- Ф. le lumignon qui fume
- Е. smoking flax
- Л. linum fumigans
- Г. λύνον τυφόμενον.

Стојковић првео као и остали, а не погрешно као Вук.

MATEJ, XIII, 13

- В. и чујући не чују
- С. и слушаюти не чую,
- Р. и слыша не слышать,
- Н. und mit h  renden Ohren h  ren sie nicht
- Ф. et qu'en entendant ils n'entendent
- Е. and hearing they hear not
- Л. et audientes non audiunt
- Г. καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν,

Стојковић првео боље српски него Вук. Чути је тренутан глагол па нема прилог садашњег времена. У другим језицима овде је оба пута узет исти глагол, и то је могло навести Вука да погреши. (У цсл. је „слишаће не слишат”)

MATEJ, XX, 8

- В. А кад би увече, рече господар од винограда к приставу својему:
- С. А когда наступи вечеръ, рече господарь винограда приставу своему:
- Р. Когда же наступилъ вечеръ, говорить господинъ виноградника управителю своему:
- Н. Da es nun Abend ward, sprach der Herr des Weinbergs zu seinem Schaffner:
- Ф. Quand le soir fut venu, le maître de la vigne dit à son intendant:
- Е. So when even was come, the lord of the vineyard saith unto his steward,
- Л. Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineae procuratori suo,
- Г. ὅμιλας δὲ γενομένης, λέγει δὲ κυρίος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπίτροπῳ αὐτοῦ,

Не може се оправдати ни „у”, ни „од”, ни „к” у Вуковом преводу. Даничић је ипак нашао за потребно да и за рѣвав превод једне овако обичне реченице похвали Вука. Упоредио је овај стих Вуков

⁷² The Jerusalem Bible. Doubleday & Company Inc. Garden City New York, 1966.

са Стојковићевим, Катанчићевим и Антуна Далматина, и рекао: „Од пошљедња три које је од кога горе, а оно у Вука не може бити љепше”.

MATEJ, XXI, 21

В. не само смоквено учинићете,
С. не само учинити тьете то, чо се случило со смоковнициомъ,
Р. не только сдељаете то, что сдељано съ смоковницею,
N. so werdet ihr nicht allein solches mit dem Feigenbaum tun,
F. non seulement vous feriez ce qui a été fait à ce figuier,
E. not only do this which is done to the fig tree,
L. non solum hoc quod factum est sicui facietis,
G. οὐδέ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε,

Овде је Вук према црквинословенском „смоковничкој”, што одговара грчком *τῆς συκῆς*, начинио реч „смоквено”, коју Стојковић, наравно, није могао разумети и морао је гледати у друге текстове и слично њима првео. У руском, француском, енглеском и латинском преводу двалут је употребљен исти глагол, а код Стојковића два различита.

MATEJ, XXIV, 51

В. И расејеши ће га напола, и даће му плату као и лицемјерима;
С. И страшно тье га наказати, и подвергнути једнай участи съ лицемѣрима;
Р. И разсъчетъ его, и подвергнеть его одной участи съ лицемѣрами;
N. und wird ihn zerscheitern und wird ihm seinen Lohn geben mit
Heuchlern;
F. il le mettra en piéces, et lui donnera sa part avec les hypocrites;
E. And shall cut him asunder, and appoint him his portion with the
hypocrites;
L. et separabit, eum, ac partemque ei statuet cum hypocritis;
G. καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει;

Други аео Стојковићеве реченице је исти као руски, а први је различит од свих. Сви кажу као Вук: „расеји ће га”, само Стојковић — „наказати”, казнити. Изгледа бесмислено некога „расеји” (убити) па му давати неку „плату”. Стојковић је тако првео на основу неког коментара. У Бенселировом Грчко-немачком речнику⁷³ код *διχοτομέω* (расеји или поделити на двоје) додато је „im N. T. nach Einigen Flagellis discindere (бичевима раздерати), а у Новом завету дадесетог века први део реченице овако гласи: „will flog him severely” (ишићаће га, казниће га жестоко).

MATEJ, XXVII, 7

В. те купите за њих лончареву њиву за гробље гостима.
С. купили за нихъ ниву единога лончара за погребение странныхъ людій.
Р. купили на нихъ землю горшечника, для погребения странниковъ.
N. und kauften den Töpfersacker darum zum Begräbnis der Pilger.
F. ils achetèrent avec cet argent le champ du potier, pour la sépulture des
étrangers.
E. and bought with them potter's field, to bury strangers in.
L. emerunt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam peregrinorum;
G. ἡράσασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἄγρον τοῦ κεραμέου εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

⁷³ В. под 21.

Свагда стоји „странцима” (у цсл. странним), само код Вука „гостима”. Да није који од његових помагача у превођењу — Копитар или Миклошић — *ξένοις*, странцима прочитao као *ξένοις*, гостима?

МАРКО, I, 3

В. приправите пут Господњи, поравните стазе његове. (у рук. преправите, путање)
С. приготовите путь Господень, исправите стазе нѣгове.
Р. приготовьте путь Господу, прямыми одѣлайте стези Ему.
N. Bereitet den Weg des Herrn, machet seine Steige richtig!
F. Préparez le chemin du Seigneur, Aplatissez ses sentiers,
E. prepare ye the way of the Lord, make his paths straight.
L. Parate viam Domini, complanate semitas eius.
G. Ἔτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρέβους αὐτοῦ,

Стојковић првео „исправите стазе”, као што је у цсл. (прави творите стези), руском, немачком, енглеском и грчком, а Вук „поравните”, као у латинском и француском.

МАРКО, VIII, 27

В. Ко говоре људи да сам ја?
С. За кога ме держе люди?
Р. За кого почитаютъ мнѣ люди?
N. Wer sagen die Leute, dass ich bin?
F. Qui dit-on que je suis?
E. Whom do men say that I am?
L. Quemnam esse me dicunt homines?
G. Τίνο με λέγουσιν οἵ ἀνθρώποι εἶναι;

Стојковићев превод у језику бољи од Вуковог (изузев „держе”). Даничић је похвалио и овај превод Вука. Међутим се српски тако не може рећи, то је дослован превод с немачког, а Вук је то у рукопису брље, и сасвим правилно првео: „Шта говоре људи ко сам ја”, што је Даничић знао или бар могао знати, јер је имао Вуков рукопис са Стојковићевим исправкама.

МАРКО, IX, 26

В. И повикавши и изломивши га врло изиђе; (у рук. много)
С. И духъ повыкавши, и стреснувши га крѣпко, изыде;
Р. И вскрикнувши, и сильно отрясши его, вышелъ;
N. Da schrie er und riss ihn sehr und fuhr aus.
F. Et il sortit, en poussant des cris, et en l'agitant avec une grande violence.
E. And the spirit cried, and rent him sore, and came out of him:
L. Et quum clamasset spiritus, multumque discerpsisset eum, exivit:
G. καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε.

Стојковић првео као што је у руском и француском и додао „дух”, као што има у енглеском и латинском [spirit(us)].

МАРКО, XIII, 27

В. и сабраће избране своје од четири вјетра,
С. и собрати тье избранне Своје, отъ четыри стране свѣта,

Р. и соберетъ избранныхъ своихъ отъ четырехъ вѣтровъ,
N. und wird versammeln seine Auserwählten von den vier Winden,
F. et il rassemblera les élus des quatre vents,
E. and shall gather together his elect from the four winds,
L. et sous electos aggregabit a quatuor ventis,
G. καὶ ἐπισυνάξει τους ἐκλεκτοὺς αὐτὸν ἐκ τῶν τεττάρων ἀνέμων,

Овде само Стојковић има „четири стране света”, а Вук и сви остали „четири ветра”. Ово је несумњив доказ да је Стојковић код преводења имао разна помоћна средства. У поменутом Бензедеровом речнику уз реч ἀνέμος додато је: „Im N. T. die Himmelsgegend, woher die vier Hauptwinde wehen (страна неба одакле дувају четири главна ветра).

ЛУКА, I, 2

В. Као што нам предадоше који исправа сами видјеше (у рук. виђели)
С. Како су намъ предали они, кой су отъ самога начала били очевидци
Р. Какъ предали намъ то бывши съ самаго начала очевидцами
N. Wie uns das gegeben haben, die es von Anfang selbst gesehen
F. suivant ce que nous ont transmis ceux qui ont été des témoins oculaires
E. Even as they delivered them unto us which from the beginning were
eyewitnesses
L. prout tradiderunt nobis, qui a principio spectatores ipsiment
G. καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται.

Стојковић превео „очевидци”, као што је у руском, француском, енглеском, латинском и грчком, а Вук „који су сами видели”, као у немачком.

ЛУКА, I, 40

В. и честита Јелисавети. (у изд. 1857. поздрави се с Јелисаветом)
С. и поздрави Елисавету.
Р. и привѣствовала Елисавету.
N. und grüßte Elisabeth.
F. et salua Élisabeth.
E. and saluted Elisabeth.
L. et salutavit Elisabetam.
G. καὶ ἤσπασα τὴν Ἐλισάβετ.

Стојковићев превод тачан, Вуков није. Извршно је исправку по примедби Н. Грујића.

ЛУКА, II, 21

В. И кад се наврши осам дана да га обрежу.
С. По истечению осмь дней, когда е требало обрѣзати младенца,
Р. По прошествии восьми дней, когда надлежало обрѣзать младенца,
N. Und da acht Tage um waren, dass das Kind beschritten wurde,
F. Le huitième jour, auquel l'enfant devait être circoncié, étant arrivé
E. And when eight days were accomplished for the circumcision of the child
L. Et quum advenisset dies octavus ad circumcidendum puerulum,
G. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὅκτω τοῦ περιτεμείν τὸ παῖδιον,

Стојковић има овде реч „младенца” (Kind, enfant, child, puerulum), као сви осим Вук, чије „да га обрежу” није потпуно јасно, иако је дослован превод са црквинословенског (да обрежут јего).

ЛУКА, II, 22

В. И кад дође вријеме да иду на молитву по закону Мојсијеву,
С. Когда се кончи време нѣна очищения по закону Моисееву,
Р. А когда исполнili се дни очищениja ихъ по закону Мойсееву:
N. Und da die Tage ihrer Reinigung nach dem Gesetze des Moses kamen,
F. Et, quand les jours de leur purification, furent accomplis, selon la loi de
Moïse,
E. And when the days of her purification according to the law of Moses
were accomplished,
L. Et quum impleti fuissent dies purificationis Mariae, secundum legem
Mosis,
G. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωυσέως

Овде Стојковић има „време”, као Вук, док сви остали кажу „дани”. Његово „кончи се” одговара речима које су ставили остали преводиоци (и у цсл.), а тако је и у грчком. „Њена очишћења” превео је Стојковић по цсл. грчком и енглеском, а у руском и француском је „њихова очишћења”.

ЛУКА, III, 1

В. кад бјеше Понтије Пилат судија у Јудеји. (у рук. војвода)
С. когда е было Понтійскій Пилатъ начальникъ Іудеи,
Р. когда Понтіј Пилатъ начаљствовалъ въ Јудеѣ,
N. da Pontius Pilatus Landpfleger in Iudaea war,
F. lorsque Ponce Pilate était gouverneur de la Judée,
E. Pontius Pilate being governor of Judea,
L. Pontio Pilato procurante Iudeam,
G. ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας,

Стојковићев превод као руски. Само Вук има „судија” (у цсл. обладајушчи).

ЛУКА, IV, 18

В. да проповиједим заробљенима да ће се отпустити, и слијепима да ће прогледати: да отпустим сужње;
С. да проповѣдамъ пѣннымъ освобожденіе, слѣпымъ прозрѣніе, да пустимъ измучене на свободу,
Р. проповѣдываю пѣннымъ освобожденіе, слѣпымъ прозрѣніе, отпустить измученныхъ на свободу,
N. zu predigen den Gefangenen, dass sie los sein sollen, und den Blinden Gesicht und den Zerschlagenen, dass sie frei und ledig sein sollen,
F. Pour proclamer aux captifs la dÃ©livrance, Et aux aveugles le recouvrement de la vue, Pour renvoyer libres les opprimés,
E. to preach deliverance to the captives, and recovering of sight to the blind, to set at liberty them that are bruised.
L. ut predicem captivis dimissionem, et caecis visus recuperationem; ut contractors emittam in libertatem;
G. κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν ἀποστεῖλαι τεθραυσμένονς ἐν ἀφέσει

Стојковићев превод исти као руски, има разлике само у облицима и конструкцији. За Вуково „сужње” нема никаквог оправдања, јер сужњи су робови, а они су већ напред споменути (У цсл. скрупшенија).

ЛУКА, V, 26

В. И сви се упропастише... Чуда се нагледасмо данас! (у рук. напунише се страве)
С. Ужасъ обузме све... дивна дѣла видѣсмо данась (у рук. Удивление о. с.)
Р. И ужасъ ѿбѧлъ всехъ... чудныя дѣла видѣли мы нынѣ.
N. Und sie etsetzten sich alle... Wir haben heute seltsame Dinge gesehen.
F. Tous étaient dans l' étonnement... Nous avons vue aujourd'hui des choses étranges.
E. And they were all amazed... We have seen strange things to day.
L. Et stupor cepit omnes... Certe vidimus inopinata hodie.
G. καὶ ἔκποστοι ἐλέφεντες ἀπάντας. "Οτι εἴδαμεν παράδοξα σήμερον."

Стојковић је превео као што је у руском и црквенословенском, само је место „њине“ (сада) ставио „данас“, као што је у свим осталим текстовима.

ЛУКА, X, 1

В. А потом изабра Господ и другијех седамдесеторицу,
С. Послѣ тога избра Господъ и другихъ седмдесять учениковъ;
Р. Послѣ сего избралъ Господъ и другихъ семдесеѧ учениковъ;
N. Danach sonderte der Herr, andere siebzig aus
F. Aprés cela, le Seigneur designa encore soixante-dix autre disciples
E. After these things the Lord appointed other seventy also,
L. Post haec autem designavit Dominus etiam alios discipulos septuaginta,
G. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέβιξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἐβομῆκοντα,

Стојковић има „седамдесет ученика“, као што је у руском, француском и латинском. Код Вукова нема „ученика“, као ни у немачком, енглеском и грчком. Постоје црквенословенски преводи са речју „ученика“ и без ње. Значи да Стојковић и Вук нису преводили са истог текста.

ЛУКА, X, 34

В. доведе га у гостионицу, и устаде око њега.
С. доведе га у гостиницу, и постарасе око њега.
Р. привезъ его въ гостиницу, и позаботился о немъ.
N. und führte ihn in die Herberge und pflegte sein.
F. le conduisit à une hotellerie, et prit soin de lui.
E. and brought him to an inn, and took care of him.
L. duxit in diversorium et eius curam egit.
G. ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελῆθη αὐτοῦ.

Стојковић је превео као што је у грчком и у другим преводима, јер Вуково „устаде“ није могао ни разумети. И Н. Грујић је приговорио Вуку због „устаде око њега“, на што је овај одговорио: „Што г. Грујић... доказује да не вала што сам ја... казао устаде око њега... ја мислим да је оно све којешта, по његовом обичају, и да се од онога што сам казао љепше не може ни мислити ...“

ЛУКА, XII, 13

В. реци брату мојему да подијели са мном достојање.
С. рецы брату моему да подели са мномъ наследство.
Р. скажи брату моему, чтобы онъ разделилъ со мною наследство.
N. sage meinem Bruder, dass er mit mir das Erbe teile.
F. dis à mon frère de partager avec moi notre héritage.
E. speak to my brother, that he divide the inheritance with me.
L. dic fratri meo, ut partiatur tecum haereditatem.
G. εἰπὲ τῷ ἄδελφῷ μον̄ μερίσασθαι μετ’ ἡμοῦ τὴν κληρονομίαν,

У рукопису Вук је био ставио „очевину“, што је Стојковић исправио као „наследство“ и исту реч употребио у свом преводу, као што се из свих наведених текстова види да је тачно. Вук је после узео „достојање“, реч која се налази у црквенословенском преводу на том месту и која, као и руско „достојање“, значи имовина, наследство. То је Вук учинио због тога што је у међувремену нашао ту реч у народној песми. На Грујићеву примедбу да „достојање“ у народној песми, по његовом мишљењу, значи „господство“ или словенско „достоинство“, Вук је одговорио: „Сваки читатељ који посао овај управо разумије, познаће одмах да г. Грујић овде, као и на другијех много мјеста, не разумије оно што говори, него само трпа којешта у вјетар. У народнијем пјесмама, тадје се каже: „На част теби моји бели двори, И у двори моје достојање“, достојање нити значи господство ни достоинство, него имање или имовина, што је од кога остало и што би се коме оставило.“ За ово не наводи никакав доказ ни објашњење. Међутим, у народним пјесмама налази се и стих „Небеског се царства достојати“, а у Вуковом Рјечнику „достојати се“ значи sich würdig machen, dignum se praebere, са наведеним претходним стихом. „Достојање“ је глаголска именица од тога глагола, па не може значити „наследство“.

Вук је више пута погрешио узимајући олако речи из народних песама.

ЛУКА, XVI, 28

В. нека им посвједочи (ла не би и они дошли....)
С. нека ихъ о овомъ предвари,
Р. пусть онъ засвидѣтельствуетъ имъ,
N. dass er ihnen bezeuge,
F. C'est pour qu'il leur atteste ces choses,
E. that he may testify unto them,
L. ut haec obtestetur illis,
G. δῶς διαμαρτύρεται ἵνα μή καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν.

Стојковић је превео различито од осталих, сви они кажу као Вук „да посведочи“, само је он превео „предвари“ (руска реч значи опомене). Из „посвједочи“ требало би да буде објект или објектна реченица, а долази финална, као што се види из Вуковог превода. Како је Стојковић дошао на то да „посвједочи“ замени са „опомене“, немогуће је објаснити, али је интересантно да у Новом завету двадесетог века на томе месту стоји „to warn them“, да их опомене.

ЛУКА, XVII, 5

В. Дометни нам вјере.
С. умножи намъ вѣру.
Р. умножъ въ насъ вѣру.
N. Stärke uns den Glauben!
F. Augmente-nous la foi.
E. increase our faith.
L. Adde nobis fidem.
G. προσθετες ἡμῖν πίστιν.

Стојковићев превод сличан руском, француском, немачком и енглеском, а Вуков црквенословенском („приложи нам вјеру”), латинском и грчком.

ЛУКА, XXIII, 16

В. Даклем да га избијем па да пустим.
С. И за то наказавши, отпустити тъу га!
Р. И такъ, наказавъ Его, отпуши.
N. Darum will ich ihn züchtigen und loslassen.
F. Je le relâcherai donc, après l'avoir fait battre de verges.
E. I will therefore chastise him, and release him.
L. Castigatum ergo eum dimittam.
G. παιδεύσας οὖν ἀπολύσω.

Стојковић је употребио „казнити”, као што је у руском, црквенословенском (наказав), немачком, енглеском, латинском и грчком. Вук је казао „избити”, као што је у француском; али и немачка, енглеска и грчка одговарајућа реч може значити и телесну казну.

ЈОВАН, IV, 1

В. Кад разумје да克ље Господ да су чули фарисеји,
С. Когда узна Јисусъ да е Фарисеомъ казањо,
Р. Когда же узналъ Иисусъ о дошедшемъ до фарисеевъ слухѣ,
N. Da nun der Herr innward, dass vor die Pharisäer gekommen war,
F. Le Seigneur sut que les pharisiens avaient appris
E. When therefore the Lord knew how the Pharisees had heard
L. Ut ergo cognovit Dominus Pharisaeos audivisse
G. Ός οὖν ἤγρα δύ κίδος δι τὴν θήκουσαν οἱ φαρισαῖοι

Стојковић каже, као и сви остали, да је Исус дознао, само је по Вуку разумео, јер је тако и у црквенословенском (разумје); код Стојковића је „Исус”, као у цсл., руском, а у осталих „Господ”, као код Вука.

ЈОВАН, VI, 21

В. и одмах лађа би на земљи у коју иђаху. (у рук. одма, иђау)
С. и отмахъ ладија доиде до земљѣ у којој су ишли.
Р. и тотчасъ лодка пристала къ берегу, куда плали.
N. und alsbald war das Schiff am Lande, da sie hinfuhren.
F. et aussitôt la barque aborda au lieu où ils allaient.
E. and immediately the ship was at the land whither they went.
L. et statim navigium pervenit ad regionem in quam ibant.
G. καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς τὴν ὑπῆρχον.

Стојковићев превод је као латински, Вуков као цсл. (бист на земљи) и немачки. Кад се узме у обзир да грчко ἐπὶ не значи само „на”, него и „у” и „код”, онда је и Стојковићев и Вуков превод могао бити по грчком. Вук има „лађа”, као у цсл. (корабљ), немачком и енглеском, а Стојковић „ладия”, барка, као у руском, француском, латинском и грчком.

ЈОВАН, XIII, 24

В. Онда намаже на њега Симон Петар,
С. Овому Симонъ Петръ мане,
Р. Ему Симонъ Петръ сделалъ знакъ,
N. Dem winkte Simon Petrus,
F. Simon Pierre lui fit signe,
E. Simon Peter therefore beckoned to him,
L. Innuit ergo huic Simon Petrus.
G. νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος.

Овде је Стојковић Вуков превод могао само тако разумети као да је Симон Петар нешто намазао на њега, што нема смисла, па је у цсл. нашао „поману”, по томе превео и код осталих за то нашао потврду.

ЈОВАН, XVIII, 29

В. Какову кривицу износите на овога човјека?
С. Каково обвинение имате на овога човјека?
Р. Въ чемъ вы обвиняете човјека сего?
N. Was bringet ihr für Klage wider diesen Menschen?
F. Quelle accusation portez-vous contre cet homme?
E. What accusation bring ye against this man?
L. Quem accusationem adfertis adversus hominem istum?
G. Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατά τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

Само Вук има „кривицу”, а Стојковић „обвинение“ (оптужбу), као сви остали.

ЈОВАН, XXI, 7

В. запреже се кошуљом, јер бјеше то, (у рук. зашто)
С. опояше се одеждомъ, ербо е био нагъ,
Р. опоясался одеждою, ибо онъ быль нагъ,
N. gürte er das Hemd um sich (denn er war nackt),
F. mit son vetement et sa ceinture, car il était nu,
E. he girt his fisher's coat unto him (for he was naked),
L. amiculum sucoinxit, (erat enim nudus),
G. τὸν ἐπενδύτεν διεζώσατο (ἡν γὰρ γυμνός)

Преку се само коњи и волови у кола. Осим тога, Стојковић и сви имају „хаљину”, само Вук и Лутер „кошуљу”, која није ни постојала у оно време или је бар нису носили рибари.

Б. Рече му трећом:
 С. Говори мӯ третій путь.
 Р. Говоритъ ему въ третій разъ:
 N. Spricht er zum drittenmâl zu ihm:
 F. Il lui dit pour la troisième fois:
 E. He saith unto him the third time,
 L. Dicit ei tertio,
 G. λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον

Стојковић, вероватно није никад чуо овај провинцијализам „трећом”, и морао је гледати у друге преводе да би га могао сам превести.

ДЕЛА АПОСТ. IV, 35

Б. и даваше се свакоме као што ко требаше.
 С. Свакому се давало, у чемъ е имао нужду.
 Р. и каждому давалось, въ чемъ кто имель нужду.
 N. und man gab einem jeglichen, was ihm not war.
 F. et l'on faisait des distributions à chacun selon qu'il en avait besoin.
 E. and distribution was made unto every man according as he had need.
 L. distribuebatur autem hoc singulis, prout cuique opus erat.
 G. διεδόθη δὲ ἐκάστῳ καθότι ἀν τις χρεῖαν εἶχεν.

Стојковићев превод је исти као руски. Вуков је нејасан и језички погрешан, јер је дословно превео црквенословенско „ашче кто требоваше”.

ДЕЛА АПОСТ. V, 23

Б. Тамницу нађосмо закључану са сваком тврђом (у рук. нема, „са сваком”).
 С. Тамницу смо нашли крѣпко затворену (у рук. нађосмо затворену како е боле могуће).
 Р. темницу мы нашли запертою со всею предосторожностю.
 N. Das Gefängniss fanden wir verschlossen mit allem Fleiss,
 F. Nous avons trouvé la prison soigneusement fermée.
 E. The prison truly found we shut with all safety,
 L. Carcerem quidem invenimus clausum quam tutissime,
 G. Τὸ μὲν δεσμοτήριον εὗρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ δασφαλεᾳ

Стојковић није могао знати за именишту „тврђа” — и још са горњим значењем — и да би горњу реченицу превео, морао је имати и неки други текст осим Вуковог. То се види и по томе што Вук има „закључану” (*verschlossen, clausum, κεκλεισμένον*) а Стојковић „затворену” (запертою, *fermée, shut*).

ДЕЛА АПОСТ. VIII, 3

Б. А Савле досађиваše цркви,
 С. А Савље е разоравао црквъ,
 Р. А Сављ герзаль церковъ.
 N. Saulus aber verstörte die Gemeinde,
 F. Saul, de son côté, ravageait l'Église;
 E. As for Saul, he made havoc of the church,
 L. Saulus vero vastabat ecclesiam,
 G. Σαῦλος δὲ ἐλομαίνετο τὴν ἐκκλησίαν,

Стојковићево „разоравао” је по значењу ближе одговарајућим речима у другим текстовима (у цсл. „озлобљаше”) него Вуково „досађиваше”, што донекле одговара само немачком *verstörte*.

ДЕЛА АПОСТ. IX, 2

Б. ако кога нађе од овога пута,
 С. ако кое найде, кои следую овому ученију.
 Р. чтобы, кого найдётъ, последующихъ сему ученију.
 N. so er etliche dieses Weges fände.
 F. s'il trouvait des partisans de la nouvelle doctrine.
 E. if he found any of this way,
 L. si quos invenisset hujus sectae.
 G. ὅπως ἂν εὕρῃ ἐν τῇς ὁδοῦ ταύτης

Стојковић је првео као што је у руском, француском и латинском, јер је тако потпуно јасно, а Вук се држао осталих. У Новом завету Агадесетог века тај стих је преведен овако: „if he found there any supporters of the Cause” (присталице ствари, покрета).

ДЕЛА АПОСТ. XIII, 50

Б. Али Чивути подговорише побожне и попштене жене и старијешине градске
 С. Но Іудеи, подбуне побожне и знатне жене и перве люде у граду
 Р. Но Іудеи, подстрекнувъ набожныхъ и почетныхъ женщинъ, и первыхъ въ городѣ людей
 N. Aber die Juden bewegten die andächtigen und ehrbaren Weiber und der Stadt Oberste
 F. Mais les Juifs excitèrent les femmes dévotes de distinction et les principales de la ville
 E. But the Jews stirred up the devout and honourable women, and the chief men of the city,
 L. Judaei vero extimularunt mulieres religiosas et honoratas, et primos urbis,
 G. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας καὶ τὰς εὐσχήμονας καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως

Овде је Стојковић три израза првео различито од Вука: „подбуне” м., „подговорише”, „знатне” м., „попштене”, „прве људе” м., „старијешине градске”. Ни у једном од осталих шест текстова нема речи која значи „подговорише” (подстрекнувъ, bewegten, excitèrent, stirred up, extimularunt).

Вук је првео то са цсл., где стоји „наустиша”. Исто тако нигде нема „попштене”, чак ни руско „почетныхъ” не значи то, него „угледне, цењене”, као и de distinction, honourable, honoratas; једино би се *ehrbar* могло узети у том значењу. „Прве људе” налази се у руском, француском и латинском, као и у грчком оригиналу.

ДЕЛА АПОСТ. XV, 29

Б. Да се чувате од прилога идолскијех
 С. да се воздржавате отъ свега, что е жертвовано идоломъ
 Р. Воздерживаться отъ идоложертвенного
 N. Dass ihr enthalteet euch vom Götzenopfer
 F. de vous absténir des viandes sacrifiées aux idoles
 E. That ye abstain from meats offered to idols.
 L. ut abstineatis ab iis quae sunt immolata simulacris,
 G. ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων

Вуков превод је нетачан и без одређеног смисла. Стојковић је превео као сви остали, а и у цсл. је исто тако „ограбатиса (уздржавати се) от идоложертвених.” Стојковићева реченица почиње малим словом, као у француском и латинском.

ДЕЛА АПОСТ. XX, 32

В. И сад вас, браћо, предајем Богу
С. Садъ братіе! препоручуемъ васъ Богу
Р. И ныне предаю васъ, братія, Богу
N. Und nun, liebe Brüder, ich befehle euch Gott
F. Et maintenant je vous recommande à Dieu
E. And now, brethren, I commend you to God,
L. Et nunc quoque, fratres, commendo vos Deo
G. καὶ ταῦτα παρατίθεμαι ὑμᾶς ἀδελφοῖς τῷ θεῷ

Вук је ово превео као што је у цсл. руском и грчком, а Стојковић као остали. „Препоручујемъ” није ни „русиовано” ни „словенизовано” „предајем”.

ДЕЛА АПОСТ. XXV, 16

В. није обичај у Римљана да се прије поклони какав човјек на смрт док се оптужени не сучоји с онима који га туже, и не прими мјесто да одговори на своју кривицу.
С. у Римљанъ ніє обычай предати человека на смерть прежде нежели обужженый не буде сличенъ съ онима кои га туже, и не получи позвонение противъ тужбе защищавати се.
Р. у Римљанъ нѣть обыкновенія выдавать какогонибудь человека на смерть, прежде нежели обвиняемый будеть имѣть обвинителей на лицо, и получить свободу защищаться противъ обвиненія.
N. Es ist der Römer Weise nicht, dass ein Mensch übergeben werde ihm umzubringen, ehe denn der Verklagte seine Kläger gegenwärtig habe, und Raum empfange sich auf die Klage zu verantworten.
F. ce n'est pas la coutume des Romains de livrer un homme avant que l'inculpé ait été mis en présence de ses accusateurs, et qu'il ait eu la faculté de se défendre sur les choses dont on l'accuse.
E. It is not the manner of the Romans to deliver any man to die, before that he which is accused have the accusers face to face and have licence to answer for himself concerning the crime laid against him.
L. non esse Romanis morem, quempiam perdendum concedere, priusquam is qui accusatur in conspectu habeat accusatores, et locum defensionis accipiat super criminatione.
G. οὐκέστιν ἔθος Ῥωμαϊοῖς χαρίζεσθαι τινὰ ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ δὲ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

Нико не каже „поклони на смрт”, као Вук (у цсл. „видати на погибель”) него „предати”, „издати” и сл. као Стојковић. Код Вука је „прими место” као што је у цсл. немачком, латинском и грчком, а код Стојковића „позволене”, што одговара изразима у руском, француском и енглеском. Вуково „кривицу” налази се само још у цсл. (согрешеније), а код Стојковића и свих осталих место тога стоји „тужба” и сл., што је у смислу велика разлика, јер тужба може бити и лажна.

ПОСЛАНИЦА АП. ЈАКОВА, III, 2

В. Јер сви погрјешујемо много пута,
С. Мы сви многоразлично грешимо,
Р. Ибо всѣ мы много согрѣщаемъ,
N. Denn wir fehlēn alle mannigfaltig,
F. Nous bronchons tous de plusieurs manières.
E. For in many things we offend all.
L. In multis enim impingimus omnes.
G. πολλὰ γὰρ πτάσομεν ἀπαντες

Стојковићево „многоразлично” одговара немачком mannigfaltig, француском de plusieurs manières, енглеском in many things и латинском īt multis (јер ту се подразумева rebus), а Вуково „много пута” — руском и цсл. „много” и грчком πολλὰ.

ЈАКОВ, III, 18

В. А род правде сије се у миру они, који мир држе. (у Огледима)
А род правде сије се онима који мир чине. (у Н. З.)
С. Плодъ правоте сијо у миру, они кои миру спостїштвую.
Р. Плодъ же правды въ мирѣ съется у тѣхъ, которые хранять миръ.
N. Die Frucht aber der Gerechtigkeit wird gesät im Frieden denen, die den Frieden halten.
F. Le fruit de la justice est semé dans la paix par ceux que recherchent la paix.
E. And the fruit of righteousness is sown in peace of them that make peace.
L. Fructus autem justitiae seritur cum pace iis qui dant operam paci.
G. καὶ τὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπελεῖται τοῖς ποιοῦσι εἰρήνην.

Из наведених места види се да није „род”, као код Вука, него „плод”, као што је превео Стојковић. Вуково „сије се онима” одговара грчком, цсл. (в миру сјејатја творајчим мир), латинском и немачком тексту, а Стојковићево „сеју у миру они” — француском и енглеском. Вуково „држе” је „halten”, а „чине” ποιοῦσι. Стојковићево „спостїштвую” је recherchent, operam dant и who work for peace (у Новом завету двадесетог века).

ЈАКОВ, V, 9

В. не уздишите један на другога,
С. не тужите се сданъ на другого,
Р. не сѣтите другъ на друга,
N. Seufzet nicht widereinander,
F. Ne vous plaignez pas les uns des autres,
E. Grudge not one against another,
L. Ne suspirate alius adversus alium,
G. Μή στενάζετε κατ’ ἄλλήλων

Вук је ово превео као што је у цсл. (воздихајте), немачком и латинском, а Стојковић као у руском, француском и енглеском. Ова разлика је настала услед тога што στενάζω значи „уздисати” или и „жалити се”. Стојковић је оправдано изабрао друго значење.

I ПОСЛ. АПОСТ. ПЕТРА, III, 3

- В. Ваша љепота да не буде споља у плетењу косе, и у ѡдарању злата, и у облачењу хаљина;
С. Укращеніе ваше да не буде вићшнєе, као когда плетете косе, китите се златом или нађевате великолепна одјећнија;
Р. Да буде укращеніем вашимъ не вићшнєе плетеніе волось не зо-
лотые уборы, или нарядность въ одѣждах.
N. Ihr Schmuck soll nicht auswendig sein mit Haarflechten und Goldumhän-
gen oder Kleideranlegen.
F. Ayez, non cette parure extérieure qui consiste dans les cheveux tressées,
les ornements d'or, ou les habits qu'on revêt.
E. Whose adorning let it not be that outward adorning of plating the hair,
and of wearing of gold, or of putting on apparel.
L. Quarum ornatus non sit externus ille in nodis capillorum, et circum-
posito auro vel palliorum amictu;
G. ἀντὶ ἔστω οὐκ ὁ ἐξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χειρόν, ἢ ἐνδύσεως ἱματίου
κόσμος.

Вуково „љепота“ има још само у цсл. Стојковићево „украшеніе“ исто је што и Schmuck, parure, adorning, ornatus и κόσμος. „Ударање злата“ је бесмислено, а настало је, изгледа, према стиху из народне песме: „Удири на се свилу и кадифу.“

I ПОСЛ. АПОСТ. ПЕТРА, V, 1

- В. и имам дијел у слави која ће се јавити;
С. и као соучастник оне славе, коя твье се јавити,
Р. и соучастникъ въ славе, которая должна открыться:
N. und auch teilhaftig der Herrlichkeit, die offenbart werden soll:
F. et participant de la gloire qui doit être manifestée:
E. and also a partaker of the glory that shall be revealed:
L. atque idem gloriae patefaciendae consors,
G. δ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσσι δόξης κοινωνίας

Стојковић је употребио реч саучесник, као што је у свима текстовима и у цсл. (общчник).

II ПОСЛ. АПОСТ. ПЕТРА, II, 5

- В. И првога свијета не поштадеје, него сачувавши самосмога Ноја, проповједника правде, наведе потоп на свијет безбожнички;
С. и ако ніе попадіо первоначалный свѣтъ, но Ноја проповѣдника правде и еще седмеро сохранио, а на свѣтъ нечестивыхъ потопъ навео;
Р. И если не пощадил первого мира, но въ остьми аушахъ сохраниль семейство Ноја, проповѣдника правды, когда навель потопъ на міръ нечестивыхъ;
N. Und hat nicht verschont die vorige Welt, sondern bewahrte Noah, den Prediger der Gerechtigkeit, selbacht und führte die Sintflut über die Welt der Gottlosen;
F. s'il n'a pas épargné l'ancien monde, mais s'il a sauvé Noe, lui huitième, ce prédicateur de justice, lorsqu'il fit venir le déluge sur un monde d'impies.
E. And spared not the old world, but saved Noah the eighth person, a preacher of righteousness, bringing in the flood upon the world of the ungodly.
L. et prisco mundo non pepercit, sed octavum Noe, justitiae praecomen, custodivit, diluvio in mundum impiorum induco;
G. καὶ αρχαῖον κόσμον οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὅγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατα-
κλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας

Стојковић је ово јасније превео од Вука и од осталих; овде се ради о осам особа: Ној, његова жена и њихова три сина и снахе. Осим тога, види се да Стојковић и Вук нису преводили са истог текста, јер Стојковићева реченица почиње малим словом, као у француском, латинском и грчком, а Вукова великим, као у руском, немачком и енглеском.

II ПОСЛ. АПОСТ. ПЕТРА, II, 16

- В. скот нијеми проговоривши гласом човјечијим забрани безумље про-
роково.
С. нема ослица человѣческимъ гласомъ заговорила и безуміе пророка
зауставила.
Р. Безсловесная ослица, проговоривъ человѣческимъ голосомъ, остановила
безуміе пророка.
N. das stumme lastbare Tier redete mit Menschenstimme und wehrte des
Propheten Torheit.
F. une ânesse muette, faisant entendre une voix d'homme, arrêta la dégence
du prophète.
E. the dumb ass speaking with man's voice forbade the madness of the
prophet.
L. nam subjugis asina muta, humana voce locuta, inhibuit prophetae demen-
tiam.
G. ὑποζύγιον ἀφωνον ἐν ἀρθρόπον φωνῇ φθεγγάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρο-
νίαν.

Овде је Вуков превод сличан цсл. (возбрани), немачком (lastbare Tier, wehrte) и грчком оригиналу (ὑποζύγιον, ἐκώλυσε), Стојковићев руском, француском и латинском. Разлика је настала због ἐκώλυσε што може значити „забранила“ или и „зауставила“ (спречила). У Новом завету дадесетог века место forbad стоји checked, зауставила. Дакле Стојковић је изабрао реч која даје прави смисао.

I ПОСЛ. ЈОВАНОВА, III, 8

- В. да раскопа дјела ђавоља.
С. да разруши дѣла дїјвола.
Р. чтобъ разрушить дѣла дїјвола.
N. dass er die Werke des Teufels zerstöre.
F. afin de détruire les œuvres du diable.
E. that he might destroy the works of the devil.
L. ut dissolvat opera diaboli.
G. ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.

Стојковић превео „разруши“, као што је у цсл. (разрушит), руском и другим језицима (разорити, уништити), јер, вероватно, никад није чуо „раскопати“ у горњем значењу.

II ПОСЛ. ЈОВАНОВА, 10

- В. не примајте га у кућу, и не питајте се с њим;
С. не прымайтэ га и не привѣтствуйтэ га.
Р. того не принимайте въ домъ, и не привѣтствуйте его.
N. den nehmet nicht ins Haus und grüsset ihn auch nicht;
F. ne le recevez pas dans votre maison, et ne lui dites pas: Salut!
E. receive him not into your house, neither bid him God speed:
L. ne recipite eum domum, nec Ave ei dicite.
G. μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκήσαν, καὶ χαλεψεν αὐτῷ μὴ λέγετε

Стојковић је превео као што је у руском и немачком, само је изоставио „у дом”, можда сматрајући то сувицним, јер је пре тога речено: „Ако ко доиде къ вама”. Вуково „не питајте се с њим” је бесмислено, настало је, вероватно, по угледу на стих „За јуначко питају се здравље”.

РИМЉАНИМА, I, 26

- В. јер жене њихове претворише путно употребљавање у беспутно.
- С. жене су ихъ измѣниле естественое употребление съ таковыми, кое е противъ естества;
- Р. женщины ихъ замѣнили естественое употребление противъестественными;
- Н. Denn ihre Weiber haben verwandelt den natürlichen Brauch in den unnatürlichen
- F. car leurs femmes ont changé l'usage naturel en celui qui est contre nature;
- E. for even their women did change the natural use into that which is against nature;
- L. nam et feminae illorum transmutarunt naturalem usum in eum qui est praeter naturam;
- G. αἱ τε γὰρ θήλεαι αὐτῶν μετηλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν.

Стојковић ово место у Вуковом преводу није могао разумети, јер „путно” би могло бити изведено од „пут” или од „путь”, а ни једно ни друго не би имало смисла, и морао је гледати у оригинал или у друге преводе и првео је као сви други.

РИМЉАНИМА, I, 28

- В. И како што не мараху да познаду Бога, за то их Бог предаде у покварен ум да чине што не ваља,
- С. И како се нису старали имати Бога на памети, то ихъ е Богъ предао развратному чувству, чинити оно, че е непристојно;
- Р. И какъ они не заботилисъ имѣть Бога въ разумѣ; то предадъ ихъ Богъ превратному уму, дѣлать непотребства.
- Н. Und gleichwie sie nicht geachtet haben, dass sie Gott erkennen, hat sie Gott auch dahingegeben in verkehrten Sinn, zu tun, was nicht taugt.
- F. Comme ils ne se sont pas souciés de connaître Dieu, Dieu les a livrés à leur sens régrouné, pour commettre des choses indignes,
- E. And even as they did not like to retain God in their knowledge, God gave them over to a reprobate mind, to do those things which are not convenient;
- L. Et sicut non visum est eis Deum in agnitione retinere, ita tradidit eos Deus in mentem omnis judicii expertem, ut facerent quae minime conveniebat:
- G. καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς δὲ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθηκοντα,

Овде има четири разлике између Вуковог и Стојковићевог превода: не мараху — нису се старали, да познаду Бога — имати Бога на памети, у покварен ум — развратному чувству, што не ваља — че е непристојно, и ни у једном случају нису замењене српске речи црквенословенским или руским или измишљеним, него су разлике у значењима. Стојковићево „нису се старали” има свој ослонац у руском (не заботилисъ) и у француском преводу (ne se sont pas souciés); „имати Бога на памети” је слично руском (имѣть Бога въ

разуме), енглеском (to retain God in their knowledge), у латинском (Deum in agnitione retinere), у грчком ($\tauὸν \Thetaεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει$), „у покварен ум” је слично немачком (in verkehrten Sinn) и француском (à leur sens reprouvé) а „что е непристојно” — француском (des choses indignes) и енглеском (things which are not convenient) изразу.

РИМЉАНИМА, I, 32

- В. А неки и правду Божију познавши да који то чине заслужују смрт,
- С. Кои ако и знаду праведный судъ Божій да су сиречь, кои чине такова достойны смерти,
- Р. Они знаютъ праведный судъ Божій, что дѣлающіе такія дѣла достойны смерти;
- N. Sie wissen Gottes Gerechtigkeit, dass, die solches tun, des Todes würdig sind,
- F. Et, bien qu'ils connaissent le jugement de Dieu, déclarant dignes de mort ceux qui commettent de telles choses,
- E. Who knowing the judgement of God, that they which commit such things are worthy of death,
- L. qui Dei jure agnito, (nempe eos qui talia faciunt dignos esse morte),
- G. οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, διτὶ οἵ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἀξιοὶ θανάτου εἰσίν,

Стојковић је ставио „суд” место Вукове „правде”, јер тако је у оригиналу и у свим наведеним преводима (сем у немачком), исто је и са „достојан смрти” ἀξιος, dignus, digne, würdig, worthy).

РИМЉАНИМА, XI, 21

- В. Јер кад Бог рођенијех грана не поштедје,
- С. Ибо ако Богъ ние пошадио естественне гране,
- Р. Ибо если Богъ не пощадилъ природныхъ вѣтвей,
- N. Hat Gott die natürlichen Zweige nicht verschont,
- F. car si Dieu n'a pas épargné les branches naturelles,
- E. For if God spared not the natural branches,
- L. nam si Deus naturalibus ramis non pepercit,
- G. εἰ γὰρ δὲ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφειστο,

Стојковић је првео „естественне” (природне), као што је у оригиналу и свим овим преводима и у цсл. (јестествених).

РИМЉАНИМА, XIV, 1

- В. А слабога у вјери примајте лијепо, да се не смета савјест.
- С. Кой е слабъ у вѣри, примайте га, и не спорите съ нынъм о мнѣніяхъ.
- P. Немощнаго въ вѣрѣ принимайте безъ споровъ о мненіяхъ.
- N. Den schwachen im Glauben nehmet auf und verwirret die Gewissen nicht.
- F. Faites accueil à celui qui est faible dans la foi, et ne discutez pas sur les opinions.
- E. Him that is weak in the faith receive ye, but not to doubtful disputations.
- L. Eum vero qui fide est infirmus, assumite; non tamen ad altercationes disputationum.
- G. Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.

Стојковићев превод се слаже с оригиналом и свима преводима осим са Вуковим и немачким, под чијим утицајем је Вук покварио

свој ранији превод у Огледима: „да мисли његове не баците у сумњу”, што одговара цсл. „не в сомненије помишленији”. Поред тога је још, преводећи с немачког, начинио две грешке: verwirren значи збунити а не сметати, die Gewissen су савести а не савест.

I КОРИНЂАНИМА, IV, 15

В. Јер ако имате и триста учитеља,
С. Ако и десета тисац наставниковъ имате,
Р. Ибо хота у васъ тисац наставниковъ,
N. Denn ob ihr gleich zehntausend Zuchtmaster hättest,
F. Car, quand vous auriez dix mille maîtres,
E. For though ye have ten thousand instructors.
L. Nam etsi decem millia paedagogorum habeatis,
G. ἐὰν γὰρ μυιόνς παιδαγωγούς ἔχετε

Стојковић је овде несумњиво морао погледати неколико текстова на разним језицима, не би ли се можда ипак негде нашло „триста”. Вук је вероватно мислио да је и „триста” врло велики број, према изреци „триста — без попа ништа”. У цсл. преводу нема никакав број него само „многи пјестуни”.

I КОРИНЂАНИМА, VIII, 1

В. А за месо што је клато идолима знамо,
С. Что се тыч жертвъ идоломъ, то мы знаемъ,
Р. О идоложертвенныхъ яствахъ мы знаемъ,
N. Von den Götzenopfer aber wissen wir,
F. Pour ce qui concerne les viandes sacrifiées aux idoles, nous savons.
E. Now as touching things offered unto idols, we know,
L. Ceterum de iis quae idolis immolantur, scimus nos omnes.
G. περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν

Као што се види реч „месо” има само код Вука и у француском преводу, али и тамо није „клато” него „жртвовано”, као у осталим текстовима. Стојковићево „што се тиче” је француско pour ce qui concerne и енглеско as touching.

I КОРИНЂАНИМА, VIII, 11

В. И с разума твога погинуће слаби брат,
С. И нетье ли отъ знанія твоего погибнуты слабый братъ твой,
Р. И отъ знанія твоего погибнетъ немоцный братъ,
N. Und also wird über deiner Erkenntniss der schwache Bruder umkommen,
F. Et ainsi le faible perira par ta connaissance, le frère...
E. And through thy knowledge shall the weak brother perish,
L. et tua ista cognitione frater ille infirmus peribet?
G. καὶ ἀπολεῖται γὰρ δ ἀσθενῶν ἀδελφός ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει,

Вук је казао „разум”, као што је у цсл. а Стојковић „знање”, као сви остали, и уз „брат” додао „твој”, што нема у других.

I КОРИНЂАНИМА, IX, 16

В. Јер ако проповиједам јеванђелије, нема ми хвале: јер ми је за невољу;
С. Ербо, что я проповѣдамъ Евангеліе, у томъ се я не славимъ, у томъ

мы е наложена обязанность;

Р. Ибо если благовествую, то не чёмъ мнѣ хвалиться; потому что это

необходимая обязанность моя.

N. Denn dass ich das Evangelium predige, darf ich mich nicht rühmen; denn

ich muss es tun.

F. Si j'annonce l'Evangile, ce n'est pas pour moi un sujet de gloire, car la

nécessité m'en est imposée,

E. For though I preach the Gospel, I have nothing to glory of; for necessity

is laid upon me;

L. Etenim si evangelizem, non est quod glorier: necessitas enim mihi in-

cumbit;

G. ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται

Овде ἀνάγκη и necessitas не значи „нужда” него „судбина, позив”, па је „обязанность” код Стојковића и у рускоме на свом месту. Не може се „по невољи” бити проповедник нове вере. Вука је завео стих: „Ако тужи, за невољу му је.”

I КОРИНЂАНИМА, XI, 10

В. За то жена треба да има власт на глави,
С. За то треба да жена има покрывао на главы, за знакъ власти мужа
надъ ньомъ,
Р. Посему жена и должна имѣть на головѣ своей знакъ власти надъ нею,
N. Darum soll das Weib eine Macht auf dem Haupt haben,
F. C'est pourquoi la femme doit avoir sur la tête une marque de l'autorité
dont elle dépend,
E. For this cause ought the woman to have power on her head,
L. Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite,
G. δὰ τοῦτο, δρεῖται ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς

Вук је првео као што је у цсл. (должна јест жена власт имјети на главје), у немачком, енглеском, латинском и грчком (ако се узме да ἐξουσία значи власт). Међутим, ти преводи су без смисла. Стојковић се није задовољио ни руским ни француским преводом, где се каже „знак власти над ньом”, него је и то проширио, додавши „покривао” и „мужа”. Али, то није учинио самовољно, ради веће јасноће, него ослањајући се на неки коментар. У Бенселеровом Грчко-немачком речнику код речи ἐξουσία стоји: N. T. Schleier als Zeichen der eherrl. Gewalt. (Н. з. вео као знак супружанске власти).

I КОРИНЂАНИМА, XI, 16

В. Ако ли је ко свадљив, ми таковога обичаја немамо, нити цркве
Божије.
С. Ако бы кто хотѣо спорити, то нека зна, да мы, ни церкви Божије
такова обычая нѣмамо.
Р. А если бы кто захотѣль спорить, то мы не имѣемъ такого обычая, ни
церкви Божиѣ.
N. Ist jemand aber unter euch, der Lust zu zanken hat, der wisse, wir solche
Weise nicht haben, die Gemeinden Gottes auch nicht.
F. Si quelqu'un se plaît à contester, nous n'avons pas cette habitude, non
plus que les Églises de Dieu.
E. But if any man seem to be contentious, we have not such custom,
neither the churches of God.
L. Quod si quis videtur contentiousus esse, nos ejusmodi consuetudinem non
habemus, neque ecclesiae Dei.
G. εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι
τοῦ Θεοῦ.

Овде се не ради о сваћи него о дискусији. Стојковићев превод је као руски, уз додатак „нека зна”, као што је у немачком (der wisse).

I КОРИНЂАНИМА, XIV, 4

- B. Јер који говори језике себе поправља, а који пророкује цркву поправља.
C. Кой говори на неизвѣстномъ јазику; тай себе назида; а кой пропочествує, тай назида црквомъ.
P. Кто говоритъ на незнакомомъ языке, тотъ назидаетъ себя, а кто пропочествуетъ, тотъ назидаетъ церковь.
N. Wer mit Zungen redet, der bessert sich selbst; wer aber weissagt, der bessert die Gemeinde.
F. Celui qui parle en langue s'édifie lui-même; celui qui prophétise, édifie l'Eglise.
E. He that speaketh in an unknown tongue edifieth himself; but he that prophesieth edifieth the church.
L. Qui loquitur lingua, seipsum aedificat; qui vero prophetat, ecclesiam aedificat.
G. ὁ λαλῶν γλώσσῃ ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ, ὁ δὲ προφητεύων ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

Овде је Вуков превод као немачки, а Стојковићев као руски и енглески; од осталих се разликује само у томе што има једну реч више „непознат” (неизвестномъ јазику).

I КОРИНЂАНИМА, XV, 26

- B. А пошљедњи ће се непријатељ укинути смрт.
C. А последний врагъ коега има истребити, есть смерть.
P. Последний же врагъ истребится смерть.
N. Der letzte Feind, der aufgehoben wird, ist der Tod.
F. Le dernier ennemi qui sera détruit, c'est la mort.
E. The last enemy that shall be destroyed is death.
L. Ultimus autem hostis evanescet mors.
G. ἔσχατος ἔχθρος καταργεῖται ὁ θάνατος.

Стојковић превео „истребити”, као што је у руском. Вуковом „укинути” није блиска ниједна од одговарајућих речи у наведеним текстовима, јер оне значе уништити или ишчезнути; једино aufgehen wird могло би се превести као „укинуће се” али не овде него у специјалном случају, кад би се то односило на закон.

II КОРИНЂАНИМА, I, 17

- B. Али кад сам ово хтио, еда ли сам дакле што непостојано чинио?
C. Когда самъ тако намѣрио, есамъ ли легкомысленно поступао?
P. Имея такое намѣреніе, легкомысленно ли я поступилъ?
N. Bin ich aber leichtfertig gewesen, da ich solches gedachte?
F. Est-ce que, en voulant cela, j'ai donc usé de légèreté?
E. When I therefore was thus minded, did I use lightness?
L. Hoc igitur quum deliberarem, num qua levitate sum usus?
G. τοῦτο οὖν βουλευόμενος μή τι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχοησάμην;

Стојковићев превод је као руски. Вуков „хтио” има само још у цсл. (хоћа) и у француском преводу (voulant); у грчком и у оста-

лим преводима налази се реч која одговара Стојковићевом „намерио”. Вуково „непостојано” је неодређено, а тачност израза „лакомислено” потврђују сви наведени текстови (leichtfertig, légèreté, lightness, levitate, ἐλαφρία и цсл. „легкотно”).

II КОРИНЂАНИМА, II, 16

- B. И за ово ко је вриједан?
C. И кто е къ тому тако способенъ, како я?
P. И кто способенъ къ сему?
N. Und wer ist hierzu tüchtig?
F. Et qui est suffisant pour ces choses?
E. And who is sufficient for these things?
L. Séd ad haec quis idoneus?
G. καὶ ποδὸς ταῦτα τίς ἴκανός;

Вуков превод због „вриједан” није јасан. Стојковић је, поред тога што је на том месту ставио „способенъ” — које значење (не једино) имају и одговарајуће речи у осталим текстовима и у цсл. (доловлен) —, ради јасноће, додао „тако... као”.

II КОРИНЂАНИМА, II, 17

- B. Јер ми нијесмо као многи који нечисто проповиједају ријеч Божију,
C. Ербо мы не преиначивамо слова Божия, како што многи чине,
P. Ибо мы не повреждаемъ слова Божия, какъ многіе;
N. Denn wir sind nicht wie die vielen, die das Wort Gottes verfälschen,
F. Car nous ne falsifions point la parole de Dieu, comme font plusieurs;
E. For we are not as many, which corrupt the word of God;
L. Non enim, ut plerique, cauponamur sermonem Dei;
G. οὐ γάρ ἔσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ,

Вук је дословно првео са цсл. (јакоже мнози нечисто проповиједају слово Божије). Стојковићево „преиначивамо” потпуно одговара речима у осталим наведеним текстовима (повреждаемъ, verfälschen, falsifions, corrupt, саупонамур, καπηλεύοντες). Осим тога Стојковић је додао „чине”, као што има у француском (font).

II КОРИНЂАНИМА, III, 1

- B. Почињемо ли се опет сами хвалити вама?
C. Треба ли намъ изнова себе вамъ препоручивати?
P. Неужели намъ снова знакомится съ вами?
N. Neben wir denn abermals an uns selbst zu preisen?
F. Commençons-nous de nouveau à nous recommander nous-mêmes?
E. Do we begin again to commend ourselves?
L. Incipimus rursus nosipsos commendare?
G. Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιοτάρειν;

Почетак Стојковићеве реченице је као у руском преводу, а завршетак као у грчком, латинском, француском и енглеском. Вуково „хвалити” има само у немачком преводу (preisen) а цсл. „извешчавати”, поред „извештавати” и „препоручивати” значи и „хвалити”.

II КОРИНЂАНИМА, III, 5

В. Не да смо врсни од себе помислiti што,
С. не, аки бы мы сами способны были, что нибудь измыслити,
Р. Не потому, чтобы мы сами способны были помыслить что оть себя,
N. Nicht dass wir tüchtig sind von uns selber etwas zu denken,
F. Ce n'est pas à dire que nous soyons par nous-mêmes capables de concevoir quelque chose,
E. Not that we are sufficient of ourselves to think any thing,
L. non quod idonei simus per nosipso ad cogitandum quicquam,
G. οὐδὲ ἡτοὶ ἰχανοὶ ἔσμεν ἀρ' ἐκενῶν λογίσασθαι τι,

Стојковић је место Вуковог „врсни“ ставио „способни“, ради јасноће, и јер то одговора речима у свим наведеним текстовима (tüchtig, capables, sufficient, idonei, *ἰχανοὶ*). Вук није ни знао за реч „способан“ а „врстан“ му је ordentlich, frugi (*Pјечник*).

II КОРИНЂАНИМА, XI, 25

В. три пута се лађа са мном разбијала,
С. трипутъ самъ претергъю кораблекрушение,
Р. три раза я терпъль кораблекрушение,
N. dreimal habe ich Schiffbruch erlitten,
F. trois fois j'ai fait naufrage,
E. thrice I suffered shipwreck,
L. ter naufragium feci,
G. τρεῖς ἐγνάψησα,

Стојковићев превод, као и сви осим Вуковог, значи исто што и грчки оригинал: трипутъ сам претрпео бродолом. Вук је дословно превео са цсл. само је место „преврнула се“ (опровержесја) казао „разбијала се“ (можда под утицајем немачке речи Schiffbruch), а ниједно од ово двоје није тачно, јер „бродолом“ је општи назив за све несреће које могу задесити брод.

II КОРИНЂАНИМА, XII, 6

В. али штедим да не би ко више помислио за мене него што ме види или чује што од мене.
С. но я то чинимъ, да не помисли кто о мени выше, нежели что види или чуе отъ мене.
Р. но я удерживаюсь, чтобы кто не подумалъ о мнѣ болѣе, нежели сколько во мне видѣть, или слышать отъ меня.
N. Ich enthalte mich aber dessen, auf dass nicht jemand mich höher achte, als er an mir sieht oder von mir hört.
F. mais je m'en abstiens, afin que personne n'ait à mon sujet une opinion supérieure à ce qu'il voit en moi ou à ce qu'il entend de moi.
E. but now I forbear, lest any should think of me above that which he seeth me to be, or that he heareth of me.
L. sed parce loquor, ne quis de me reputet supra id quod videt esse me, aut quod audit ex me.
G. Φείδομαι δὲ, μή τις εἰς εμὲ λογίσηται ὅπερ δ βλεπει με, η ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

Вук је цсл. „шчажду“ превео са „штедим“ али *φείδομαι* значи и „уздржавам се“, како су други исправно превели, јер се то односи на самохвалисање. Стојковић је место „уздржавам се“ могао да каже „то чиним“, јер је у претходном стиху речено „нећу се хвалити“.

II КОРИНЂАНИМА, IV, 1

В. За то имајући ову службѹ као што бисмо помилованi, не досађује нам се:
С. Тога ради, имајући по милости Божије, таково служење, мы не унываемо;
Р. Посему, имея по милости Божије такое служење, мы не унываемъ;
N. Darum, dieweil wir ein solch Amt haben, wie uns denn Barmherzigkeit widerfahren ist, so werden wir nicht müde.
F. C'est pourquoi, ayant ce ministère, selon la miséricorde qui nous a été faite, nous ne perdons pas courage.
E. Therefore seeing we have this ministry, as we have received mercy, we faint not.
L. Propterea quum ministerium hoc habeamus, prout misericordia donati sumus, segnes non sumus;
G. Διὰ τοῦτο, ἔχοντες τὴν διακονίαν ταῦτην καθὼς ἡλεήθημεν οὐκ ἐγκοκοῦμεν,

Вук је ово тачно првео са цсл., али завршетак „не досађује нам се“ нема одређен смисао; на томе месту стоји: „не стужајемсја“, што значи „не узнемиријемо се, нисмо уморни“; због тога је Стојковићево (и руско) „не унываемо“, нисмо клонули духом, боље и слично је изразима у француском и енглеском преводу (ne perdons pas courage, faint not).

II КОРИНЂАНИМА, VI, 3

В. Никакво ни у чему не дајте спотицање, да се служба не куди;
С. Мы никому ни у чему не даемо соблазна, да се не бы порицало служење наше,
Р. Мы никому ни в чёмъ не полагаемъ претыкания, чтобы не было порицаемо служење;
N. Und wir geben niemand irgendein Ärgerniss, auf dass unser Amt nicht verlästert werde;
F. Nous ne donnons aucun scandale en quoi que ce soit, afin que le ministère ne soit pas un objet de blâme.
E. Giving no offence in any thing, that the ministry be not blamed;
L. Nullam ulla in re praebentes offenditionem, ne vituperetur ministerium:
G. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπή, ἵνα μη μωμῆθῇ ἡ διακονία.

Вук је цсл. „претиканије“ првео са „спотицање“, што овде нема смисла, а иста реч значи и „саблазн“ и „повој за грех“. Стојковић је за то употребио праву реч, као што се види и из франц, енгл. и грчког текста (scandale, offence, προσκοπή). Осим тога, код Стојковића је реченица у садашњем времену, као код свих, док је код Вука у заповедном начину.

II КОРИНЂАНИМА, VI, 16

В. Или како се удара црква Божија с идолима?
С. Какво е соотношение между храмомъ Божијимъ и идолы?
Р. Кака совместность храма Божия гъ идолами?
N. Was hat der Tempel Gottes für Gleichheit mit den Götzen?
F. Quel rapport y-a-t-il entre le temple de Dieu et les idoles?
E. And what agreement hath the temple of God with idols?
L. et quae consensio templo Dei cum simulacris?
G. τίς δε συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων;

Овде Вуков превод нема смисла, а Стојковићев је тачан. Вук је начинио две грешке: „црква” и „удара се”. У грчком и у овим преводима нема речи која значи „црква” него „храм” се налази на томе месту, једино у цсл. преводу могао ју је Вук наћи (Или које сложение цркви Божијеј с идоли). Друга Вукова грешка не потиче одавде, „сложеније” се никако не може превести са „удара се”. Једино вероватно објашњење како је Вук овде могао казати „удара се” било би: да је Копитар у Грчко-немачком речнику код *συγκατάθεσις* нашао *Übereinstimmung*, подударање, а Вук од тога начинио глаголску конструкцију, изоставивши предлог „под”.

II КОРИНЂАНИМА, XI, 6

- В. Јер ако сам и простак у ријечи, али у разуму нијесам.
С. Ако самъ я и невѣжда словомъ, но нисамъ познаниемъ;
Р. Хотя я и невѣжда въ словѣ, но не въ познаниї.
N. Und ob ich nicht kundig bin der Rede, so bin ich doch nicht unkundig in der Erkenntniss.
F. Si je suis un ignorant sous le rapport du langage, je ne le suis point sous celui de connaissance,
E. But though I be rude in speech, yet not in knowledge;
L. Quod si rudit sum sermone non tamen sum rudit cognitione:
G. εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλὰ οὐ τῇ γνῶσει;

Стојковићев превод овде је као руски и сви остали. Вукове су грешке „простак” и „разуму”. „Простак у ријечи” могло би значити человека који говори непристojне речи, што овде није случај: „простак у разуму” је без одређеног смисла. Стојковић и Рус задржали су цсл. реч „невежда” (незналица, простак), али да се има узети прво значење, види се из свих осталих текстова (nicht kundig, ignorant и др. а нарочито из *ἰδιώτης*). Осим тога руска реч „невежда” значи незналица, а „невежа” — простак. Да је нетачно „разум” и да треба „знање” (код Стојковића познание) види се из свих горњих текстова (*Erkenntniss, connaissance, knowledge, cognitione, γνῶσει*).

ГАЛАТИМА, III, 24

- В. Тако нам закон би чувар до Христа,
С. И тако е законъ био нашъ дѣтовородитель, кой нась е водио ко Христу,
Р. Такимъ образомъ законъ былъ для нась дѣтовородителемъ ко Христу,
N. Also ist das Gesetz unser Zuchtm ester gewesen auf Christum,
F. Ainsi la loi a  t  comme un p dagogue pour nous conduire   Christ,
E. Wherefore the law was our schoolmaster to bring us into Christ,
L. Itaque lex paedagogus noster fuit in Christum,
G. ὅπερε δὲ νόμος παιδαγωγὸς ἐμὸν γέγονεν εἰς χριστὸν,

Вук је као „чувар” вероватно првео немачко *Zuchtm ester*, јер у цсл. на томе месту налази се „пјестун”, педагог, васпитач, учитељ. Стојковићев превод је донекле као руски, али код њега има и један додатак: „кои нась е водио”, што одговара француском *pour nous conduire* и енглеском *to bring us*.

ЕФЕСЦИМА, II, 2

- В. по кнезу који влада у вјетру,
С. по наважденію князя кои владычество въ воздухѣ;
Р. По волѣ князя, господствующаго въ воздухѣ,
N. und nach dem F rsten, der in der Luft herscht,
F. selon le prince de la puissance de l'air,
E. according to the prince of the power of the air,
L. secundum principem cuius potestas est a ris,
G. κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἔξουσίας τοῦ ἀέρος.

Код Стојковића и у свим осталим текстовима налази се реч која значи ваздух, само Вук има „вјетар”, иако у цсл. преводу стоји „власти воздушнија”. Вук није „ваздух” ни унео у прво издање свога *Рјечника*. За Стојковићево „наваждені” нема основа ни у једном од наведених текстова. Та цсл. реч значи: сплетка, клевета, опадање, дражење, и можда ју је унео зато што се у продужењу каже да он ради на побуни.

ФИЛИБЉАНИМА, II, 1

- В. Ако има дакле које поучење у Христу,
С. Ако дакле има какво утѣшеније у Христу,
Р. И такъ если есть какое утѣшениѣ во Христѣ,
N. Ist nun bei euch Ermahnung in Christo,
F. Si donc il y a quelque consolation en Christ,
E. If there be therefore any consolation in Christ,
L. Siqua igitur consolatio est in Christo,
G. Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ,

Вуково „поучење” нема ни у једном претходном тексту (у цсл. утѣшеније); донекле би томе одговарало немачко *Ermahnung*, опомена, Стојковић, као и сви остали, има на томе месту реч која значи „утеха” (утешение, consolation, consolatio). *Параклѣсис* значи *Ermahnung*, *Aufmunterung* (опомињање, подстицање), али и *Trost* (утеха).

ФИЛИБЉАНИМА, II, 4

- В. Не гледајте сваки за своје него и за другијех.
С. Не гледайте само свакиј о своем ползи, но и о ползи другихъ.
Р. Не о себе только каждый заботясь, но каждый и о другихъ.
N. Und ein jeglicher sehe nicht auf das Seine, sondern auf das, was des andern ist.
F. Que chacun de vous, au lieu de consid erer ses propres int rets, consid  re aussi ceux des autres.
E. Look not every man on his own things, but every man also on the things of others.
L. Ne sua quisque spectate, sed uniusquisque etiam quae sunt aliorum.
G. μὴ τὰ ἑαυτῶν ἔκστος ἐκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔτερων ἔκστος.

Вуков превод није потпуно јасан. Стојковић је, ради јасноће, додао „ползи”, као што у француском има *interts* а у енглеском *things*, што у латинском и грчком није погребно, јер се онда подразумева *res*, одн. *πρᾶγματα*.

ФИЛИБЉАНИМА, II, 7

В. и на очи нађе се као човјек.
С. и показао се по виду, као човјекъ;
Р. и по виду ставъ какъ човјекъ;
N. und an Gebärden als ein Mensch erfunden;
F. et ayant paru comme un simple homme,
E. and was made in the likeness of men:
L. similis hominibus factus,
G. εν ὀμοίωσι τραχώπων γενόμενος

Стојковићев превод исти као руски, разлика је само у једној речи (показао се — ставъ). Вуково „нађе се”, које омета јасноћу реченице, настало је, изгледа, по угледу на erfunden у немачком преводу.

ФИЛИБЉАНИМА, II, 8

В. Понизио сâм себе поставши послушан до саме смрти, а смрти крстове.
С. смирио себе, био послушливъ даје до смрти и то смрти на кресту.
Р. Смириль Себя, бывъ послушнымъ даже до смрти, и смрти крестной.
N. Er erniedrigte sich selbst und ward gehorsam bis zum Tode, ja zum Tode am Kreuz.
F. il s'est humilié lui-même, se rendant obeissant jusqu'à la mort, même jusqu'à la mort de la croix.
E. he humbled himself, and became obedient unto death, even the death of the cross.
L. ipse se submisit, factus obediens usque ad mortem, mortem autem cruci.
G. ἐταπένωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος, ὑπῆκοος μέχει θανάτου, θανάτον δὲ σταυροῦ.

Изгледа да је овде Стојковићев превод заправо руски, са неизнатним изменама у облицима; међутим, то је цсл. превод: „Смириль себе, послушливъ бывъ даје до смрти, смрти-же крестныя”. „Смрт на кресту” казао је због тога што „до смрти крстове”, као што је превео Вук, значи „док није умро крст”. Да је Стојковић на овом месту гледао у Вуков превод, не би задржао „послушливъ”, као што је у руском, него би ставио „послушан”. Даље, Вук има „поставши” (ward, se rendant, became, factus γενόμενος) а „био” се налази само у цсл., у руском и код Стојковића. Цсл. „смирити” значи „смирити, понизити”.

КОЛОШАНИМА, II, 2

В. Да се утјеше срца њихова, и да се стегну у љубави,
С. да се сердца ихъ утѣшѣ, у любови соединѣ.
Р. Дађи утѣшились сердца ихъ, соединенныя въ любви,
N. Auf dass ihre Herzen ermahnt und zusammengefasst werden in der Liebe
F. afin qu'ils aient le coeur rempli de consolation, qu'ils soient unis dans la charité
E. That their hearts might be comforted, being knit together in love,
L. ut consolatiōnēt accipiant eorum corda, ipsiſ charitate compactiſ,
G. ἵνα παραληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ,

Вуково „стегну” је нетачно; Стојковић превео као и сви остали, и код њих се на томе месту налази реч која значи „сједине” (unis, knit, compactis, συμβιβασθέντων). Вук је, вероватно, погрешно, криво разумевши немачко zusammengefasst, јер и у цсл. налази се „снемшија”, сјединивши се.

КОЛОШАНИМА, II, 13

В. Поклонивши нам све гријехе,
С. и простио намъ сва преступленија,
Р. простињъ намъ всѣ грѣхи,
N. und hat uns geschenkt alle Sünden
F. en nous faisant grâce pour toutes nos offenses
E. having forgiven you all trespasses
L. vobis condonatis omnibus offensis;
G. χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπλάνατα;

Вук је превео као што је у цсл. (даровав нам већа прегрђешења) и у немачком, а Стојковић као што је у осталих, где се говори о „опрштању преступа” а не о „поклањању греха”, што, уосталом, нема смисла. Condono, истина, значи поклонити, али и опрости: исти је случај и са χαρίζομαι.

I ТИМОТИЈУ, I, 4

В. Нити да гледају на лажи и на тефтере од племена којима нема краја
С. и да не внимамо басњамъ и родословијамъ бесконечнимъ (Иисуса Христа)
Р. и не занимались баснями и родословиями безкончными,
N. Auch nicht achthätten auf die Fabeln und Geschlechtsregister, die kein Ende haben
F. et de ne pas s'attacher à des fables et à des genealogies sans fin,
E. Neither give heed to fables and endless genealogies,
L. nec attendant fabulis et genealogiis nunquam finiendis,
G. μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίας ἀπεφάντοις,

Вуков превод нетачан („лажи”) и нејасан (Коме нема краја: тефтерима или племенима?). Стојковићев, по смислу, као и остали преводи и оригинал.

ЈЕВРЕЈИМА (код Вука ЧИВУТИМА), IX, 28

В. Тако се и Христос једном принесе да узме многијех гријехе,
С. Тако е и Христос принео Себе еданъ путъ на жертву, да уничтожи грѣхе многијех
Р. Такъ и Христосъ, единожды принесши Себя на жертву чтобы подъять грѣхи многих
N. Also ist Christus einmal geopfert, wegzunehmen vieler Sünden,
F. de même Christ, qui s'est offert une seul fois pour porter les péchés de plusieurs;
E. So Christ was once offered to bear the sins of many.
L. ita et Christus semel oblatus ut in seipso attoleret multorum peccata:
G. οὕτως δὲ Χριστός, ἀπαξ προστενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνεγεγενέν ἀμαρτίας;

Вук је ово тачно превео са цсл., али се у српском не може рећи само „принесе се”, без икаквог додатка; зато Стојковић има „на жертву”, као што је у руском, а у осталим језицима то је већ садржано у глаголу (geopfert, offert, offered, oblatus). За Стојковићево „уничтожи” нема основа ни у једном од горњих текстова.

ЈЕВРЕЈИМА, X, 24

В. И да разумијевамо један другога у подбуживању к љубави
С. Да будемо внимательны поощраваюти еданъ другога къ љубови
Р. Будемъ внимательны другъ къ другу, поощряя къ любви

N. und lasset uns untereinander unser selbst wahrnehmen mit Reizen zur Liebe
 F. Veillons les uns sur les autres, pour nous exciter à la charité
 E. And let us consider one another to provoke unto love
 L. et observemus alii alias, ut nos acuamus ad charitatem
 G. καὶ κατανοῦμεν ἄλληλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης

Вуков превод је нетачан (због „разумијевамо“ и „подбуњивању“) и нејасан. Као „разумијевамо“ првео је цсл. „разумјевајем“, што значи „разумевамо“ али и „лазимо“, које значење је употреби Стојковић и остали преводиоци, а тако је и у грчком. Кад се односи на љубав, не може се рећи „подбуњивање“ него „подстицање“, као што је у осталим текстовима. Стојковић и руски преводилац задржали су цсл. реч „поошчреније“, односно глагол од којега је изведена.

ОТКРИВЕЊЕ ЈОВАНОВО, II, 26, 27 (у Оглед. Апокалипса)

В. дају му власт над незнабоштима; И пащће их с гвозденом палицом,
 С. тому тију дати власт над јазичници: и владати тије над њима же-
 зломъ желѣзнымъ,
 Р. тому дамъ власт над јазичниками. И будетъ пасти ихъ жезломъ
 желѣзнымъ,
 N. dem will Macht geben über die Heiden; Und er soll sie weiden mit einem
 eisernen Stabe
 F. je donnerai autorité sur les nations. Il les paîtra avec une verge de fer
 E. to him will I give power over the nations: And he shall rule them with
 a rod of iron:
 L. dabo ei auctoritatem inter gentes: et reget eas virga ferrea,
 G. δῶσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἔθνων, καὶ ποιησεῖ αὐτοὺς ἐν φάρδῳ σιδηρῷ

Вук је првео „пащће“, као што је у цсл. (упасајет), руском, немачком, француском и грчком, а Стојковић „владаће“, као што је у енглеском и латинском. У Новом завету двадесетог века такође стоји shall rule (владаће).

ОТКРИВЕЊЕ ЈОВАНОВО, IX, 10

В. и дана им бјеше област да ѿде људима пет мјесеци.
 С. и дана имъ е била власт чинити людемъ вредь пять мѣсѧцъ.
 Р. власт же ея била, вредитъ людамъ пять мѣсяцевъ.
 N. und ihre Macht war, zu beschädigen die Menschen fünf Monate lang;
 F. c'est dans leurs queues qu'était le pouvoir de faire du mal aux hommes
 pendant cinq mois.
 E. and their power was to hurt men five months.
 L. et eorum potestas erat nocere hominibus menses quinque.
 G. καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

Вук је задржао цсл. реч „област“, међутим, треба „власт“, као што је првео Стојковић, остали преводиоци и као што је и у оригиналу. (Macht, pouvoir, power, potestas, ἐξουσία). Изгледа као да је Стојковић првео са руског, али није, он има „имъ“, као сви остали, а у руском је „еја“.

ОТКРИВЕЊЕ ЈОВАНОВО, XXII, 14

В. да им буде власт на дрво живота
 С. они тије имати право на дрво живота
 Р. чтобы иметь имъ право на дерево жизни,
 N. dass sie Macht haben an dem Holz des Lebens
 F. afin d'avoir droit à l'arbre de vie,
 E. that they may have right to the tree of life
 L. ut sit eis jus in arborem vitae,
 G. ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς,

Вук је у претходном примеру цсл. „област“ задржао, а овде ју првео са „власт“, што је опет погрешно; треба „право“, као што је код Стојковића и свих осталих (droit, right, jus), осим у немачком (Macht). Ова грешка потиче отуда што ἐξουσία значи моћ, власт, право.

ОТКРИВЕЊЕ ЈОВАНОВО, XXII, 16

В. Ja сам коријен и род Давидов, и сјајна звијезда даница.
 С. Я самъ корень и потомокъ Давида, свѣтлая и утреная звѣзда,
 Р. Я есмъ корень и потомокъ Давида, звѣзда светлая и утренняя.
 N. Ich bin die Wurzel des Geschlechts David, der helle Morgenstern.
 F. Je suis le rejeton et la postérité de David, l'étoile brillante du matin.
 E. I am the root and offspring of David, and the bright and morning star.
 L. Ego sum stirps et progenies illa Davidis, stella illa splendida et matutina.
 G. ἕγω εἰμι ἡ ρίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβὶδ ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρός καὶ δρυμός.

Вук је ово првео са цсл. (Аз јесм корен и род Давидов и звјезда, утренјаја и денница). „Род“ је оставио непреведено, што није добро, јер може значити каквог било рођака. Зато је боље као што је првео Стојковић и остали (postérité, offspring, progenies, па и γένος, које има више значења). Стојковићев се и завршетак реченице разликује од Вуковог, и слаже се са оригиналом и свим преводима овде.

Из наведених одломака Новога завета, у седам превода и у оригиналу, као и из датих објашњења о њима, види се да ниједан од њих у Стојковићевом преводу није могао настати из Вуковог превода заменом у њему српских речи са словенским, руским, славеносрпским и измишљеним, као што је то тврдио Вук и остали. Из једноставног разлога што Вуков и Стојковићев превод на тим места имају различит смисао; изузетак чини врло, врло мали број случајева где Стојковићев превод више одговара духу српског језика него Вуков, а ту тек не може бити говора о поменутој замени.

До те разлике у значењима између Вуковог и Стојковићевог превода дошло је отуда што је Вук, у највећем броју случајева, нетачно првео неку реч или израз па реченица није имала смисла, а Стојковић је исправно учинио, што потврђују оригинал и још најмање по два превода; или што је Вук употребио неподобну реч па му смисао није одређен (на таква места је, вероватно, мислила И. Грицкат кад је ставила ону по Вуков превод неповољну примедбу); или што се Вуков превод слаже са једним преводима а Стојковићев са другима, што очито значи да нису преведени са истог текста; или што је Стојковић првео сасвим различито и од оригиналa и од оста-

лих превода, за што су му дали повода неки коментари, где поготову није могао плахијати Вуков превод. (Ови слушајеви су, можда, на вели писца поменуте белешке у *Српској пчели* да каже како је Стојковићев превод на више места слободан.)

Одавде је исто тако јасно да Стојковић није „скудио“ Вуков превод него да је с оправданим разлозима известио Библијско друштво у Петрограду да тај превод није за штампање, због грешака у смислу и због језика, за који нико, ни онда, 1820, а ни данас не би могао доказати да је у њему тадањи књижевни језик. Можда је Стојковић тиме учинио Вуку и неку услугу; јер, да је објављен тај превод чим је завршен, изазвао би још веће негодовање, него онај из 1847, због оваквих речи у њему: Ристос, апостол, ћадијаше, ићау, Ауу, дела, грија, дијо, ћели и сл.

Разумљиво је што је Вук био озлојеђен на Стојковића и што га је нападао. Због његовог неповољног суда о преводу био је материјално оштећен, требало је да прими још 2000 рубала. Затим, нештампањем тако значајне књиге, у чију израду је уложио велик труда, и за коју се надао да ће имати много читалаца, заустављено је за извесно време вршење његовог главног, животног задатка, увођење народног језика у књижевност. Најзад, могао је и завидети Стојковићу, сину скромног обућара из Руме, што је постао богаташ и врло угледна личност у Петрограду.

Од осталих критичара, заправо осуђивача, Стојковићевог превода Копитар, Миклошић и Даничић били су Вукови сарадници, прва двојица баш у превођењу Новог завета, а трећи у многим његовим радовима; они иза њих дошли су кад је Вук већ био признат и постао славан, и било је природно да понављају оно што је он рекао и изречене судове о њему. А од свега је у томе било најодлучније: површино или никакво проучавање Стојковићевог превода и упоређивање са Вуковим. У томе нису били савесни ни злонамерни критичари Вукови, иако би им познавање Стојковићевог превода могло добро послужити у борби против Вука. Изгледа да се само Никанор Грујић озбиљније позабавио Стојковићевим преводом кад је о Вуковом преводу писао реферат Синоду⁷⁴ (касније објављен у поменутој књизи), поводом Вукове молбе за одобрење штампања његовог превода, и помоћу Стојковићевог превода проналазио грешке у Вуковом преводу, а доказивао их касније нађеним цитатима у грчком оригиналу, у црквенословенском, а понекад и у латинском преводу. Нешто мање од једне трећине напред изнетих погрешно преведених места код Вука забележио је и Грујић.

Како су наведени примери из превода нађени случајно, летимичним прегледањем Новога завета и не може се претпоставити да се Стојковићев превод само на тим местима стварно, садржајно разликује од Вуковог, мислим да је то довољан доказ да је Стојковић самостално превео Нови завет, служећи се при томе оригиналом, разним преводима и коментарима. Наравно да тиме нису решена сва питања о Стојковићевом преводу већ само то једно: да његов превод није плахијат Вуковог него самосталан рад.

⁷⁴ Д. Руварац, *Вуков превод Св. писма и Примедбе Никанора Грујића на њега*. Сремски Карловци, 1904.

На крају, са задовољством захваљујем на услугама које су ми помогле у овом раду а које су ми учинили: др Страхиња Костић, професор Филозофског факултета у Новом Саду, поклоном преписа Копитаровог записа на Вуковом рукопису Новог завета и снимка шест страница тога рукописа; Младену Лесковцу, академику и професору Филозофског факултета у Новом Саду, који је за време док је управљао Библиотеком Матице српске набавио за њу микрофилм целог рукописа Вуковог превода, потребног свакоме ко бude проучавао Вуков и Стојковићев превод; и најзад Лазару Чурчићу, библиотекару Матице српске, обавештењима о примерцима I издања Стојковићевог превода и старањем о набавци његовог фототипског издања.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Светислав Марић је рођен 1895. у Сремској Каменици, где је ишао у основну школу. После свршене Класичне гимназије у Новом Саду, студирао је филозофију, физику и математику на Универзитету у Загребу и провео годину дана на студијама у Паризу. Био је професор и директор гимназије, а потом професор Вишке педагошке школе у Новом Саду. За време другог светског рата, као резервни официр, провео четири године у заробљеничким и кажњеничким логорима у Немачкој, где је постао члан Антифашистичког већа. После ослобођења биран је за председника Научног одељења и потпредседника Матице српске. Умро је 1973. године у Новом Саду.

Први свој књижевни рад, *Његовска филозофија*, штампао је 1913. Писао је потом песме, афоризме, есеје, расправе, студије и чланке из историје српске књижевности и филозофије. Објавио је, 1932. *Филозофски речник*, а 1951. избор из оригиналних дела великих физичара *На изворима физике*. Бавио се и превођењем научних и књижевних дела са латинског, немачког, француског, енглеског и руског језика.

БИБЛИОГРАФИЈА

I. Оригинални радови:

1. *Његошева филозофија*, (Предавање одржано у Новом Саду, 28. XII 1913, на свечаној седници бачког књижевног друштва „Препород”, у спомен стогодишњице рођења Петра II Петровића Његоша.) Објављено у књизи: Три говора са Његошеве стогодишњице, Слогина књижница, св. 8, Нови Сад, 1913, стр 20—24.
2. *О новосадском позоришту*, Слобода, Нови Сад, 1919.
3. *О интернационалном студентском конгресу у Страсбуру*, Новости, Загреб, 1920.
4. *У зиму*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922. год. I, бр. 2, април, стр. 54—58.
5. *Час вечности*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. I, бр. 2, април, стр. 54—58.
6. *Дијалог*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. I, бр. 2, април, стр. 53—54.
7. *Веруј и не питај зашто*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. I, бр. 2, април, стр. 53—54.
8. *Уздах*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. I, бр. 2, април, стр. 53—54.
9. *Проповед*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. I, бр. 3—4, мај—јуни, стр. 131.
10. *Ванј Богочовека*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. II октобар, стр. 16.
11. *Непознатој*, песма, Нова Војводина, В. Бечкерек, 1922, год. II, октобар, стр. 16.
12. *Освета*, песма, Летопис Матице српске (ЛМС) 1923, књ. 301. стр. 44—45.
13. *Молитва*, песма, ЛМС 1923, књ. 301, стр. 44—45.
14. *Гледање*, песма, ЛМС 1923, књ. 301, стр. 44—45.
15. *Жена*, песма, ЛМС 1923, књ. 301, стр. 44—45.
16. *Два бола*, песма, ЛМС 1923, књ. 301, стр. 44—45.
17. *Кајање*, песма, ЛМС 1923, књ. 303, стр. 47—48.
18. *Зашто*, песма, ЛМС 1925, књ. 303, стр. 47—48.
19. *Спасење*, песма, ЛМС 1925, књ. 303, стр. 47—48.
20. *Песничко име*, песма, ЛМС 1925, књ. 303, стр. 47—48.
21. *Филозофија у нас*, чланак, ЛМС 1925, књ. 303, стр. 59—66.
22. *Душан С. Николајевић*, Кроз живот и књиге, приказ, ЛМС 1925, књ. 303, стр. 157.

23. Жил Пајо, *Наука о моралу*, превод Влад. Т. Стanoјevићa, приказ, АМС 1925, књ. 303, стр. 252—53.
24. Др Сима М. Марковић, *Из науке и филозофије*, приказ, АМС 1925, књ. 304, стр. 150—151.
25. Ј. А. Стојановић, *Филозофије Анрија Бергсона*, приказ, АМС 1925, књ. 304, стр. 151—152.
26. Др Влад. Дворниковић, *Психа југословенске меланхолије*, приказ, АМС 1925, књ. 304, стр. 152.
27. Њој, песма, АМС 1925, књ. 306, св. 2—3, стр. 146—147.
28. Очајање, песма, АМС 1925, књ. 306, св. 2—3, стр. 146—147.
29. Паскал (Д. Недељковић), *La pensée philosophique créatrice de Pascal* приказ, АМС 1926, књ. 307, стр. 161a, 162a.
30. *Интернационална Трибина* (удружење париских студената), белешка, АМС 1926, књ. 310, стр. 167a.
31. *Југословенско-бугарска Лига*, белешка, АМС 1926, књ. 310, стр. 167b, 168a.
32. Лав Шестов, белешка, АМС 1926, књ. 310, стр. 170b, 171b.
33. Љубав, песма, АМС 1926, књ. 310, стр. 339.
34. Аутосугестија, Минијатурна библиотека, бр. 31—32. Издање књижаре Славија, Нови Сад, 1927.
35. Стогодишњица Матице Српске, чланак, без потписа, Народ, Нови Сад, 25. XII 1927, бр. 52, 1927.
36. *Психологија сањарења*, приказ књиге Баје Бајића, *La psychologie de la rêverie*, Париз, 1927, АМС 1928, књ. 318, стр. 306b, 307b.
37. Видовићева покрет, оцена и приказ свих дела Видовићевих, АМС, 1928, књ. 318, стр. 455a—457a.
38. Учење езакстичних наука, чланак, Извештај мушке гимназије у Новом Саду за 1927/28. Год. CXVIII, књ. 56, стр. 3—9, Нови Сад, 1928.
39. Предратно омладина, приказ једиције часописа Књижевни Север, АМС 1929, књ. 322, стр. 159b, 160b.
40. Збирка математичких формула, за више разреде гимназија, Минијатурна библиотека, бр. 70—73. Књижара Славија, Нови Сад, 1929, стр. 64.
41. Песма, песма, Отаџбина, божићни књижевни додатак, Нови Сад, 1930, јануар 7—9.
42. Поздрав, песма, Књижевни Север, Суботица, 1930, књ. VI, св. 2, стр. 50.
43. Соколске просветне конференције, чланак, Соколска просвета, Нови Сад—Београд, 1931, бр. 1, стр. 13—14.
44. Методе практичног моралног васпитања соколске деце и нараштаја, чланак, Соколска просвета, 1931, бр. 3—4, стр. 85—88.
45. Соколство као васпитач деце и омладине, Соколска просвета, 1931, бр. 6, стр. 157.
46. Соколска предавања уз дијапозитиве, чланак, Соколска просвета, 1931, бр. 10, стр. 318—320.
47. Др Мирослав Тирш, чланак, Соколска просвета, 1932, бр. I, стр. 21—22.
48. Васпитање соколског нараштаја, чланак, Соколска просвета, 1932, бр. 3, стр. 154—155.
49. Др Бранислав Петронијевић, Чланци и студије (нова серија), приказ, АМС 1932, књ. 333, стр. 156.
50. Победник, песма, Књижевни Север, Суботица, 1932, књ. VIII, св. 11, стр. 286.
51. Филозофски речник, Из колекције Култура и Наука, књ. 1. Издање књижаре Славија, Нови Сад, Год. 1932, стр. 225.
52. Јован Јовановић Змај, говор за нараштај, Соколска просвета, 1933, бр. 7, стр. 281.
53. Девети октобар, чланак, Соколска просвета, 1935, стр. 379—381.
54. Хиперпродукција интелигенције, чланак, Јавност, Београд, 1935, год. I, стр. 390—392.
55. Стодвадесетпетогодишњица Мушике гимназије у Новом Саду, чланак, Гласник Југословенског проф. друштва, Београд, 1935, стр. 465—472.
56. Летопис Новог Сада, Дан, божићни додатак, Нови Сад, бр. 4, јан. 5, 6, 7, 1936.
57. Стодвадесетпетогодишњица наше гимназије (осврт на њезину прошлост и садашњицу), чланак, Споменица и Извештај мушке реалне гимназије у Новом Саду, за 1934/35, Нови Сад, 1935, стр. IX—XVI.

58. Просветни течајеви соколске жупе Нови Сад, чланак, Соколска просвета, 1936, стр. 1—2, стр. 23—25.
59. Др Баја И. Бајић, Једна још непозната појава: логичка цензура, приказ, АМС 1936, књ. 345, стр. 120—122.
60. Др Баја И. Бајић, *Психологија и медицина*, приказ, АМС 1936, књ. 345, стр. 123.
61. Др Фран Бубановић, *Природа и дијалектика*, оцена и приказ, АМС 1936, књ. 345, стр. 332—335.
62. Лав Шестов, чланак, АМС 1936, књ. 346, стр. 61—74.
63. Први децембар, чланак, Соколска просвета, Београд, 1936, св. 9—10, стр. 245—247.
64. Шта је Нови Сад добио после ослобођења, чланак, Нови Сад (недељни лист), Н. Сад, 6. I 1937.
65. Мисионарство Васе Стјића, чланак, Споменица В. Стјића, Нови Сад, 1938, стр. 139—145.
66. Тристогодишњица Декартове расправе о методи, чланак, Годишњак Матице српске, 1938, стр. 163—168.
67. Да ли Војводина не цени своје људе, чланак, Политика, Београд, 1939 (?), Војвођански додатак.
68. Главни задатак, чланак, Гласник Савеза културних друштава, Нови Сад 1939, бр. 4, стр. 49a—50b.
69. Један дуг према Доситеју, чланак, Војвођански Зборник, књ. II, Нови Сад, 1939, стр. 139—145.
70. Несавремена расматрања, мисли, Видици, Београд, 1940, бр. 1—2, стр. 30.
71. Да ли је Доситејев Соави познат филозоф, чланак, Српски књижевни гласник, Београд, 1940, књ. XI, стр. 154—155.
72. Сава Петковић, *Из ројства у слободу, Моји доживљаји из Светског рата*, приказ, Гласник Истор. друштва, Нови Сад, 1940, св. 39—40, књ. XIII, 1—2, стр. 222—223.
73. Заблуде наше времена, чланак, Дан, божићни додатак, Нови Сад, 6—10, јан. 1940, бр. 5—8.
74. Стеван Милованов, професор и директор новосадске гимназије, (повоодом његове 85-годишњице), чланак, Дан, Нови Сад, 30. и 31. јан. 1940. бр. 25 и 26.
75. Несавремене мисли, Дан, ускршњи додатак, Нови Сад, 1940, април 28—29, бр. 101—102.
76. Матица на раскршћу, чланак, у књизи: О Матици српској — данас, Нови Сад, 1945, стр. 64—66.
77. О значају науке, чланак, Народни календар за 1946, Нови Сад; Издање Слободне Војводине, стр. 153—157.
78. Важност познавања прошлости за културни напредак Војводине, чланак, Слободна Војводина, божићни број, Нови Сад, 1946.
79. Две књиге о ројству, приказ, АМС 1946, књ. 356, стр. 155—157.
80. Историја Акад. Наука СССР, чланак, АМС 1946 књ. 356, стр. 250—253.
81. Артур Едингтон, АМС 1946, књ. 356, стр. 271—272.
82. Међународна научна сарадња, АМС 1946, књ. 357, стр. 87—88.
83. Мисли, АМС 1946, књ. 357, стр. 36—41.
84. Стеван Милованов, некролог, АМС 1946, књ. 358, стр. 76—78.
85. Светозар Марковић и природне науке, чланак, АМС 1946, књ. 358, стр. 226—231.
86. Нова студија о Њутну, приказ, АМС 1949, књ. 363, стр. 53—55.
87. Природне науке код Срба у Војводини крајем 18. и почетком 19. века, чланак, АМС 1949, књ. 363 стр. 155—171.
88. М. Муратов — М. В. Ломоносов, приказ, АМС 1949, књ. 363, стр. 393—394.
89. Да ли је Стојковићев „Кандор“ роман, чланак, Научни зборник Матице српске, серија друштвених наука, књ. I. 1950, стр. 159—165.
90. Стошездесет годишњица Карловачке гимназије, чланак, Наша сцена, Нови Сад, 1951, бр. 27.
91. Уводна реч, поводом 160-годишњице Карловачке гимназије, АМС 1951, књ. 368, стр. 137—138.
92. На изворима физике, Издање Матице српске, Нови Сад, 1951, стр. 432.
93. Узор културног радника, Др Милан Петровић, *In memoriam*, некролог, Слободна Војводина, 1952, бр. 2380, 17. VII 52.

94. Преглед страних славистичких часописа, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, 1952, св. 4, стр. 168а—174.
95. Грађа за библиографију о Атанасију Стојковићу, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. I, 1953, стр. 173—179.
96. Приказ књиге Р. Ковијанића, А. Стојковић на студијама, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. I, 1953, стр. 230.
97. О нашем језику и правопису, чланак, АМС 1954, књ. 3—4, стр. 351—361.
98. Анкета о правопису, говор у дискусији, АМС 1955, књ. 375, стр. 24—25, 32—33, 52—56, 90—91, 118—120.
99. Енглеско-српскохрватски речник, Издање Матице српске, 1954, стр. 560, Формат „Лилипут”, 48×72 мм.
100. Српскохрватско-енглески речник, Издање Матице српске, 1955, стр. 512, Формат „Лилипут”, 48×72 мм.
101. О мишљењу, есеј, АМС 1956, књ. 378, стр. 468—469.
102. Стари војвођански писци као научни извори, Зборник Матице српске за друштвене науке, 1956, св. 13—14, стр. 181—188.
103. Васа Стјајић, Новосадске биографије, Свеска VI, редакција, Матица српска, 1956.
104. 150-годишњица Новосадске гимназије, чланак, Календар Матице српске за 1960, стр. 66—70.
105. Мозаик светлих момената из прошлости Новог Сада, Календар Матице српске за 1961, стр. 101—103.
106. Стогодишњица у овој години, Календар Матице српске за 1962, стр. 226—9.
107. Лексикон грађевинарства, сарадник за математику, Грађевинска књига, Београд, 1962.
108. Догодило се пре 100, 200, 300, 400, 500 и више година, Календар Матице српске за 1963, стр. 108.
109. Регистар за књиге Васе Стјајића (заједно са: В. Стјајић, Новосадске биографије, Свеска VII), Матица српска, 1964, стр. 7—10, 89—285.
110. Двадесет година Више педагошке школе у Н. Саду, у истоименој споменици, Н. Сад 1965, стр. 5—8.
111. Татјана Ђурић (1903—1963), некролог. 20 година ВПШ у Н. Саду, Н. Сад, 1965, стр. 32.
112. Матица српска, чланак, Енциклопедија Југославије, св. VI, Загреб, 1965, стр. 476—486.
113. Тихомир Остојић, чланак, Ибид стр. 395б.
114. Др Јован Савковић (1880—1959), некролог, Зборник Матице српске за књижевност и језик XV/1, 1966, стр. 188.
115. Др Милан П. Костић (1895—1964), некролог, Ибид. стр. 192—3.
116. Грађа за библиографију о Атанасију Стојковићу, Ибид. XV/2, 1967, стр. 115—6.
117. Једно писмо Корнелија Станковића, Ибид. стр. 123—5.
118. Два писма Атанасија Стојковића, Ибид. стр. 283—5.
119. Милан Токин (1909—1962), некролог, Ибид. стр. 324—5.
120. Дака Поповић (1886—1967), некролог, Ибид. стр. 326—7.
121. Милош Ђурић као студент, чланак, Дневник, Нови Сад, 10. XII 1967, стр. 12.
122. Научници и слава — сећања на Михаила Петровића и Богдана Поповића, чланак, Дневник, Н. Сад, 10. III 1968, стр. 12—13.
123. Др Бранко Магарашевић (1892—1968), некролог, Просвјета, Загреб, 1968, бр. 572—3, стр. 11.
124. Др Марко Малетин (1890—1968), некролог, Зборник Матице српске за књижевност и језик XVI/2, 1968, стр. 352—4.
125. Стојковићев превод Новог Завета I, II, Ибид. XVII/1, 1969, стр. 16—40, XVII/2, 1969, стр. 217—239.
126. Мисли, Књижевност, Београд, 1, 1970, стр. 17—23.
127. На изворима физике, избор из дела великих физичара, Културни центар, Н. Сад, 1971, стр. 400.

II Преводи:

A) У посебним књигама:

1. Арнолд В. С., Зјузин А. К., *Каћа код медведића*, превод с руског, стр. 20, издање Матице српске, 1947, прво и друго издање.
2. Костиков Ј., *Чаробна лампа*, превод с руског, илустровано, стр. 148, издање Матице српске, 1947.
3. Сафонов В., *Загонетка живота*, превод с руског, са 74 илустрације, издање Матице српске, 1949, стр. 212.
4. Литон, Едвард Булвер, *Последњи дани Помпеја*, роман, превод с енглеског, стр. 305, издање Матице српске, 1952.
5. Велс, Х. Ц., *Пипс, историја простодушног човека*, роман, превод с енглеског, стр. 341, издање Матице српске, 1966.

B) У листовима и часописима:

1. Валас, Едгар, *Авет на броду*, роман, превод с немачког, Отаџбина, дневни лист, Нови Сад, 1. XII 1929. до 22. I 1930.
2. Качалов, В. И., *Из успомена на Максима Горког*, превод с руског, АМС 1946, књ. 358, св. 1, стр. 31—41.
3. Вавилов, Сергеј Иванович, *Тридесет година Совјетске науке* превод с руског, АМС 1947, књ. 361, стр. 177—182.
4. Христов, Стојан, *Савремена америчка књижевност*, превод с енглеског, АМС 1953, стр. 372—381.

B) Редакције превода:

1. Бублејников Ф., *Приче о Земљи*, превео са руског В. Финк-Зебић, стр. 128, Будућност, Нови Сад, 1946.
2. Ковпак С. А., *Од Путивља до Карпата*, превела с руског Љубица Орлић, стр. 180, Будућност, Нови Сад, 1947.
3. Вигодски, М. Ј., *Приручник нижве математике*, превео с руског М. Маријанов, Грађевинска књига, Београд, 1961.
4. Вигодски, М. Ј., *Приручник више математике*, превели с руског Миленко Маријанов Д. Маријанов и Милутин Маријанов, Грађевинска књига, Београд, 1966.
5. Вилхар, А., *Латински цитати*, предговор и редакција, издање Матице српске, 1973.

САДРЖАЈ

Технички уредник *Милан Лелас*

Лектор *Вера Васић*

Коректор *Милан Петровић*

Штампано у 1.000 примерака

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и културу САП Војводине, бр. 413—425/78. од 25. јула 1978. године, ова књига ослођена је соновног и посебног пореза на промет

Штампа: Штампарија „Будућност”, Нови Сад, Шумадијска 12